
LÆTA QUIESCO

SYMBOLAE
LITTERARIAE
OPVSCVLA VARIA

PHILOLOGICA SCIENTIFICA ANTIQVARIA
SIGNA LAPIDES NVMISMATA GEMMAS
ET
MONVMENTA MEDII AEVI
NVNC PRIMVM EDITA COMPLECTENTES

VOLVMEN TERTIVM

Ornatum Tabulis V. aere, aliisque pluribus buxo incisis

FLORENTIAE. CIↃ. IↃ. CC. XLVIIII.

EX IMPERIALI TYPOGRAPHIO
PRAESIDVM PERMISSV.

IESV CHRISTO

AETERNI PATRIS FILIO

VERO DEO ET VERO HOMINI

REDEMPTORI GENERIS HVMANI

BENIGNISSIMO ET CLEMENTISSIMO

PRO MVNDI SALVTE

CRVCIFIXO

QVI LAVIT NOS A PECCATIS NOSTRIS

IN SANGVINE SVO

HOSTIAE PVRAE SANCTAE IMMACVLATAE

PRINCIPI PACIS PATRI FVTVRI SAECVLI

REGI MAGNO

PONTIFICI MAXIMO

IVDICI VIVORVM ET MORTVORVM

DE SPIRITV SANCTO CONCEPTO

ET NATO EX MARIA VIRGINE

QVOD PRAESENTISSIMO

SANCTISSIMAE CRVCIS SVAE AVXILIO

AB HOSTE MALIGNO

AB AERVMNIS MALISQVE MVLTIS

LIBERATVS, ATQVE VT SPERAT, LIBERANDVS SIT

ANTONIVS FRANCISCVS GORIVS

DIVINA PRAESTANTE MISERICORDIA

INDIGNVS SACERDOS

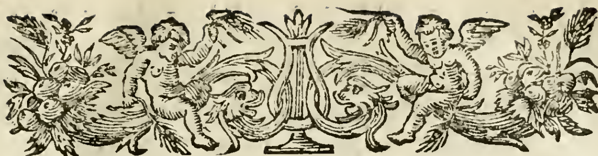
OPVSCVLA HAEC SACRA

DE EIVS DONIS AC DATIS

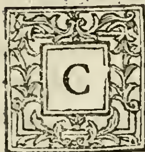
AD THRONVM EIVS PIETATIS ET GRATIAE

FLEXIS GENIBVS

OFFERT . CONSECRAT . VOTI COMPOS

AEQVO HVMANOQVE LECTORI SVO ANT. FRANCISCVS GORIVS

Ontinet Volumen hoc tertium SYMBOLARVM *mearum Monumenta sacra non pauca, maxime veneranda, pretiosa quoque valde, atque insignia, quae nunc primum in lucem proferuntur, & luculenter inlustrantur. Principem locum obtinet Tabula eburnea pervetusta, quae Venetiis in Monasterio S. Michaelis apud Murianum adservatur, et sacris Imaginibus Angelorum, quatuor Evangelistarum typicis Animalibus, aliisque Iconibus ornatur: cuius in medio* SANCTA CRVX *sculpta est, in qua etiam recondita insignis particula* VITALIS LIGNI, *e quo humani generis Redemptor amantissimus* IESVS CHRISTVS, *verus Deus, & verus Homo,* CRVCIFIXVS *pependit, & pro nobis mortuus, aeternam vitam nobis donavit.*

vit. Iuxta Crucem a dextris DIVI CONSTANTINVS *Augustus, a sinistris* HELENA *Augusta eius mater spectantur, quorum nomina aeterna laude recolenda Graeca Inscriptio declarat. Altitudine aequat uncias* XVI. *cum dimidia; latitudine uncias* x. *Veneti pedis; crassitudine vero uncias duas. Iconem hanc nunquam antea editam, quum explanasset docto Commentario, Italice scripto, Vir Celeberrimus D. Anselmus* COSTADONIVS *Venetus, Monachus Ordinis S. Benedicti e Congregatione Camaldulensi, eiusdem Monasterii S. Michaelis Bibliothecarius, me rogante, Latio donavit, atque non paucis in locis, sublatis aliquot typothetarum mendis, nova facie exornavit, ac locupletavit. Capitibus XIV. exposuit Observationes suas plane egregias, quas in praeclaro Martyrologio laudavit summus Sanctae Catholicae Ecclesiae Hierarcha, Sapientissimus* BENEDICTVS XIV. *Multa quoque ad Historiam tum eiusdem Sacrosanctae Iconis, tum Ecclesiae, in qua adoranda proponitur, & ad ipsum Murianense Monasterium, & Camaldulensem Congregationem pertinentia, quae ad hoc tempus latuerant, in optatam lucem produxit: cui Viro amicissimo ob haec, atque alia beneficia, quae mihi praestitit, longe sum devinctissimus.*

Quoties antiqua Sacrosanctiae Dei Ecclesiae Monumenta contemplor, & quam multa adhuc

exstant, quae in lucem proferri maximo cum fructu ad augendam eius gloriam, ac fidelium pietatem possunt, intueor; mihi identidem irascor, quod tam sero debilitatis non parum ingenii mei viribus, his sacrae Vetustatis reliquiis proferendis elucidandisque animum adpulerim meum, nimiumque in Ethnicis monumentis inlustrandis occupatus fuerim. Sed in his SYMBOLIS, *Deo auxiliante, non pauca e Sacrario Christianae Religionis inlustrata proferentur. Si quid otii nactus fuero, illud quoque Opus, quod in Dei honorem paucis ab hinc mensibus volvebam animo, ac meditabar, pro quo iam non pauca ad hunc ipsum scopum congessi, divino fretus auxilio perficiam: de quo pauca nunc loqui cogor, non ut laudem mihi creem; sed ut a Viris doctis adiumenta quaedam quamprimum mihi necessaria comparem, quorum favorem enixis precibus opto, atque exposco. Consilium mihi est exscribere ex ipsis autographis primitivae Ecclesiae Monumentis Sanctorum Martyrum Fastos, quorum in Martyrologio Romano, nuper insigni labore a Sapientissimo terque Maximo Pontifice* BENEDICTO XIV. *doctissimis curis emendato, inlustrato, editoque, nulla mentio habetur; et quia ex vetustis Sepulcrorum, et Cryptarum, sive Sacrorum Coemeteriorum Titulis a me depromtum est, inscribere illud statui,* MARTYROLOGIVM LAPIDARIVM. *In hoc ea tantum*

Sanctorum Christi Athletarum Nomina referentur, quorum Corpora e sacris Urbis Coemeteriis eruta sunt, adposito iuxta ea Sanguinis vasculo. Ea servato alphabeti ordine adferentur. Lapides ipsi, si quid opus erit, brevibus Notis inlustrabuntur, praesertim ubi Consulum paria, et alia animadversione digna notantur. Maximam igitur huiusce MARTYROLOGII LAPIDARII *partem occupabunt sacri Lapides, qui e Romanis Coemeteriis prodierunt, vel prodibunt; reliquam, Sancti Christi Confessores, quorum Exuviae in Italiae Urbibus exstant, et coluntur.*

Huic Operi, a nemine antea excogitato, ne dicam edito, eximiam laudem, & pretium adferent DISSERTATIONES *aliquot praemittendae, quas mihi se suppeditaturum promisit Vir Christianae Pietatis, & Litterariae Reipublicae bono natus, Celeberrimus P. Franciscus Antonius* ZACHARIA, *Inclutae Societatis Iesu Presbyter, qui scriptis suis primitivae Ecclesiae Monumenta praesertim litteris insculpta accurato ordine disposita inlustrare multo studio invictoque labore satagit: de Christianis nempe Lapidibus, quibus confirmari Catholica Dogmata possint, primum differet; tum ad Lapides item Christianos perpendendos adcedet, in quibus Sacramentorum, aliorumque Rituum nostrorum mentio; tandem Inscriptiones colliget,*

in-

inlustrabitque, quae ad Pontifices maximos spectant, Episcopos, Presbyteros, atque adeo ad universam Ecclesiasticam Hierarchiam. In hac Collectione non tantum Coemeteriorum Vrbis Monumenta selecta locum habebunt, verum etiam ea, quae in Italiae Vrbibus adservantur. Liquebit etiam quam beata & gloriosa sit non solum ETRVRIA, *verum et* FLORENTIA *quoque, in qua multa servantur, et rite coluntur* SANCTORVM CORPORA; *quod Opus ut subcisivis horis adgrediar, et conficiam, igniculos quosdam nunc mirum in modum adiicit Vir itidem sacro eloquio, doctrina, et pietate ornatissimus* P. *Ioseph* RICCA, *ex eodem Societatis Iesu Collegio, qui modo publice nocturnis Sacris Lectionibus, bis in qualibet hebdomada, in Ecclesia S. Ioannis Apostoli, et Evangelistae eiusdem Florentini Collegii, ad augendum Divorum Florentinorum cultum, et Fidelium devotionem,* ETRVRIAM SACRAM *optimo iudicio, accurato delectu, ac perspicuo ordine inlustrat. Inter Inscriptiones antiquas, quae in Etrurie Vrbibus exstant, non pauci adferuntur* CHRISTIANI LAPIDES, *e Coemeteriis Vrbis ad nos delati una cum* SANCTORVM MARTYRVM *beatis exuviis; sed quia sequentem apud nos Titulum in eo Syntagmate non vulgavi, perlubet nunc heic opportune adtexere. Vna cum Corpore* S. AVRELII SIRICI *et vasculo eius Sanginis, quem pro Christo fudit,*

dit, servatur in Thesauro Aedis D. *Annunciatae, prodiitque e Coemeterio Lucinae, atque exstat parieti insertus ad laevam in aditu Sacrarii eiusdem Ecclesiae hic Titulus*:

AVR. SIRICIVS
QVBI . AN . XXVIIII
IS P . EIVS . IN P

Scilicet: Aurelius Siricius, qui bixit (*vixit*) annis vigintinovem Ispiritus (h. e *Spiritus*) eius in Pace. *Interim prodibit etiam in lucem alterum Sanctorum, et Beatorum Florentinorum Volumen, in quo elucubrando nunc totus est Vir Clarissimus Ioseph Maria* BROCCHIVS, *Almae Vniversitatis Florentinae Theologus, et Socius Columbarius, de patria, et litteris optime meritus*.

Eximium plane caput Historiae meae Baptisterii Florentini heic primum adferre libuit, sumto exordio a sacris Lipsanis, quae in eius Thesauro, cuius ego quoque Custos sum, adservantur, & statis festis rite colenda exponuntur. Nunc primum Eruditorum oculis proponitur Augustissimum SANCTAE CRVCIS *Salvificum* LIGNVM, *non solum magnitudine, sed et sculptura insigne, quod heic exhibetur Cap. II. mei Commentarii. In eo caelatum est ab Artifi-*

tifice antiquo, ut ſimile vero eſt, facile VII. *vel* VIII. *ſaeculo*, IESVS CHRISTVS NAZARENVS CRVCIFIXVS; *ſed* CAPITE, *quod notatu ſpectatuque dignum eſt*, MITRATO, *e quo occaſionem nactus ſum, ut non ſolum de eo Pontificio inſigni ornamento diſſererem; verum etiam ut exponerem, quae nam apud primitivos Chriſti Fideles fuerint Symbola, & typicae Figurae, quae Chriſtum Dominum pro nobis in Cruce paſſum eorum menti obiicerent, ac referrent. Deinde diſquirendum cenſui, quo nam ſaeculo* CRVCIFIXI REDEMPTORIS *Imago publice in Eccleſiis ſpectanda, & adoranda propoſita fuerit; quam diſquiſitionem praeclari Viri, qui de his myſteriis diſſeruere, vel intactam reliquere, vel pauca, eaque multis cum ambagibus, adtigerunt: video tamen adhuc multa ſupereſſe, quae addi poſſunt: illud certe, quod tenuioribus licet ingenii mei viribus inveſtigare poteram, conatus ſum. Igitur apud primaevos Chriſtianos, adlatis indicatiſque compluribus Monumentis, oſtendo pro Imagine* CRVCIFIXI *propoſitam fuiſſe a Sanctis Patribus* PASTORIS BONI, & AGNI IMMACVLATI *typicas Imagines; item* Sacroſanctum NOMINIS CHRISTI Monogramma, *quod in columnis, in faſtigiis, in eminentioribus, atque auguſtioribus Eccleſiae locis, ſedibus, et thronis exaltare, atque in ſublime adtollere conſueviſſe, adlatis inſignibus Monumentis, & exemplis, oſtendi:*

SAN-

SANCTAM *pariter* CRVCEM *primo simplicem, rubro colore pictam, propositam fuisse; mox gemmis pretiosis, aliisque ornamentis condecoratam: quam quum pii Cultores contemplarentur, ipsum, qui in ea* CRVCIFIXVS *pro nostra salute est, adorabant, & Passionis eius mysteria devota mente recolebant.*

Denique ad MITRATVM CHRISTI *Crucifixi caput expendendum gradu facto,* MITRAE *usum in Ecclesia Sancta Dei antiquiorem esse monstravi, quam plures Ecclesiastici Scriptores opinati sint, qui saeculo decimo anteriorem non esse scripserunt. Dum haec scriberem, Mitrae quoque Pontificiae formam expendendam duxi: quare a remotioribus saeculis ad nostra haec tempora descendi, adlatis in aerea Tabula incisis non paucis iconismis. Constans est antiquorum nostrorum Patrum traditio, idque etiam vetustae Inscriptiones in Lipsanothecis sculptae testantur, hoc tam pretiosum Monumentum, ipsum nempe* VITALE SANCTAE CRVCIS LIGNVM, *magnitudine, crassitie, & caelatura plane omnium insigne, dono datum fuisse Baptisterio Florentino a* CAROLO MAGNO *Francorum Rege Piissimo, ac Magnificentissimo, quum Florentiae versaretur; quod alibi accuratius expendendum mihi proposui, ubi de ceteris pretiosissimis Florentinae Basilicae Baptisterii Hierothecis, ac Lipsanis; sermo rursum, Deo dante, instituetur.*

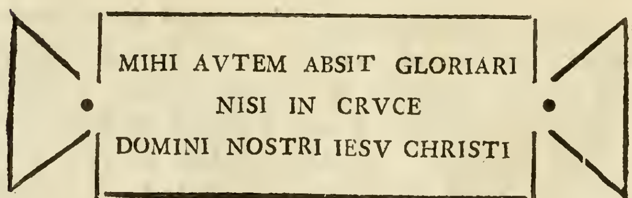
Sa-

Sacrarum Lucubrationum ἔκδοσιν claudit, & coronamentum imponit Diatribe Doctiſſimi Viri D. Paulli Mariae PACIAVDI *ex Clericis Regularibus Teatini, qui me flagitante, dum Sacri Ieiunii tempore Ravennae Chriſtianum populum adloqueretur, & ſalutis ſcientiam daret, quidquid de Crucis varia forma atque ornatu ea in Vrbe, ſacris antiquis monumentis longe refertiſſima, obſervare potuit, atque in coronide non pauca erudita Monumenta, quae deliteſcebant, eruditionis ſuae luce exornavit, atque in apricum protulit, meaeque* SYMBOLARVM *collectioni augendae egregiam navavit ac praeſtitit operam: cuius etiam Commentarium* de Sacris Chriſtianorum Balneis, *exquiſita eruditione refertum, in ſequentibus proferam.*

Lectoris humanitatem dum mihi bene faventem auguror, ac precor, ſacris hiſce Apophoretis finem imponere auſpicantiſſimum arbitror ipſis aureis verbis Sancti Paulini Nolanae Eccleſiae Epiſcopi, quibus Epiſtolam ſuam XXIV. (alias II.) ad Severum abſolvit, CRVCEM SANCTAM *ita extollens:* Sed ſicut ille, non multitudine, nec virtute legionum; ſed iam tum in Sacramento CRVCIS, cuius figura per litteram Graecam T numero trecentorum exprimitur, adverſarios pincipes debellavit: cuius myſterii virtute, trecentis in longum

texa

texa cubitis, ſuperavit Arca diluvium, ut nunc Eccleſia hoc ſaeculum ſupernavigat; ita & nos, non noſtris opibus, aut viribus freti, ſed VNICA CRVCIFIXI SCIENTIA, elevemus ad ipſum oculos noſtros, *ut mirificet ſuper nos miſericordias ſuas, qui ſalvos facit ſperantes in se*: quia ipſe eſt *Dominus conterens bella, potens in praelio*: qui nobis & fiduciam dimicandi, & viam vincendi dedit, cum iam triumphantem in ſe ipſo naturam hominis portans, ait: *CONSTANTES ESTOTE*, quoniam *EGO VICI MVNDVM. Interim, Humaniſſime Lector, his ſacris lucubrationibus utere felix, et humaniter favere non dedigneris.*

IN-

INDEX
SYMBOLARVM
QVAE
IN HOC VOLVMINE TERTIO CONTINENTVR

MONVMENTA SACRA ANTIQVA

Tabulis aereis incisa

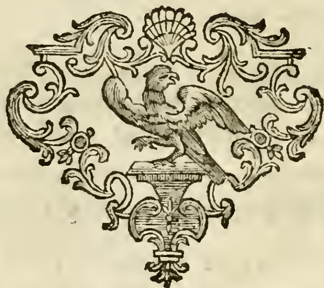
ADLATA ET INLVSTRATA

In hoc SYMBOLARVM VOLVMINE III.

IV.

MONVMENTA SACRA

TABVLIS BVXEIS INCISA

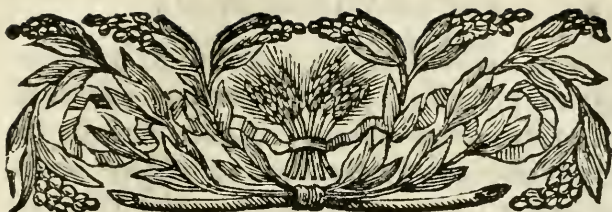
IN

IN GRAECAM PERVETVSTAM ICONEM
LIGNI SS. CRVCIS
IN MONASTERIO
S. MICHAELIS DE MVRIANO
ADSERVATAM
OBSERVATIONES
ANSELMI COSTADONI
VENETI
Monachi Ordinis S. BENEDICTI *e Congregatione Camaldulensi, ac eiusdem Monasterii Bibliothecario*

AD AMPLISSIMVM SENATOREM
FLAMINIVM CORNELIVM

IN SIGNO VICTORIAE VICTOREM COLIMVS, ET ADORANDO CRVCEM, IPSVM, QVI CRVCIFIXVS EST, ADORAMVS.

S. Petrus Damian. in Homil. XXXXVIII.

FLAMINIO CORNELIO
SENATORI AMPLISSIMO

ANSELMVS
HVMILIS PRESBYTER & MONACHVS

F.

A est ſtudiorum tuorum pietas, cultuſque erga Te meus, SENATOR AMPLISSIME, *ut placuerit Opuſculum hocce Tibi offerre. Totum*

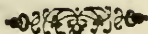
Te non distrahunt graviora Reipublicae negotia, quibus satis superque oneratus es; Litterarum etiam, atque Ecclesiasticae Historiae studia, & studiosos utraque manu foves. Quantum enim Tibi curae sit in colligendis, discutiendisque Monumentis ad Venetas Ecclesias, Sanctosque spectantibus, satis constat. Nulli labori pepercisti, ut loculos omnes, omnesque latebras lustrares, & quidquid in iis Ecclesiasticam redoleret antiquitatem colligeres: ut hinc ex studiis tuis perutile Opus conficere possis de Venetis Ecclesiis, ac de Sanctorum Lipsanis, quae in iisdem adservantur. Quod faxit Deus; nimirum, ut haec sacra Venetiarum, ut ita dicam, Historia in lucem proferatur. Et ut plane cognoscas, quid adlaboraverim post vestigia tua, en, VIR CLARISSIME, *Commentariolum insignis portionis* LIGNI SS CRVCIS CHRISTI IESV, *quae in hac nostra Ecclesia servatur. Solis monumentis non contentus, Syntagma consarcinare statui ex notis multis, multisque observationibus, quas in pluribus Auctoribus, praecipue Graecis, eorumque Illustratoribus animadvertere libuit. Totum*

hoc-

hocce Opusculum meum in Sectiones divido, quarum postremae duae ad SS. LIGNVM *spectant; ceterae omnes ad Iconem ipsam. Excipe ergo,* SENATOR PRAESTANTISSIME; *benignoque favore complectere hunc, qualiscumque sit, laborem, ceterisque Tuis de me meritis illud maximum adde; ut Observationes hasce meas legens, eas corrigas, quae non placent, eas suggeras addendas, quae recto ingenio, iudiciove Tuo probabuntur.*

INDEX CAPITUM.

SYMB. LIT.

ΚΩΝCΤΑΝ
ΤΙΝΟC
Η ΑΓΙΑ
ЄΛЄΝΗ

OBSERVATIONES

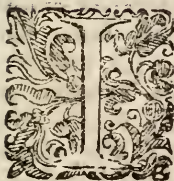
IN GRAECAM PERVETVSTAM ICONEM

LIGNI SANCTAE CRVCIS

CAPVT I.

Descriptio Iconis.

ICONIS ectypon aere incisum, FLAMINI SENATOR, ad frontem huius Dissertationis exhibui; sed hoc ferme quartam partem magnitudinis verae Iconis repraesentat; nam eius longitudo est unciarum Veneti pedis x. cum dimid. latitudo XVI. cum dimid. & crassitudo II. Apsidem Orientalis nucis lamina aurata cooperit; verum laminae pars, quae marginem, seu ornatum efformat, ex cupro deaurato est: altera vero pars, quae aream vestit, ex argento itidem inaurato esse dignoscitur.

3. Opus forma, characteribus, & imaginibus (id quod uno intuitu deprehendere quisque poterit in ectypo) plane Graecanicum esse nemo non videt, cui etiam modica rerum Graecarum notitia insit. Graecis medii, & inferioris aevi mos fuit huiusmodi auratas Iconas condere, & in ipsis Lignum SS. Crucis inserere. Nobilis Amalphitanus, Casinensi Monasterio obtulit auream Iconem, in qua locata erat non exigua portio eiusdem SS. Ligni, quam e Palatio CPolitano Imperatoris Michaëlis, ipse abstulerat tempore coniurationis a Nicephoro Botoniata conflatae, anno 1078. ut Leo Ostiensis adnotat (1), seu cum Baronio in coniuratione, quam ipse Nicephorus passus est anno 1080. (2) In Monasterio Benedictino S. Crucis Bonawerdae peninsulae Danubii, tabula, seu iconismum adservatur aurata lamina indutum, ubi insignis pars Sancti Ligni in forma geminae Crucis Hierosolymitanae disposita conspicitur. Eam Mangoldus Werdensis Comes e Graecia secum adtulerat, dum CPoli, nomine Conradi Salici Imperatoris legationis munere fungeretur, obtulitque eidem Monasterio, quod de novo ipse construxerat circa annum 1030. Ita pariter a Wadingo (3) describitur celebris illa Tabula Cortonensis, quam CPoli secum detulit Frater Elias discipulus S. Francisci, quae prius usui fuerat Imperatoris Nicephori, inde Stephani Scewophilacis, sive Custodis rerum sacrarum, quamque dono dederat Ecclesiae Sanctae Sophiae eiusdem Imperialis Vrbis. Alias huiusmodi Tabulas CPoli Ve-

(1) Chron. Casin. Lib. III Cap. 55.
(2) Ziegelbaur in Histor. Didactica de S. Crucis cultu in Ordine Benedictino pagg. 29. & 157
(3) Annal. Minor. T. XI. pag. 120. novae edit.

Venetias asportarunt Veneti, cum seculo XIII. ipsam Imperialem Vrbem una cum Gallis ceperunt, quae etiamnum adservantur in Thesauro Ducalis Basilicae S. Marci, Verum de iis, & de aliis bene multis, quae alibi custodiuntur, ne nimis longus sim, loqui omitto. Hoc solum admoneo, Latinos imitatos fuisse morem hunc Graecorum; servatur enim in proximo nostro Monasterio S. Mathiae penes Murianum insignis portio eiusdem Sacri Ligni in aurata Tabula, quae quidem nullum exhibet Graecitatis characterem. Eam ex testamento ipsi Monasterio reliquit Georgius Basilius Patricius Venetus, de Paroecia S. Fuscae, anno 1385. die 26. Februarii: quod testamentum conscripsit (1) Basilius Daruasius Presbyter S. Nicolai Venetiarum.

4. Qua vero aetate haec Icon nostra elaborata sit, incertum; at ex iis, quae mox dicturus sum, ante XI. seculum exstasse non improbabiliter existimo, ut & ex §. XI. clarius colligetur. Ab explicatione Graecarum litterarum exordiar, quae longius postulant examen.

CAPVT II.

De Lemmatibus Graecis huius Iconis.

5. AD latera Constantini, Helenaeque sculpta haec lemmata conspiciuntur. Ⓐ KωN-CTANTINOS. H AΓIA ЄΛЄNH: *Sanctus Constantinus. Sancta Helena*. Littera A inclusa in littera O praeponitur voci CωNSTANTINOS cum non satis bene conspiciatur primo intuitu, aegre

(1) Exstat in Tabulario eiusd. Monasterii.

aegre visitur ; & revera primo adspectu putabam caelatorem signum triangulare pro spiritu articuli O sculpsisse , sicuti in Graeco Codice membranaceo nostrae Bibliothecae num. 358. seculi circiter XI. Homiliarum S. Ioannis Chrysostomi visitur in initiali omicron ; a Calligrapho Niceta auro descripto , in quo conspicitur parum dissimilis spiritus articuli . Huiusmodi spiritus multo ante accentus adhibuerunt antiqui. Vir Cl. Dominicus BRICHIERIVS COLVMBVS, Patricius Finariensis in antiquis rebus praecipue Graecis peritissimus ; qui dum Vindobonae versaretur, Caesaream Bibliothecam Codicibus potissimum Graecis refertissimam adsiduo labore , ac studio perlustravit , Florentia ad me scripsit , sub oculis paene semper habere se pulcherrimum Caesareum Codicem Hippocratis , quem diligenti cura iam tum conferebat , & in quo accentus saepenumero deerant , nunquam vero spiritus. Observatis tamen alias exemplis in priscis artificibus Graecis includendi scilicet minutulum a in O , tunc praecipue cum locorum angustiae non paterentur expressionem integram vocis ΑΓΙΟΣ ; luce clarius adgnovi etiam in nostro O . de industria minusculum A inclusum sic Ⓐ fuisse. Rem etiam contuli cum viris peritissimis , post Sodales meos , nullusque ferme amplius ea de re dubitavit .

6. Primum exemplum reperi apud eruditissimum virum Iohannem Ciampinum (1) in Synopsi de sacris Aedificiis Constantinianis , ubi producitur musivum opus , quod conspiciebatur in apside , seu tribuna Basilicae Vaticanae , a Constantino Magno erectae , quodque anno 638. refecerat Seve-

rinus

(1) Pag. 42.

rinus Papa (1), ac restaurarunt subinde Innocentius Papa III. & Benedictus XII. In hoc igitur musivo ad latera Imaginum S. Petri, & S. Pauli lemmata perpendiculari ordine conscripta Graecis litteris ex una, Latinis ex altera eorum parte legebantur hoc modo

Ⓐ	SCS	SCS	Ⓐ
Π	P	P	Π
A	A	E	Є
V	U	T	ΤΡ
Λ	L	R	O
O	U	U	S
C	S	S	

Ex quo clarissime patet eodem modo, quo Latini (2), *Sanctus* brevi nota conscribebant, nempe solis litteris SCS cum linea desuper addita; ita & Graecos A in O includendo Α῎γιος digramma breviori forma expressisse.

7. Alterum exemplum exstat apud doctissimum virum Iacobum GRETSERVM (3), qui in medium adtulit descriptionem S. Crucis, quae Traiecti ad Mosam (vulgo *Mastricht*) in Deiparae Templo magna colitur religione. Ad extremitatem ornatus eiusdem S. Crucis conspicitur circulus, qui ima-

(1) Anast. Bibliot. in Severino.
(2) Fontaninius in Disco Christiano pag. 40.
(3) Oper. T. III. edition. Ratispon. 1734.

Imaginem praefert S. Demetrii, & lemma ſequens hinc inde legitur

Ⓐ	T	Ⓐ	P
Δ	P	Δ	
H	H	H	H
MH	O	M	O
	C	H	C

Quod lemma a Bernardo Bauhuſio Soc. Ieſu, qui Traiecto ad Gretſerum eiusdem Crucis ectypon una cum adnotationibus miſit, hiſce verbis explicatur: Ⓐ *incluſo* Ἅγιον; Sanctum *denotat: & quidem S. Demetrium celeberrimum Theſſalonicae, & in tota Graecia Martyrem*. Incluſum A Ἅγιον, *Sanctum* profecto denotat; ſed totum digramma Ⓐ explicandum videtur Ὁ Ἅγιος. Nimirum magnum O articulum Ὁ repraeſentat, & minutulum A, Ἅγιος. In Codice ſeculi x. (1) Ducalis Bibliothecae Divi Marci, imagines cernuntur SS. Theodori, Demetrii, Georgii, Procopii, & Mercurii, quorum digrammata Ὁ ἅγιος, haud diſſimilia noſtro adparent. In altero Codice eiusdem x. ſeculi Bibliothecae Coislinianae (2) exſtat depicta effigies S. Iohannis Theologi hoc ipſo digrammate Ⓐ. Alia quoque plurima exempla viſuntur in Codicibus, & nummis, ac praecipue in aliquibus Conſtantini Ducae, & Michaëlis Comneni (3).

8. Et

(1) Bibliot. Graeca Divi Marci pag. 18.
(2) Montfaucon Biblioth. Coisliniena Par. 1. pagg. 63. 64.
(3) Famil. Byzantin. num. XXVI. & XXVII.

S. Et ne characterum ipsorum forma observationibus minime careat, breviter animadvertam, omnes nostrae Iconis litteras esse quadratae, & rotundae formae; quod satis antiquam earum aetatem exprimit: nam, ut peritissimus Bernardus MONTFAVCONIVS e Congregatione S. Mauri Monachus, adnotavit (1), *rotundus, & quadratus character, postquam accentus adscribi ceperunt* (nimirum seculo circiter septimo), *a prisca forma degeneravit, ita ut litterae angustiores, longioresque exararentur*. A *alpha*, quod in articulo O *omicron*, visitur, ea scripta est forma, qua laudatus Auctor (2) admonuit in vetustissimis passim Codicibus inveniri. Aliae autem Iconis *alpha*, priscae, sed vulgaris formae sunt. Transversa linea est aliquantulum inclinata, quod ante x. seculum in Codicibus passim animadvertitur. K, quod ab adsueta, & vetusta forma paululum differt, a VII. seculo usurpari incepit. ω pro Ω ab Augusti Imperio in Nummis, & in Marmoribus passim, & in Codicibus cuiusvis aetatis. C pro *sigma* Σ, in libris vetustioribus quotquot unciali (ut vocant) charactere descripti sunt, C semper legitur: nam Librarii faciliores, brevioresque calami ductus sectati sunt (3). V. Cl. Anselmus BANDVRIVS, Monachus doctissimus e Congregatione Benedictino--Melitensi (4) verba faciens de porticu CP., cui nomen erat sigma, ex semirotunda eiusdem forma, adnotat ex DVCANGIO falli SPANHEMIVM, qui ait, litteram C vetustiorem fuisse Σ, ex quodam Agathonis apud Athenaeum

[1] Palaeograph. Lib. III. Cap. I.
[2] Ibid. Lib. IV. Cap. 10,
[4] Ib.d, Lib. II. pag. 153.
[4] Comment. Antiq. CP. Lib. I. n. 58.

naeum loco. Sicuti & falli Ducangium, litteram C pro Σ vix reperiri ante Domitiani aevum, cum ex Nummis atque Inſcriptionibus aliter conſtet. Sigma autem ad finem verbi KωN-CTANTINOS, ad Latinum S adcedit. Auguſtorum aevo, & hoc a Latinis ceperunt Graeci, potiſſimum ad finem verborum, & promiſcue uſurparunt, uti frequentiſſimas huiuſmodi commutationes praeferunt Inſcriptiones veteres. Exſtat penes me piſcis metallicus, qui apud veteres Chriſtianos, ut notum eſt, figuram exhibebat Ieſu Chriſti. Super ipſum ſculpta eſt unica vox CωCAIC cum littera C in fine. De hoc Antiquitatis Chriſtianae eximio monumento forſan alia data occaſione Diſſertationem inſtituam. In littera H adparet in linea interſecante duas parallelas alia lineola interſecans lineam horizontalem maiorem: porro uſus ſic deſcribendae huiuſce litterae anterior eſt uſu accentuum, ut me humaniter admonuit idem eruditiſſimus Vir Bricchierius Columbus ſuperius laudatus. In ceteris Iconis litteris ſi quae diverſitas notetur, ſatis liquet a Caelatoris rudi opere profectam fuiſſe. Huiuſmodi Caelatores, imo & facilius ipſi Calligraphi, aliquando etiam non ſui ſeculi, ſed praecedentium ſeculorum characteres imitabantur, ut animadvertit Montfauconius (1), quod difficiliorem reddit adſignationem manuſcriptorum, & characterum aetatis.

9. Demum de perpendiculari ſcribendi forma praeter adlata exempla, plura paſſim videre licet in Ciampini, Ducangii, Montfauconii, Bandurii, aliorumque Operibus. Mos hic antiquis, Grae-

cis

[1] Biblioth. Coisliniana p. 193.

cis aeque, ac Latinis inoleverat praecipue in ſitus anguſtia. Itidem morem hunc adnotandi Sanctorum imaginibus eorum nomina prioribus Eccleſiae ſeculis iam invaluiſſe commemorat V. Cl. Philippus BONARROTIVS; imo antiquiori aevo in Picturae artis exordiis viguiſſe (facile ut magis diſtingueretur a lepore canis) eam tamen conſuetudinem ſectati ſunt prae aliis praecipue Graeci, ut idem doctiſſimus Auctor obſervavit (1).

CAPVT III.

De titulo Ὁ Ἅγιος, *& de Conſtantini Magni cultu.*

10. ANtequam obſervationibus ſuper haec Graeca lemmata finem ponam, quaedam de cultu Divi Conſtantini Magni adtingam; & in primis de titulo Ὁ Ἅγιος, qui *Sanctus* ſignificat. Titulus hic, ut doctiſſimus BONARROTIVS obſervat in praecitato opere (2), nihil aliud ſignificat, quam rem a communi uſu remotam, ideoque in Veteri, Novoque Teſtamento rei omni tradebatur, quae ad Deum, eiuſque cultum ſpectabat. Quamobrem in Eccleſiae exordiis (3) Πίστοι, ſeu *Fideles, cari Dei, Flii Dei*, Ἅγιοι, *Sancti* adpellabantur; quia Dei gens, populuſque electus erant. Etiam *ſanctum* dixere veteres tum Gentiles, tum Chriſtiani quidquid carum, quidquid laudabile eſt, ut colligitur ex veteribus Inſcriptionibus Gentilium, Chriſtianorumque, quas refert

[1] Buonarruoti Oſſervaz. ſopra vetri &c. p. 73.
[2] Oſſervaz. &c. pag. 83.
[3] Bingham. Origin. Eccleſiaſt. T. 1. Lib. 1. Cap. 3. §. 4. pag. 38.

fert Marcus Antonius BOLDETVS (1) vir eruditiſſimus, & in quibus *Sancti*, & *Sanctiſſimi* titulus promiſcue Idolorum, & Chriſti cultoribus tribuebatur.

11. At ſubſequenti aevo a S. Paulino Nolano Epiſcopo, & a S. Hieronymo titulus hic praecipue iis concedebatur, qui iuſtitia, & pietate ceteros praecellebant: nihilotamen minus, & laudati Patres, aliique, hocce titulo condecorabant Epiſcopos, Presbyteros, Diaconos, Monachoſque, & Moniales; verum ipſis, & perfectis viris haud ſemper tribuebant. Quare in Kalendario Romano ſeculi IV. medietate conſcripto, quod ab Aegidio Bucherio (2), indeque a Theodorico Ruinart (3), e Congregatione S. Mauri Ordinis noſtri S. Benedicti Monacho doctiſſimo, editum fuit, minime viſitur hic titulus *Sanctus* ad depoſitiones Martyrum, & Pontificum; ſed adparet in altero Kalendario Chartaginenſi ab Iohanne Mabillonio (4) eiusdem Congregationis Monacho celeberrimo primum in lucem prolato, ac inde ab laudato eius ſocio Ruinartio denuo recuſo (5): & cum in hocce Chartaginenſi titulus hic *Sanctus* modo conſpiciatur, modoque non adpareat; coniici quidem poteſt, ut obſervat Bonarrotius, eo temporis iſtam laudabilem conſuetudinem invalere in Eccleſia cepiſſe; ideoque fortaſſe deſcriptum, vel auctum fuiſſe Kalendarium ipſum ex Kalendario alio antiquiore, in quo non exſtabat *Sancti* addi-

(1) Oſſervazioni ſopra i Cimiterj de i SS. Martiri p. 372.
(2) Lib. de Doctr. Temp.
(3) Act. primor. Martyr.
[4] Analect. T. III
(5) Acta Martyr. p. 695.

additio, quae tamen ſemper legitur in Kalendario Silvii Polemeii anni 449. a Cl. V. Iohanne Bollando (1) in medium exhibito.

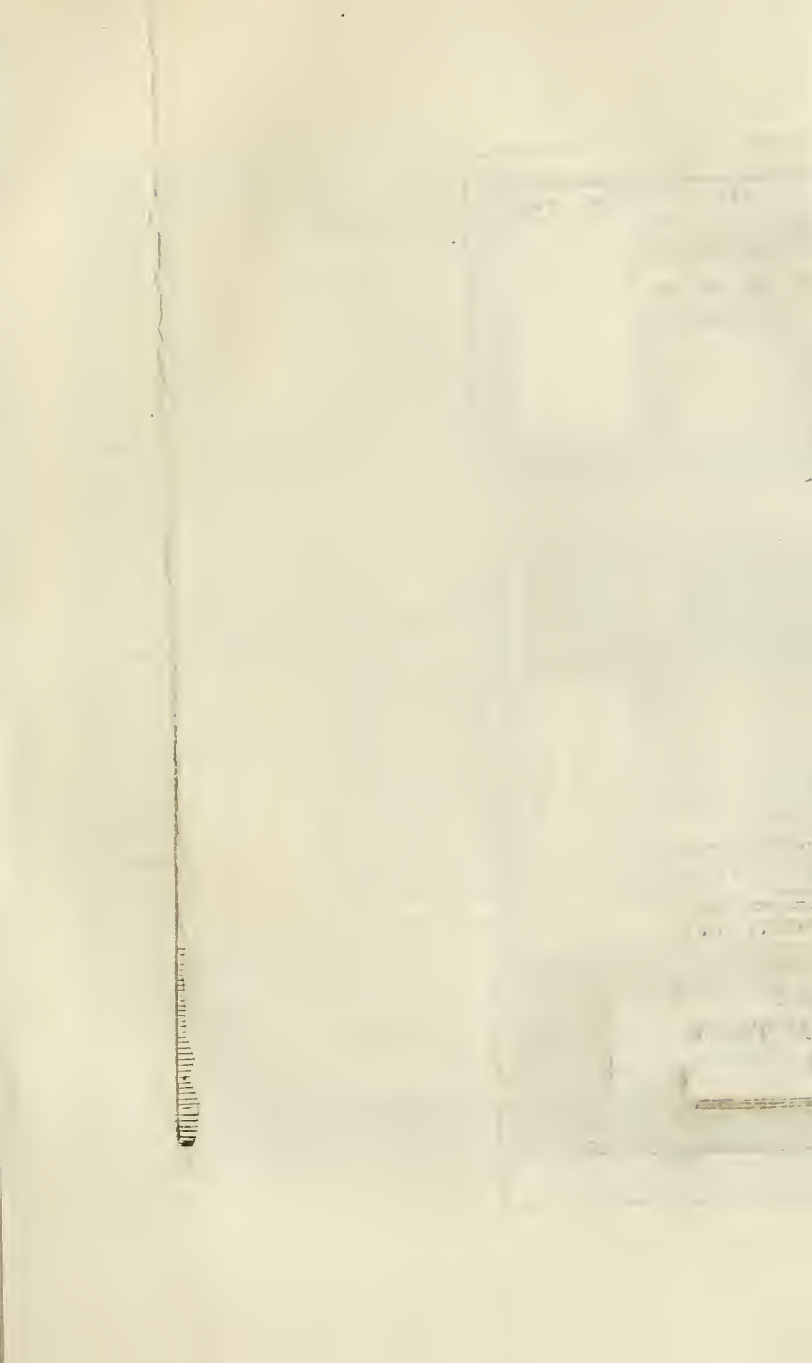
12. Sicuti Latini titulum *Sanctus*, ita & Graeci titulum Ὁ Ἅγιος adhibuerunt tanquam praenomen ante nomina Sanctorum. Antiqui Graeci Patres, neque Apoſtolos, neque alios hac Ὁ Ἅγιος nota ornarunt; verum ſenſim, ac eodem fere tempore, quo apud Latinos hunce titulum adhibuerunt. Ducangius in *Gloſſario mediae, & infimae Graecitatis* animadvertit titulum Ὁ Ἅγιος tributum ab antiquis fuiſſe Eccleſiae Antiſtitibus, & CPolitanis Imperatoribus; idque adſerit auctoritate Ioannis Tzetzae, & Simeonis Theſſalonicenſis (2): Epiſcopis nempe propter Ordinationem; Imperatoribus (3) propter Chriſmatis unctionem: & ex medii aevi Imperatoribus hocce *Sancti* titulo condecoratum ſaepius habemus Alexium Comnenum (4) in Decreto unionis Synodi a Montfauconio edito, in quo frequenter *Sanctus* adpellatur, nimirum *ab optimo, & ſancto Imperatore noſtro Alexio Comneno .... potentem, & ſanctum Imperatorem noſtrum .... Sanctus Imperator noſter &c.* Ita & habemus Manuelem Comnenum, uti legitur (5) in notis Codici Regii Pariſienſis n. 2466. *a Sancto Imperatore noſtro Domno Manuele Comneno*, ex verſione Montfauconii praelaudati.

(1) Act. SS T. 1. Ianuar. in Praefat.
[2] Iohannes Tzetz Chil 9. & Synod. VI. Oecumen. Act. X.
(3) Lib. de Sacram. & de ſacris Ordinat Cap. VII Iohann. Cantacuzen Lib. 1. Hiſtor. Cap. 41. Codinus C. 17. n. 18. Theophylact. Archiep Bulgariae Epiſt. 12. & 34.
(4) Biblioth. Coiſlinian. p 103. &c.
(5) Palaeograph. Graeca p. 47.

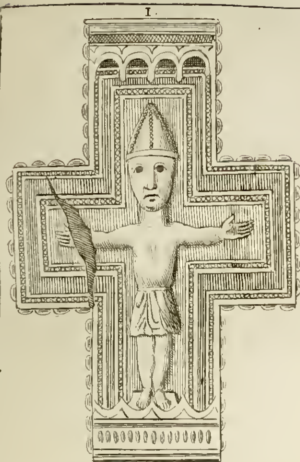
13. Hac igitur ſanctitatis nota cohoneſtati fuerunt ab Eccleſia Graeca Conſtantinus Magnus, & Helena, & non tantum, ut Imperatores, ſed praecipue ut veri, & recogniti Sancti. Sanctorum enim cultum una ſimul eisdem tribuit Graeca Eccleſia, eodemque die xxi. Maii, ut in Menaeis, & in Menologiis Graecis videre licet. Fuſe de iis agitur in Menologio Bıſilii Porphyrogeniti Imperatoris, quod ceteris Menologiis praeſtantius mihi videtur, quodque edidit ex verſione Clementis XI. Pont. Max. doctiſſimus eiusdem Nepos Annibal Albanus S. R. E. Cardinalis, typis elegantiſſimis Vrbini anno 1727. Romana Eccleſia Divam Helenam Auguſtam, utpote Sanctam, ſemper venerata eſt, & teſtantur Eccleſiae eius nomini ſacrae, quae paſſim conſpiciuntur. Exſtructa fuit Venetiis Eaclefia in eius honorem ſtatim poſt translationem eiusdem corporis ex Vrbe CP. Venetias, quae, teſte Dandulo, facta fuit ſeculo xiii. & cui Eccleſiae modo poſt Canonicos Auguſtinianos inſerviunt Monachi Ordinis S. Benedicti e Congregatione Montis-Oliveti. Ac obiter admoneo doctiſſimum eiusdem Congregationis Abbatem D. Paullum Salanum Bononienſem (quem hic libentiſſime nominatum volo honoris gratia, meritoque ſuae virtutis) prae manibus nunc habe e Diſſertationem ad comprobandam identitatem huiuſce ſacri Corporis.

14. Porro Conſtantinus, etſi eius nomen ex Eccleſiaſticis Diptychis *inter ſacra myſteria impraetermiſſae commemoratur, cum aliis Orthodoxis Imperatoribus, qui Eccleſiam Dei exaltaverunt*, ut ad Michaelem III. Imperat. CP. ſcripſit Nicolaus I. Pont. Max. qui ſeculo ix. floruit; attamen

Lati-

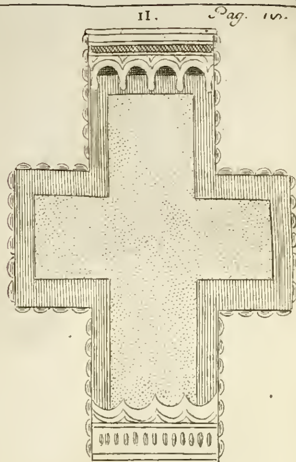

I.

Antica facies

II.

Postica facies

CRVX E LIGNO CRVCIS DOMINI Ñ· IESV XPI
QVAE EXSTAT IN BAS· BAPTISTERII FLOR·
HVIVSCE MAGNITVDINIS

SYMBOL. T. III.

I·F·S·

Latini eum Sanctorum fastis adscribere recusarunt; adeout ne quidem in Martyrologio Romano, quod aliquam tantum sanctitatis laudem iuxta Ecclesiae mentem adfert, nominetur; facile quia S. Hieronymus in *Chronico*, Lucifer Calaritanus in *Lib.* 1. *ad Constant.* Severus Sulpitius *Lib.* II. *Hist. Sacr.* Ruffinus *Lib.* I *Histor. Eccles. Cap.* 17. aliquam Arianismi notam ei tribuerunt, a qua non satis, etsi eruditissime, vindicarunt Cll. Continuatores (1), Act. SS. (2), & Natalis ab Alexandro Ord. Praedicatorum Vir doctissimus: quin *eiusdem Canonizationis causam, si Romae introduceretur* hic obex *in sui ingressu suffocari deberet* (3), ut animadvertit Sapientissimus, ac Sanctissimus D. N. BENEDICTVS XIV. Pont. Opt. Max. in Opere de *Canonizatione*, ubi tot tantaque cernuntur maxima doctrina, selectaque eruditione conscripta. Nihilominus in Latina Ecclesia cultum habuisse, praecipue in Anglia, ubi ortus Constantinus creditur, & impraesentiarum habere in Belgio, in Bohemia, in Sicilia, & in Calabriae Provincia erudite pro more adnotarunt laudati Continuatores. De Ecclesiis autem penes Graecos Divo Constantino excitatis heic sermonem non instituo. Percensere tamen libet in CP. ditione nonnullas excitatas fuisse, nempe Monasterium S. Constantini (4) in Arcadianis; Oratorium, quod Basilius Macedo construxit in eius Palatio (ex illis suburbanis in Thracia) teste Porphyrogenito (5); & alteram ae-

[1] Tom. V. 21. Maii.
(2) Histor. Ecclesiast. Saec. IV. Differt. XXIV.
[3] Par. II. C. XXXVI, n. 16. edit. Patav.
[4] Leo Grammat. p. 472.
[5] Basilius Porphyrogenita in Macedonis Vita Cap. 60. Scylites pag. 588.

dem Monasterii siti versus Cisternam Mocesiam; uti & in Ecclesia magna, & in Aede Apostolorum, SS. Constantini, & Helenae memoriam, & synaxaria celebrari aiunt Menaea ad diem XXI. Maii, ut Langius (1) adnotavit.

CAPVT IV.

De Nimbo, seu Diademate.

15. NOnnullis fortasse argumentum sanctitatis Constantini M. esse videbitur nimbus, qui etiam, sed improprie, diadema adpellatur, quique capitibus nostrarum imaginum circumstat. At aequivocum signum omnino est, quod olim promiscue sanctis, & viris illustribus tribuebatur. Hanc honoris notam ab Aegyptiis derivantem Romani sumpsere, qui eo insigni Deorum aeque ac Imperatorum capita ornabant pro maiore cultu ornare consueverunt. Quare Servius (2) ait: *Proprie nimbus est, qui Deorum, & Imperantium capita, quasi nebula clara, ambire fingitur*. Quamobrem Christiani inter varios usus, quos ab Gentilibus mutuati sunt, fuit usus nimbi ad honestandas effigies tam Christi Iesu, Angelorum, & Sanctorum, quam illustrium Virorum. Quatuor primis Ecclesiae seculis hic mos non fuit adeo frequens, & communis inter Christianos; immo potius perrarus, ut deducitur ex parvis monumentis adhuc subsistentibus horum temporum. Nonnulli adfirmant v. seculo apud Christianos hunc morem invaluisse; alii sequenti seculo VI. ut refert idem Auctor. Verum Pa-

[1] CP. Christiana Lib. IV. n 24.
(2) In Lib. III. Aeneid. vers. 590.

Pagius (1) *magnopere observandum esse*, ait, *Christianos veteres; ferme primis quatuor seculis, nec Christo, nec Apostolis, nec ulli Superum eiusmodi circulos adhibuisse. Quod vel ex Tumulis Romanis apud Aringhium in Roma Subterranea manifestum est; in quibus Tumulis Christi, & Apostolorum, aliorumque ante Christum Divorum longe plurimae imagines nudis captibus sine circulis sculptae cernuntur. Sunt hae Tumbae pleraeque Constantino Magno, aut aequales, aut supppares.* Cl. Pagius penitus non negat iisdem prioribus Ecclesiae seculis ad exornanda Christi; Sanctorumqae capita nimbo Christianos usos fuisse: nam & ipse animadvertit, ut puto, Aringhium (2) cum hocce nimbo protulisse Christi Iesu. & Sanctorum schemata Coemeterii Pontiani, temporibus Constantini M. (3), & vetustissimam imaginem S. Pauli Coemeterii Priscillae, cui est inscriptio PAVLVS PASTOR APOSTOLVS; sicut in duobus orbiculis vitreis (4) antiquissimis effigies Christi; & Deiparae eodem dignitatis circulo exornantur. In aliis huiusmodi rotundis vitris in veterum Christianorum Sepulcris adinventis, & a BONARROTIO (5) eximia doctrina explicatis, similiter laudatae sacrae Imagines nimbo decoratae cernuntur. Boldethus (6) alia in aliis vitris exempla pro more eruditissime exhibet; eiusque Socius Cl. Marangonius in Notis ad Acta S. Victorini (7), nonnulla pariter hu-

(1) Critic. ad Annal. Baron, ann. 394. n. IV.
(2) Roma Subterr. T. I. pagg. 379. 383.
[3] Ibid. T. II p. 273.
(4) Ibid. p. 689.
[5] Tabb. 4. 5. 9. 17.
(6) Lib. I. C. XXXIX.
[7] Pagg. 38. 39.

huiusce rei monumenta in medium adfert. Sed hac de re ipse peregit eruditissime in alio Opere (1), cui titulus: *Cose Gentilesche ad uso delle Chiese*. Quod certe in eam nos opinionem inducit, ut credamus, quatuor primis Ecclesiae Seculis revera penes Christianos usum fuisse nimbi ad ornandas sacras Imagines; & v. Seculo, vel etiam iuxta aliquorum opinionem vi. (2) talem consuetudinem communiorem effectam fuisse, &, ut ita dicam, universalem. At non semper in una eademque tabula, vel musivo Superum Imagines omnes simul nimbo redimitae reperiuntur; nam in musivo Coemeterii Callisti a Marangonio (3) relato solummodo Iesus ac S. Petrus nimbum gerunt, ceteris Apostolis eo carentibus; in alio vero loco eiusdem musivi operis prostant Imagines SS. Petri, & Pauli omnino nimbo minime decoratae. Qui nimbi defectus notatur etiam in similibus antiquitatibus, immo multo post in Menologio Basilii die 1. Setpembris solus Iesus Christus eo redimitur, minime Apostoli a lateribus stantes. In hoc Menologio notatu dignum est, non solos Sanctos Martyres caput praeferre nimbo cohonestatum, sed etiam (4) Tyrannos e regione ipsorum pictos. Sicuti etiam Patres Concilii Niceni II. una cum Imperatore Constantino filio Irenis (5) nimbo decoratur. Sed varia erat forma horum nimborum, quia pictores Christiani aureos illos Sanctorum, & Imperatorum Christianorum, argenteos, rubros, virides, & coelestes efformabant, illos

[1] Cap. xxxv.
(2) Bonarrotius Osservaz. pag 58.
[3] Act. S. Victorini not. p 41.
(4) ix Octob. ix. Novemb. xxix. Decemb.
(5) xii. Octob.

illos Tyrannorum, & Regum Gentilium, ut bene distinxit BONARROTIVS (1).

Porro haec nimborum consuetudo post tempora Iconomachorum sensim pro viris non sanctis cessavit; & praecipue cum sacrarum Imaginum cultus restitutus fuit, Sanctorum tantummodo Imaginibus fuit destinata. Qui Iconomachi, & Iconoclasti exstincti fuerunt seculo IX. & praecipue post mortem Imperatoris Theophili, quae accidit anno 842. quo Theodora Augusta, & sola dominans (2) penitus caput praecidit illius impiae haeresis, atque instituit annuum festum Orthodoxiae in memoriam restitutionis sanctarum Imaginum. Id aperte etiam colligitur (3) ex numismatibus Imperatorum illius aevi, in quibus Iesus, Deipara, Sanctique simul cum nimbo repraesentantur, eo carentibus Imperatoribus. Si vero eodem aevo, indeque usque ad Imperii CP. defectionem, quaedam Principum iconae nimbo ornatae cernantur, hoc provenit potius ab affectatione artificum, qui adsentabantur Principibus illis viris. Huius generis mihi videtur illa esse, quam refert ex Graecanica Tabella Codicis Regii Parisiensis num. 3058. doctissimus Vir Anselmus BANDVRIVS Ragusinus, e Congregatione Melitensi, vulgo *di Meléda*, Monachus Benedictinus in *Commentario Antiquitatum CP.* (4). Haec tabella quarto loco effigies exhibet Iohannis Paleologi Imperatoris, & Iosephi Patriarchae CP. qui Iosephus obiit Florentiae anno 1439. ubi

(1) pag 63.

[2] Cedren. Hist. Compend. pag. 539. edit. Parisien. & Notae poster. Guilielmi Xylandri.

[3] Cangius de Famil. Byzant. pag 128.

[4] In Tom. XXII. Histor. Byzant. pag. 990.

una cum eodem Imperatore Concilii Florentini causa morabatur; in utraque effigie caput nimbo redimitur; cum constet neque Iohannem, neque Iosephum Sanctorum albo unquam adscriptos fuisse. Inpraesentiarum apud Mogolenses radiato nimbo Imperatorum capita in tabulis exornare mos est. Ita depinguntur Tamerlanus, & Oranzeb XI. Imperator, qui obiit anno 1707. ab Nicolao Manutio Veneto, qui in Mogoli regionibus hoc nostro seculo vitam duxit, in sua Historia MSS. Mogoli, quae adservatur (1) in Ducali Divi Marci Bibliotheca, Venetae Reipublicae, donata ab eiusdem Auctore.

CAPUT V.

De Coronis Impp. Constantini, & Helenae.

16. NUnc ad examen revocandae sunt coronae, quibus ornantur capita Constantini, & Helenae in nostra Icone. Et quidem quoad coronam Constantini, Auctor Chronici Paschalis, seu Alexandrini animadvertit, ipsum Constantinum M., ad imitationem, ut adnotat Spanhemius, Regum Aegypti, & Orientis, primum fuisse ex Imperatoribus in gestanda corona lapillis ac pretiosis margaritis exornata. Laudatus enim Auctor (2) ait: *Anno* CCCI. *post Christi in caelos assumptionem . . . . . . Constantinus celebravit ludos Circenses, in quibus diadema ex margaritis, aliisque lapillis pretiosis confectum primus gestavit*. Idem repetunt Iohannes Antiochenus (3), cognomento Ma-

[1] Biblioth. Ital. S. Marci pag. 235.
(2) pag. 285. edit. Parisien.
[3] Chronogr. Par. II. pag. 5.

Malala, & Iohannes Cedrenus (1) Monachus. Sed de radiata corona auctores profecto intelligendi non sunt; quia in nummis Constantinus Chlorus, Constantini M. parens, hacce radiata corona redimitus cernitur, praecipue in eo, qui inscriptionem praefert: VNDIQVE VICTORES. Eam, quam Constantinus M. omnium primus adhibuit, explicat Polemeius Silvius (2) in Laterculo: *Constantinus senior* (ait ipse) *qui Christianae Religionis ministros privilegiis communivit, diadema capiti suo, propter refluentes de fronte capillos* (*pro qua re saponis eiusdem cognominis ordinata confectio est*) *quo constringerentur invenit, cuius more hodie custoditur*. Ducangius (3) addit de hoc Constantiniano diademate, quod *caliptrae speciem praefert, qua totum caput ambitur, vel cassidis apice, quem τȣφαν vocabant*, decoratae. Duos etiam nummos protulit ipse vir longe eruditissimus, in quorum (4) primo aversae parti inscriptum legitur: SOLI INVICTO COMITI; & in altero prò lemmate exstat: VICTORIAE LAETAE PRINCIPVM. Atque in hisce descriptum diadema exbibetur ad instar cassidis. Bulengerus (5) fert sententiam, Constantinum M. primum non fuisse, qui adinvenerit, atque usurpaverit similem coronam; sed primum, qui eam lapillis pretiosis ornaverit. Revera variant Auctores in adsignanda huic, vel illi Augusto inventionem huiusce coronae. Videsis Martinum Schmei-

[1] Compend. Histor. pag. 295. edit. Paris.
(2) T. 1. Ianuar. Act. SS. Bolland in Praefat.
[3] Differt. de infer. aevi numism. num. XVII
[4] Famil. Byzant. Tab. III. & IV.
[5] De Vestiments Pontific. Cap. V. pag. 86.

Schmeizellum (1), qui erudite, ac optime conciliavit ſententias hanc ſuper rem varias, & cum Spanhemio credidit, Conſtantinum Magnum profecto reddidiſſe perpetuum morem huius coronae, cum ante ipſum rarus eſſet, vel non in uſu, utpote ſignum Monarchiae peroſum in Republica Romana.

17. Auguſti, qui regnarunt poſt Conſtantinum, uſi ſunt tali corona, ſed neque ſemper, neque eadem forma ornata, immo varietas multa adnotatur, ita ut quod adparet ex Strada, Goltzio, Patino, Ducangio, aliiſque Collectoribus antiquitatum, nullus fere conſpiciatur poſt Conſtantinum M. Imperator, qui diſſimili corona ab aliis redimitum non habeat caput. Corona, quae in Icone noſtra conſpicitur, mihi videtur eſſe potius illud *camaleucium* καμηλαύκιον gemmis ornatum, quo uſus fuit Iuſtinianus Imp., cui miſſum fuit a Narſete detractum Totilae Gothorum Regi, ut in eiusdem Vita S. Theophanes (2) mentionem facit; & hac de cauſa a Georgio Codino (3), & Procopio (4) nominatur *Iuſtinianeum* Iʹυςινιάνειον. Et quidem in Baſilica S. Vitalis Ravennae Monachorum Benedictino-Caſinenſium, ab ipſo Iuſtiniano erecta, in maximi Sacelli pariete arae principis ad dexteram etiamnum exſtat vetus teſſellata pictura adhuc integra, a Rubeo (5), a Ciampino (6), a Fer-

[1] De Corona pagg. 154. 155.
[2] Chronograph. pag. 193.
(3) Cap. vi. n 36.
[4] in Anecdotis.
(5) Hiſtor. Ravenn. pag. 197.
[6] Veter. Monum. Tom. II. pag. 73.

a Ferrario (1), & a Ducangio (2), aliisque edita, ubi ipſe Iuſtinianus hocce tegmine redimitus cernitur, ſicut & in aliquot eiusdem nummis. Poſteriores Auguſti nonnunquam ſimili modo coronati conſpiciuntur in muſivis, & in numiſmatibus, ut in iis Tiberii Conſtantini, Mauricii, Phocae, Heraclii, Conſtantini Pogognati, Baſilii, &c. Cl. autem Vir Iacobus Goar Ordininis Praedicatorum e Congregatione S. Ludovici, qui Georgium Codinum (3) Curopalatam edidit, notiſque eruditiſſimis, ac animadverſionibus illuſtravit, minime dubitat, intelligendum eſſe Cedreni textum, vel potius Chronici Alexandrini, ſuperius adlatum, de Diademate a Conſtantino invento, pro iſto camaleucio, quo Iuſtinianus uſus fuit. In ſchematibus Menologii Baſilii ſaepius memorati ſimillimum noſtro iconis diademati inviſitur, nempe in capite Conſtantini Imp. Irenes filii ad diem XII. Octob. quod ornatum eſt lapillis duplici circulo diſpoſitis, & grandiori ad medium ſito, cum aliis deſuper locatis, prout in noſtra Icone. Hoc tantum in Menologii diademate deſideratur, quod adponitur in Icone nimirum monile ex lapillis, ſeu margaritis compactum ad utraque tempora pendens, verberanſque genas: *atque id eximium, & proprium inſigne Imperatoriae poteſtatis erat*, ut ſcripſit Anna Comnena (4) in Alexiade. Verum monile, quia deficit in Baſilii Menologio, obſervatur in Codice membranaceo eiusdem ſeculi X. Bibliothecae Ducalis S. Marci, ubi in ſchemmate eiusdem Baſilii II. Imper. ſimillima corona cer-

[1] Octav. Ferrar. de re Veſtiar. Lib. I.
[2] Famil. Byzant. num. VIII.
[3] De Officiis CP. num. I. ad Cap. III.
[4] Lib. III. pag. 78. edit. Pariſ.

cernitur pendentibus ad utrasque genas monilibus. Ectypon exhibuit V. Cl. eiusdem Bibliothecae Custos Antonius Zanetti (1), quem honoris caussa nomino. Itidem in Codice seculi XI. Bibliothecae Coislinianae (2) visitur in tribus depictis Tabellis Nicephorus Botoniata hacce corona circumdatus, ex qua monilia pendent, & super quam tres globuli facile gemmati adparent, eodem modo, quo in corona nostri Constantini.

18. Quoad coronam vero Sanctae Helenae, primo satis constat ex Scriptoribus, nummis, & inscriptionibus, ipsam Augustae titulo ornatam fuisse. Porro Imperatricis coronae forma varia fuit pro temporum varietate; semper tamen ab ea Imperatoris diversa, ut ex numismatibus. Nummum profert Ducangius (3), ubi, ut mihi videtur, Imperatrix radiato diademate, ab eo Iconis nostrae non absimili, redimita cernitur. Spanhemius iudicat hoc esse numisma potius ipsius Iustiniani; sed nullam profert rationem. In musivo opere Ecclesiae Sanctae Caeciliae de Vrbe a Paschale I. circa annnm 820. erecto, adparet huiusmodi corona ornata Deipara Virgo una cum decem Virginibus ad eius latera, atque ipso Infante Iesu. Ita videtur in ipso opere aere inciso, & a Cl. V. Iohanne Ciampinio relato. Visitur & eadem radiata forma in schematibus praememorati Menologii Basiliani ad diem XI. Februarii, quo festum B. Theodorae Augustae uxoris Theophili Imperat. Iconomachi Graeca Ecclesia celebrat; ad diem XXV. Novembris, quo S. Aecatarina Virgo Alexandrina illu-

[1] Graeca Biblioth. Divi Marci pag. 18. num. XVI.
[2] Pagg. 134. 135. 136.
(3) Famil. Byzant. num; VII. Iustin. & Iustinian. Tab. III.

illuſtriſsima ; & ad diem XVI. Decembris, quo Beata Theophano Leonis Imper. uxor a Graecis feſtiva ſolemnitate recoluntur, & cum Sancta Aecaterina, tum Beatae Theodora, & Theophano ſimillimam noſtrae Sanctae Helenae coronam geſtant.

19. Et hic animadvertere lubet nummos aeneos circumferri, qui vulgo *medaglie di S. Elena* vocitantur, & feminarum manibus, quandoque ſuperſtitioſe teruntur; ſed hi *Caucii* ſunt, ut obſervat doctiſsimus Vir, & omnigena eruditione percelebris Sebaſtianus Pauli (1) Congregationis Matris Dei Clericus Regularis: *& vilioris monetae genus eſt*, ait ipſe, *apud Byzantinos, & Latinos recentioris aevi. Cuiacius ita dictos putat* Cauçios, *quod caliculi, aut ſcyphi inſtar concavi ſunt*. Vide & Ducangium (2) in Diſſertatione de inferioris aevi numiſmatibus.

CAPVT VI.

De Veſtibus Imperatorum.

20. VAria variis temporibus indumenta geſtarunt Imperatores; ſed de hac veſtium varietate ſermonem hic non inſtituo; quaedam tantum adtingam, quae ad rem noſtram magis facere videntur. Auroclavatas veſtes lapillis margaritiſque ornatas tam Conſtantinus, quam Helena in noſtra Icone ferunt. Veſtis, quae diſtinctius adparet in effigie Conſtantini, eſt *trabea*, quam nonnulli arbi-

(1) Veter. Monum. Tom. II pag. 156.
(2) Mantiſs. Nummor. Byzantinor. pag. 235.

bitrantur esse veterum *latum clavum*, quamque posterioris aevi Scriptores *subarmalem*, indeque *lorum* adpellarunt. De quibus omnibus eruditissime pro more agit Ducangius (1) in superius laudata Dissertatione. *Trabea* est latior fascia gemmis itidem contexta, quae ab humeris retro pendens ex dextro latere per umbilicum transversum agitur, & sinistro brachio superposita extrema sui parte ab ipso brachio pendula conspicitur. Hac veste imprimis utebantur Consules, immo & ipsi Imperatores, quando Consulatum gerebant; sed quando Consulatum perpetuum in sibi ipsis firmarunt, idem insigne itidem perpetuum sibi fecerunt. Hoc vestimenti genere Graeci Imperatores usque ad Imperii CP. defectionem sunt usi; immo non solum Graeci, sed & Occidentales Imperatores, ut videtur in Codice Augustano Friderici II., de quo idem doctissimus Ducangius (2). Et hic Cl. Scriptor in eadem Dissertatione mentionem fecit *de Consularibus Feminis*, (ita Ulpianus (3), & Lampridius (4) Consulum uxores adpellarunt) quae eumdem ac pene similem habitum adhibuerunt, ut colligi potest ex iconismo, qui in vetustissimo Codice Dioscoridis (5) videtur in Bibliotheca Caesarea, & in medium protulit Lambecius, indeque Montfauconius (6). At melius cernitur vestimentum Sanctae Helenae nostrae iconis in Menologio saepius citato Basilii ad diem XI. Februarii, quo schema B. Theodorae Augustae exhibetur. Etsi Theodorae vestis tam auroclavata exi-

[1] Num. 5. 6. 7.
[2] ibid. num. 8.
[3] Leg. I. VII. XII. D. de Senat. & Leg. C. D. de Verb. obl.
[4] In Heliogabalo Cap. IV.
[5] Comment. Caesar. Biblioth. Lib. II. Cap. 8.
[6] Palaeograph. pag. 203.

gemmiſque exornata non ſit, ut noſtra S. Helenae, forma tamen haud abſimilis eſt; & Crux ipſa magna, quae & lapillis, atque margaritis compacta in veſte iconis, animadvertitur in B. Theodorae ſchemmatae eodem in loco, eademque forma pariter clare ſe dat conſpiciendam. In Tabella Codicis Bibliothecae Coislinianae (1) Maria Auguſta, Nicephori Botoniatae coniux, efformatur cum huiuſmodi pretioſa veſte, & cum ea indumenti parte, quae a dextro pede refluens, ac ſurgens, quaſi circulum ad umbilicum deſcribit, ut icon noſtra demonſtrat. Sola Crux in hac Mariae Auguſtae veſte deficit.

Demum animadvertendum hic obiter duco, Imperatoris noſtri calceos, eo modo compactos, ſeu exornatos adparere, quo in iam memoratis Tabellis Bibliothecae Coislinianae conſpiciuntur illi Nicephori Botoniatae Imperatoris.

CAPVT VII.

De Mappa, ſeu Volumine.

21. CONſulum Vxores, ut inquit Iuſtinianus (2) *radiis maritorum coruſcant*; &, ut ait Iulianus Anteceſſor (3) *honorem Conſulariae dignitatis, & maritales inſulas tenent*, geſtabant etiam mappam, ſeu volumen illud in manu, de quo nunc ſermo eſt, & Conſulum ſignum proprium erat. Imperatores, qui, ut ſupra adnotavi, Conſula-

[1] Pagg. 134. 136.
[2] Novell 105. Cap. 105.
(3) Conſtit. 98.

ſulatus honore potiti ſunt, ſigna pariter Conſulatus Auguſtabus tradidere. Hinc eſt, quod cum in Conſtantini, tum in Helenae imaginibus noſtrae Iconis ferre ambo ſiniſtra videntur memoratam mappam, ſeu volumen. Hoc tenebant Conſules, uti & Imperatores, dextera (1) interdum, quandoque ſiniſtra, & chartaceo volumini non diſſimile erat; ideoque volumen fuit nuncupatum, ut ex nummis a Ducangio citatis colligitur. Hos inter nummos laudat illum Aurelii Veri Imperatoris, qui longe ante Conſtantinum Magnum floruit, *in quo Imperator, & Conſul dextram Romae galeatae ſedenti porrigit, ſiniſtra volumen tenens, cum epigraphe* TR. P. VII. IMP. IV. COS. II. Mos ſequitur idem Ducangius: *Eiuſmodi etiam volumen in vetuſtiſſimis palliatorum, vel etiam togatorum (atque adeo mulierum) imaginibus ſiniſtra teneri apud Velſerum* (2), *& Boiſſardum* (3) *paſſim obſervare eſt . . . . Exinde crebrius occurrit in Byzantinorum Auguſtorum nummis, maxime in Conſulari Iuliani Caeſaris; nam bis Caeſar Conſulatum geſſit ann.* 356. *&* 357. *& in nummo aureo Theodoſii iunioris, in quo idem Theodoſius, & Valentinianus III. habitu Conſulari effinguntur; praeſertim vero in Diptychis Conſularibus, & fere ſemper in Tiberii Mauricii, Phocae, & Leonis Iſauri nummis*. In (4) Diptycho illuſtris Bohetii, qui fuit Conſul anno 510. & 522. volumen ponitur in dextera, & Bo-

(1) Ducangius Differt. Medii aevi num. XII.

[2] Auguſt. Windelicor.

(3) Antiquit. Roman. Part. III. fig. 51. 147. IV. 56. 57. 119. 123. V. 71. VI. 29.

(4) Giornale de' Letterati d' Italia Tom. XXVIII. Artic. II.

Bonarrotius (1) in Diptycho Basilii Consulis ordinarii ann. 541. hanc mappam in eiusdem Consulis dextera pariter locatam animadvertit. Verum haec mappa inde in aliquo immutata fuit, & ἀκακία, *acacia* nuncupata: *fuitque saccus ex panno purpureo confectus, codici similis, terra, vel arena plenus*: de quo Georgius Codinus (2) de Imperatorum ornamentis agens, sic ait: *In sinistra involucrum (seu pannum sericum) codici simile, ligatum mantili; habetque intus cavitatem (terram) & vocatur* acacia, *quasi dicat illud: Imperatorem humilem esse, ut mortalem; neque propter Imperii fastigium efferri, neque se tumidum iactare debere*. Ducangius (3) effigiem refert Michaëlis Palaeologi cum huiusmodi acacia; quam effigiem vidi ante Historiam Paulli Ramusii *de Bello CP.* editionis Venetae 1634., etsi in aliis Theodori Lascaris iunioris, eiusdem Michaëlis Palaeologi, & Andronici senioris imaginibus, ab Hieronymo Wolphio editis (4), ex Codice Augustano Historiae Georgii Pachymeris, potius in veri voluminis speciem exhibeantur.

22. Nec abs re his adnotare censeo, Christum Iesum, Apostolos, aliosque Divos eiusmodi mappa, seu volumine ornatos fuisse in antiquissimis Christianorum monumentis, uti videre licet in *veteribus Monumentis* a Ciampinio (5) editis, atque inlustratis. In Codice Vaticano, anno 699. con-

(1) Osservaz. pag. 251.
[2] De Offic. CP. Cap. VI. num. 37.
(3) Dissert. medii aevi Tab. VI. & Famil. Byzant. num. XL.
[4] Wolph. ad Niceph. Gregor.
[5] Tom. I. pagg. 24. 226. Tom. II. pagg. 60. 148. 153. & 160.

conſcripto effigies Sancti Petri Apoſtoli adparet qui laeva hoc geſtat volumen, quod fortaſſe etiam denotat Evangelium: & Nicolaus quoque Alemannius in Diſſertatione *de Lateranenſibus parietinis* (1) mentionem facit de ſchemate Sancti Pauli Apoſtoli in Othonis II. ſepulcro, qui pariter ſiniſtra ſimile volumen tenet: & in praecitato Menologio menſe Decembri pag. 35. Sancti Abraham, Iſaac, & Iacob eamdem honoris notam in laeva pariter geſtare videntur; ſicuti alii Patriarchae, atque Prophetae, aliique Sancti aliis in menſibus eiusdem Menologii picti geſtant.

CAPVT VIII.

De Globo, Sceptroque.

23. Globus, atque Sceptrum, quae alia Imperialia inſignia ſunt, cum Imperatorum manibus convenire caelatori minime viderentur in hac noſtra Icone, locata conſpiciuntur in manibus Angelorum, qui in quatuor marginis medietatibus intra totidem areas (quas quatuor ſemicirculi circumſcribunt) cernuntur. Pictoribus frequens mos eſt, ea quae in Tabulis, abſque confuſione deſcribere nequeunt, in ornatis adiicere. Ducangius obſervat in praenominata Diſſertatione *de inferioris aevi Numiſmatibus*, antiquos Auguſtos portaſſe globum nudum ſine ornatu. At Chriſtiani Imperatores longe poſt Conſtantinum Magnum eos Cruce inſignitos geſtarunt. Primus, qui globum detulit, fuit Caeſar Auguſtus, ut ait Iſi-

(1) Cap. x pagg. 86. 88.

Iſidorus (1). *Pilam in ſigno conſtituiſſe fertur Auguſtus propter nationes ſibi in cuncto Orbe ſubiectas, ut magis figuram Orbis oſtenderet*. (Iuſtus Lipſius (2) legit in MSS. Codicibus potius *malis*, ſeu pomis, loco *magis*.) Ideo Auguſti aliquando *Mundi Domini*, ut penes Antoninum (3), & RECTORES MVNDI adpellabantur, ut ex nummis Caracallae, & Didii Iuliani habetur. Et Conſtantinus DOMINVS MVNDI in Romani Obeliſci inſcriptione nuncupatus legitur; ſicuti *Orbis terrarum Dominus* Valentinianus vocatur apud Ammianum (4). Quare Baſilius Seleuciae Epiſcopus (5), ait: *qui Imperatorum imagines aſpiciunt, cum ſtupore demirari ſolent diademate, & clamyde coruſcantes; tum manum denique, quae orbem terrarum in modum ſphaerae formatum digitis geſtare creditur*.

24. Hi globi in nummis frequenter adparerent; ſed ſaepe ſuper hoſce globos ſtant Victoriolae aliquae laureas coronas Imperatoribus porrigentes, ac interdum Cruciculas. Exempla huiuſmodi Victoriolarum frequenter ante, & poſt Conſtantini Magni aevum habentur; exempla vero globorum crucigerorum, ſupra quos nimirum eminent Cruciculae, ut dixi, poſt eiusdem Conſtantini tempora. Nihilotamen minus Nicephorus Calixtus (6) ait, ipſum Conſtantinum in dextra ſtatuae ſuae aeneae, quam ſuper porphyreticam columnam in Foro, ab eo *Conſtantiniano* nuncupato, ipſe locavit,

(1) Lib. XVIII. Cap. III.
[2] Lib. IV. de Militia Roman. Dial. V.
[3] In L. Rhodia D. de iactu.
(4) Lib. XV. & XXIX.
(5) Serm. II. pag. 9.
[6] Hiſt. Eccleſiaſt. Praef. & Lib. VIII. Cap. 49.

vit, adposuisse aureum malum, cui *veneranda Crux infixa fuit*. Mirum profecto, quod Nicephorus, qui seculo XIIII. vixit, tempore Andronici Palaeologi Imperatoris, cui & opus suum nuncupavit, hanc specialem notitiam Crucis globo adfixae, ab anterioris aevi Scriptoribus omissam, in medium adtulerit: & eo magis, quo ad Alexii Comneni tempora, ut adnotant Anna Comnena (1), Zonaras (2), & Georgius Codinus (3), die quinta Augusti, anno Christi MCVI. vehementiori vento perflante, statua haec deciderit, atque in plurimas partes diminuta fuerit: quare Manuel Comnenus (4), qui eodem seculo XII. CP. Imperii habenas rexit, loco eiusdem fractae statuae, Crucem supra columnam ipsam collocavit. Si super globum huiusce statuae Constantinus Magnus Crucem infixisset, cur non & super globos nummorum, in quibus tamen numquam adparet? Maximo Crucis amore flagrabat Constantinus; ideoque Crucis cultum pro viribus invexit: quare in Labaro Crucem pinxit, Cruces insignes in Foris elevavit, atque in capite, in armis, in nummis, & ubique fere signari iussit, adhibuitque. Sed quid mirum? cum tot, tantisque scateat erroribus Nicephori opus, uti testimonio Criticorum satis constat.

25. Primus, qui in Byzantinis nummis huiusmodi erectione Crucis supra globum usus fuit, ut hactenus observavi, adparet Valentinianus, qui apud

(1) In Alexiade Lib. XII. pag. 357. edit. Paris.
(2) Annal. Lib. XIII.
(3) In Notis Meursianis.
(4) Gyllius Lib. III. Descript. CP. Cap. III. Busbeg. Itinerar. CP.

apud Nicaeam Imperator adlectus est anno 364. In nummo (1) enim, in cuius postica parte legitur: IMP. XXXII. COS. VII. P.P. exstat figura muliebris galeata, dextera globum gestans, cui Crux insidet. Sed in aliis huiusce Imperatoris nummis, aut nullus globus, aut cum Victoriola desuper sita, videtur: & illa in aliis subsequentibus Augustis, itidem promiscue. Alterum exemplum habetur in nummo Theodosii (2) iunioris, qui floruit anno 408. & in quo legitur: GLORIA. ORBIS. TERRAE. ubi Imperator stat militaribus ornamentis indutus, labarum dextera, globum crucigerum sinistra tenens. Exempla alia cernuntur in nummis aliquibus Liciniae Eudoxiae, Anastasii, Iustini, & Iustiniani (3), quorum aevo inde frequentissime crucigeros globos videmus. Frequentissime, inquam, non semper; quia in nummo Philippici Augusti visitur ipse Imperator globum laeva tenens, cui insistit aquila; & in praeclarae antiquitatis Codice Regio Parisiensi (4) num. 154. Operum S. Gregorii Nazianzeni, praefigitur Tabella, in qua Eudocia Augusta, Basilii Macedonis altera coniux, & Despotes Leo, atque Alexander eius nati, & successive Imperatores, trabea, & camaleucio induti sunt: & omnes simul pariter nudum globum sinistra gestant, prout in nostra Icone.

26. Occasione laudatae Tabellae Codicis Regii pauca de sceptro loquar. Leo, & Alexander tantum acaciam, seu volumen dextera ferunt; at Eu-

(1) Ducang. Famil. Byzant. num. III Tab. I.
(2) Ibid. num IV. Tab. II.
(3) Ibid. num XII. Tab. III.
[4] Ibid. pag. 139. edit. Parif.

Eudocia, utpote Augusta, sceptrum, cui flos, nescio quis, supereminet, dextera gerit. Sceptrum sane aequale iis, quae eadem manu sex Angeli tenent nostrae Iconis. Galliarum etiam antiqui Reges hacce forma sceptrum (1) portabant. Fortasse Augustae CP. huiusmodi sceptrum ante x. seculum ferre prae manibus solebant. Imperatores loco Consularis sceptri, quod eburneum, vel aureum erat, oblongam Crucem detulerunt; & Phocas pium morem hunc primus invexit. Verum, praeter Crucem, Virgam, Sceptrumve deferebant Impp. CP. iuxta adnotationem Simeonis Thessalonicensis Antistitis, a Cl. Goaro adlatam in notis ad Codinum Curopalatam (2). *Crucem* (Simeon inquit) *in pietatis argumentum, & acacia suscepta . . . . . insuper etiam virgam assumit non gravem, & duram; sed levem, & mollem, cum mansuetudine nimirum castigandi potestate tradita, non cum iracundiae, aut perniciei intentatae motu; neque ut confringat, & perdat*. Huiusmodi Imperatorum virgam narthecem, *νάρθηκα* posteriores Graeci adpellavere, ut praecitatus Ducangius (3) existimat. In Icone nostra crucifera sceptra non adferuntur; fortasse quod in ipsius Iconis medio Crux exstat tam insignis.

27. Verum si tropologicus sensus tibi magis arrideret, Vir piissime, audi Pachymeram in paraphrasi (4) ad librum *de caelesti Hierarchia*, Divo Dionysio Areopagitae adtributum: *Virgas Angelorum*, ait ipse, *designare Regiam, & Duca-*

[1] Montfaucon Antiq. Franc. Tom. I.
(2) Cap. VI num. 44.
[3] Differt. inferior. aevi Numism. num. XXI.
]4] Biblioth. PP. Tom. II. §. 5. pag. 187.

calem potestatem, rectamque rerum divinarum ordinationem; iuxta illud Apocalypseos: *& qui loquebatur mecum* (de Angelo aiebat Iohannes (1), *habebat mensuram arundineam, ut metiretur Civitatem, & portas eius.* Globus autem in Angelorum laeva, Mundum, & Civitates eius, quasi totum pro parte repraesentat.

CAPVT IX.

De Symbolis Evangelistarum.

28. QVatuor Evangelistae, qui omnium primi de Cruce Salvatoris nostri scriptis suis historiam mandarunt, adparent sub animalium symbolis, ab Ezechiele (2) visis, in quatuor Iconis angulis intra totidem areas e semicirculis circumscriptas. Singuli amplectuntur Evangelii volumen, duas alas in dorso gestant, habentque caput circumdatum nimbo. Non absimiles figurae musivo opere elaboratae Romae visuntur in Ecclesia S. Sabinae, a Caelestino I. Papa constructa anno 424. quarum schemata edidit V. Cl. Io. Ciampinius in *Veteribus Monumentis* (3), ubi & alia similia protulit Oratorii Lateranensis, & Basilicae S. Marci pariter Vrbis tessellatis picturis anno 774. exornatae. Hisce addere lubet musiva illa, quae etiamnum spectantur (4) in antiquissima nostra Classensi Basilica, tertio lapide ab Vrbe Ravenna, sita ad viam Romanam, cui diligenti studio, ac

(1) xxi. 15.
(2) Cap. 1.
[3] Tom. 1. pagg. 160. 141. Tom. II. pag. 111.
(4) Ibid. Tom. II. pag. 81.

religione dulcifsimi noftri Ravennatenfes Monachi inferviunt, quorum ectypa in lucem adtulit aere infculpta laudatus Ciampinius, non fine aliquo errore. In hifce omnibus igitur teffellatis operibus, Evangeliftarum fymbola fub animalium Ezechielis fpecie cernuntur, alis, nimboque decorata. Quam ob rem ignoranter extraneum vulgus irridet, aitque Venetorum arbitrio nimbum, alafque tributas fuiffe Leoni, qui fymbolicum animal praefert Sancti Marci Evangeliftae Venetae Reipublicae Patroni, cum ex vetuftifsimo Ecclefiae ritu pafsim hacce forma pictus Divus Marcus reperiatur.

29. Horum autem fymbolorum diftributio non femper eadem fuit, fed ad placitum artificum facta; uti videre licet in laudatis aliifque exemplis apud Ciampinium, ubi modo S. Iohannes, modo S. Lucas, modo alii primarium tenent locum. Addere mihi liceat, FLAMINI SENATOR, in noftra hacce Bibliotheca (1) antiquum membranaceum Miffale adfervari, in cuius initialibus Evangeliorum litteris Sancti Evangeliftae coloribus exprefsi funt, adfuetis amicti veftibus; fed fymbolicum animalis caput folummodo gerunt, deaurato nimbo exornatum: ficuti & in perantiqua Ecclefia *Paganorum* dicta, Cathedrali Aquileienfi contermina, itidem vifitur, ut ex fchemate conftat, quod Cl. V. Iohannes Dominicus Bertolius edidit in libro, cui titulus: *Le Antichità di Aquileia* (2). Verum mos hic plane rudis mihi videtur; quippe qui Aegyptiorum fimulacris nonnihil accedit, de quibus Montfauconius, aliique egerunt.

30. Ne

[1] Cod. 6

[2] Pag. 399.

30. Ne quid autem circa ornamenta praetermittam, brevissime adnoto postremum ornatum, seu marginem floribus, frondibusque consperſum eo modo esse, quo videtur illud Graecanicae Traiectensis Iconis, de quo §. 11. mentio habita fuit.

31. Nonnulla argenti ornamenta cernuntur in Icone, quas in ectypo exhibere non curavi, utpote longe sequioris aevi, nulliusque momenti. Ea facile superaddita fuere occasione, qua elapso seculo Marcus Zeno Torcellanus Episcopus, curante Abbate nostro Iacobo Bertellio Vtinensi, novis crystallis S. Crucem exornavit. Exstat in scheda membranacea subtus laminam argenteam, in quam Crux terminat, hoc, quod sequitur, monimentum: *R. P. D. Marcus Zeno Torcelli Episcop. A. R. P. D. Iacobo Bertelli Abbate, hoc Crucis Lignum crystallina, qua ornatur theca, sua in Deum, & SS. Crucem pietate operiri curavit. anno S. 1635. prid. Id. Sept. praesentibus R. D. Luca Montini Capellano dicti Illustrissimi, & Canonico . . . . . . R. P. D. Michaele Angelo* [Superantio] *Veneto, D. Vitali Patavino, D. Hyacintho Vtinensi, & D. Petro Veneto, Monachis huius Monasterii.*

CAPVT X.

De ipsa SS. Crucis portione.

32. TOtius Iconis descriptionem Cap. 1. exhibui: modo eam ipsius Ligni SS. Crucis referam. Portio igitur, quae post duo notabiliora segmenta alio translata, ut infra adnotabo, adhuc remanet, longitudinem habet unciarum fere octo, latitudinem vero & crassitudinem, ut adparet,

quasi

quasi unciae. Porro dividitur cum supra, tum nonnihil infra in duas transversas portiones, quarum superior circa verticem longitudine aequat quatuor uncias, inferior vero quinque cum dimidia.

33. Prae vetustate color evasit phoeniceus, vulgo castaneus, ut passim in aliis S. Crucis portionibus conspicitur; verum quaenam sit huius ligni species, incertum. Peritis videtur potius esse cedri; sed per vitrum, indeque sine eius rasura, id pro certo adfirmare nequeunt. Iustus Lipsius (1) censet Crucem Servatoris nostri e quercu compactam fuisse: *primum, quia viri fide digni adserunt, frusta sacratissimi huius Ligni, quae hodie exstant, speciem hanc praeferre. Tum, quia crebra, & frequens in Iudaea olim, & nunc quoque illa arbor. Tertio, quia robustum lignum, & fixioni laturaeque aptum.* Huic Lipsii sententiae adhaeserunt Alphonsus Ciaconius (2), & Iosephus Laurentius (3). At Iacobus Gretserus Soc. Iesu, qui multa ad SS. Crucem spectantia optimo labore, ac successu eruditissime congessit tribus voluminibus in folio, probare contendit minime quernum fuisse hoc sacrum Lignum. Placuit illi potius sententia Sancti Bedae Monachi Benedictini, *Venerabilis* passim nuncupati, qui adserit, ex quatuor lignis compactam fuisse Sanctissimam Christi Crucem, nempe cupresso, cedro, pino, atque buxo; *sed buxus*, ait Beda (4), *non fuit in Cruce, nisi tabula de illo ligno supra fron-*

[1] Lib. III. de Cruce Cap. XIII.
[2] De Lignis S. Crucis Cap. 30.
[3] De Tormentis Cap. VII.
[4] Oper. Tom. III. in Collectaneis de Cruce Domini.

frontem Christi, in qua conscripserunt Iudaei titulum; cupressus fuit in terra usque ad tabulam; cedrus in transversum; pinus rursum. Quae sententia antea fuisse videtur S. Iohannis Chrysostomi (1), cui suffragantur Alexander Monachus Graecus Auctor Historiae de Inventione S. Crucis, editae (2) a laudato Cl. Gretsero [3], S. Anastasius Sinaita Patriarcha Antiochenus, & Iohannes Cantacuzenus (4) Imperator CP., etsi hi varient in ipsorum Lignorum dispositione ac situ, circa ipsum tamen Lignum, utpote ex tribus Ligni speciebus exortum, fabellae nonnullae a Graecis praecipue Scriptoribus concinnatae fuerunt, de quibus videsis Epistolam Celeberrimi Leonis Allatii (5), ubi ad calcem ipse adnotat: *vera a falsis, & probabiliora ab improbabilioribus secernere, similisque traditionis originem excutere*, oportere. Huiusmodi commentitias narrationes refellit praecitatus Gretserus (6). Porro de Cruce adserere minime dubito ex ignobili, atque procero ligno confectam fuisse; nam Sanctus Gregorius Nyssenus (7) ait: *Lignum Crucis omnibus hominibus salutare est, cum sit pars, ut audio, arboris vilis, contemtiorisque, quam aliae multae sint*. Et S. Iohannes Chrysostomus (8) de Iesu sermonem habens; *etenim in alto ligno pependerat*, animadvertit. Insignioribus enim noxiis insigniores etiam Cruces tradebantur. Alia plura legi

[1] Orat. de Vener. S. Crucis.
[2] Tom. II. Operum.
[3] Hexaemer. Lib. v. in Bibliot. PP. Lugdun T. I. L. v.
[4] Asser. contra Machom.
[5] In Symmictis pag. 175.
[6] Tom. I. Oper. Lib. I. Cap. IV.
[7] Orat. de S. Baptism. pag. 459.
[8] I. Cor. Homil. V.

legi possunt apud Iacobum Bosium in eius Tractatu *Crucis Triumphantis, & Gloriosae*, summa eruditione conscripto, & edito Romae ann. 1610. typis Alphonsi Ciaconii; & apud Lipsium, qui ex veteribus Scriptoribus, atque monumentis, de Crucis forma, & de usu modoque Cruci adfigendi multa doctissime collegit.

34. Forma Crucis nostrae Iconis *duplex* dicitur ex duplici ipso transverso ligno. Non tamen Crux haec duplex, seu gemina fuit in usu pro iis, qui Crucis supplicio adfecti sunt; nunquam enim penes Lipsium haec forma reperitur; etsi omnimodas Cruces, quibus Orientis populi, & Romani usi sunt, auctor iste describat. *Sed cur ita Crux cum duplici transversario stipite, maiore altero, altero minore effingeretur, non omnino constat*, ut ait Ducangius (1). Primum hanc geminae Crucis formam reperi in nummis Leonis Isaurici Imperatoris CP., qui regnavit ab anno 717. Etsi hic Augustus, Iudaeo quodam auctore, in sacras Imagines impietatem exercuerit; attamen semper Cruci obsequium adhibuit, cum Crucis imagines Iconoclastae omnes admitterent: & deinde in aliis nummis Michaëlis Balbi, Basilii Macedonis, Iohannis Zimiscae, Romani Diogenis, aliorumque subsequentium CP. Augustorum non raro adinvenitur; ac in saepius citato Basilii Menologio gemina Crux fere semper delineata deprehenditur. Hinc mos huius duplicis Crucis taliter invaluit penes Graecos, ut & hodie vigeat in ea natione.

35. Crux ista duplex, seu gemina dicitur vulgo *Patriarchalis*, seu *Hierosolymitana*; quia Crux hoc modo

(1) Dissert. de infer. aevi numism. num. XXIII.

modo efformata ab Hierosolymitanis, aliisque Patriarchis ferebatur. Fortasse placuit Patriarchis Crucem augere, vel ita exornare, ut ab aliis inferioribus Episcopis semetipsos distinguerent. Haec gemina Crux nuncupatur etiam *Apostolica* a Scriptoribus rerum Hungaricarum, qui *de Cruce gemina*, scripserunt (1), *Apostolatus insigni, quam Romanus Pontifex una cum Corona transmisit* Divo Stephano Hungarorum Regi, & Apostolo [2], *potestate ei facta posterisque Regibus eam proferendi*, veluti Apostolica legatione fulgentibus. Videsis Historiam Didacticam S. Crucis (3) compositam a Doctissimo Patre D. Magnoaldo Ziegelbaur, Monacho nostro Benedictino Imperialis Monasterii ad duplices Aquas in Austria, cuius comitati, & benevolentiae plurimum me obstrictum profiteor.

36. In insignibus Alberti [4] Patriarchae Hierosolymitani, qui Heraclio successit anno 1204., adparet Crux cum triplici transverso ligno, quorum supremum est brevius secundo, & secundum tertio. Porro Crux haec triplex melius convenire videtur Pontifici Maximo in supremae potestatis supra omnes Patriarchas argumentum. Quare Molanus [5] dicit, *Supremo Patriarchae, sive Romano Pontifici, quidam dant pedum cum triplici Cruce*, ut obiurget adrogantiam eorum, qui Patriarcham CP. Romano Pontifici parem faciebant. Fivizzanus (6) vero nonnullas ratio-

(1) Inchoferus Annal. Eccles. pag. 304.
(2) Anton. Bonfin. Histor. Hungar.
(3) Pag 207.
(4) Honuphrius Panvin. in Chronico.
(5) Lib. IV. Cap. XXIX. Histor. SS. Imag. & Pictur.
[6] De ritu SS. Crucis Romano Pontifici praeferendae Lib. II.

tiones profert, ut probabilem reddat hanc opinionem, adferitque aliquod exftare exemplum imaginum Summorum Pontificum, qui manu tenent Crucem, *cuius ftipes duplici, & triplici linea eft decuffatus.* Difficile tamen ftatuere tempus ritus triplicis Crucis, dum in antiquitatibus Liturgicis nullum teftimonium adparet Hierarchas confueviffe incedere cum Crucibus huiufce figurae ante fe latis. In eruditifsimo Opere *de Liturgia Romani Pontificis*, edita ab Dominico Georgio clariffimae memoriae, nullum profecto exftat huiufmodi veftigium. Nihilotamen fecius ipfe Fivizzanus autumat in aliquibus Metropolitanis, & Patriarchalibus Europae Ecclefiis Crucem praeire folitam, qualis fuper Patriarcharum infignibus ftatuitur. Inde rationes adducit huiufmodi ritus, & proponit hanc Crucum varietatem denotare, nobis in Ecclefia Dei dari fedes varias *honore, & ditione difpares.* Aliquando triplicis Crucis forma reperitur in veteribus Chriftianorum monumentis, quorum duo videre licuit apud Boldethum (1), nempe Iovinae alterum, alterum Luciferi Calaritani Epifcopi, etfi hoc poftremum fit apocryphum.

37. Statuae Conftantini, & Helenae ex induftria locatae fuerunt ad latera huius S. Crucis, quia non folum hifce debemus felicem SS. Ligni adinventionem; fed quia Conftantinus ipfe, cum CPoli infignes Cruces erexiffet, ad earundem Crucum latera ftatuas S. Helenae Matris fuae, atque fui ipfius itidem poni mandavit; nimirum [2] ad arcum Milliarii, in fornice Camerae Fori Conftan-

[1] Offervaz. fopra i Cimiterj de' Santi pagg. 263. 271.
[2] Cedrenus, & alii.

ſtantiniani, & alibi: quam ob rem Graecis conſuetudo invaluit ita dictorum Auguſtorum effigies collocandi ad ipſius Crucis latera. Nobilior locus Divae Helenae datus viſitur; quia Graeci laevam dextera praeſtantiorem eſſe iudicant.

38. Ad verticem S. Crucis ex utraque parte Angeli cernuntur, quaſi admirantes vivificae Crucis myſterium, quo Orbis totus ſalvus factus eſt; & non pro artificis placito, ſed ex graecanica conſuetudine ſunt hic & inde locati, ut animadverti poteſt in ſimilibus Tabulis, & praecipue in illa Ducalis Baſilicae Sancti Marci (1), ubi hi duo Angeli diſtinguuntur nominibus Michaëlis, & Gabrielis: Μιχαήλ. Γαβριήλ. Anonymus Auctor *Antiquitatum CP.* quas e Codice Regio 3058. 4. Cl. V. Domnus Anſelmus Bandurius e Graeco vertit, & in lucem primum edidit, refert [2] a dextris, atque a ſiniſtris memoratae Crucis Fori Conſtantiniani adcommodaſſe ipſum Conſtantinum duorum Angelorum ſtatuas, iuxta verſionem doctiſſimi Lambecii, & laudati Bandurii, qui in notis ampliſſimis, omnique eruditione refertis, hac ſuper re (3) optime diſſerit: & ſtatuas, inquam, adcommodaſſe ad conſervandam caeleſtem, ac celeberrimam illam viſionem S. Crucis, & Angelorum Conſtantino dicentium ЄΝ ΤΟΥΤѠ ΝΙΚΑ: IN HOC VINCE. Ita Bandurius adnotat (4): *Perperam Combefiſius*, Ἔνθεν καὶ δύο ταχυδρόμον, *velo-*

[1] Tiepolo Trattato delle SS. Reliquie di S. Marco di Venezia pag. 69.
[2] Num. 33. 40.
[3] Pagg. 488. 497. edit. Pariſ.
[4] Pag. 498.

velocium duorum Curſorum, ut & Aemilius Portus Suidae interpres. Duorum quippe Angelorum ſtatuas fuiſſe puto (id probat in nota ad n. 33.) *quoniam una cum Cruce, Conſtantinum, Angelos dicentes, ἐν τȣτῳ νίκα, vidiſſe fertur; unde ad conſervandam illius viſionis memoriam, Crucem, & Angelos erexiſſe.*

39. Me tamen non latet, pleroſque ſcripſiſſe non Angelorum vocem audiviſſe Conſtantinum, ſed verba, ἐν τȣτῳ νίκα vidiſſe in caelis penes Crucem, ex luce conſcripta. Cedrenus [1] ex ſtellis efformata fuiſſe haec verba adnotavit; quod & Zonaras (2) repetit, addens Romanis litteris fuiſſe compoſita: quamquam Leo Imperator in Epiſtola ad Umarum, mavult ſcripturam hanc Graecam exſtitiſſe.

CAPVT XI.

De huiuſce Iconis aetate.

40. EX hactenus dictis quiſque eruditus coniicere poterit, cui aevo adſcribenda ſit haec Icon noſtra pervetuſta. Verum quoniam ad Cap. I. non improbabilem ſententiam in medium adtuli ante ſeculum XI. eam confectam fuiſſe; ideo, ut quibus obſervationibus innixus id protulerim, adpareat, aliqua heic prae oculis ponam, & breviter quidem, ne acta agam. Icon tota undique redolet antiquitatem. Imprimis Angelorum, & Imperatorum ſchemata, ſeu imagines, quae, ut ita dicam, duriuſculae ſunt, & rudes, licet non ſatis iuxta

(1) Compend. Hiſtor. pag. 214.
(2) Annal. Tom. II. Lib. XII.

iuxta typum modernus artifex, quo usus sum in formando ectypo ad frontem huius Syntagmatis exhibito, non satis, inquam, eam expresserit; attamen notam antiquitatis praeferunt: nam opus cum aliis medii aevi collatum, statim vetustatis characterem id ipsum intuentibus ostendit; nihilque reperitur in iis Imaginibus, quod nos in eam sententiam inducere possit, ut posteriorem esse hanc Tabulam, seu Iconem credamus. Characteres quoque Graeci quadrati, & rotundi post memoratum seculum XI. non sunt tam facile obvii; & globus quidem absque Cruce supereminente non fuit in usu post id temporis apud Graecos.

41. At si vel distinctius, apertiusque quid sentiam proferre mihi per te licuerit, VIR HVMANISSIME, adsignabo huic Tabulae eam ipsam aetatem, qua vixit Basilius Porphyrogenneta, auctor Menologii saepius in hoc Opere memorati. Si Baronio (1) fidem praestare debemus, huius Menologii collector fuit Basilius Macedo, qui seculo IX. floruit; si vero Allatio (2), Basilius iunior, qui sequenti seculo imperavit, eiusdem Menologii exstitit auctor. Eo lubentius subscripsimus Allatio, quod in Menologio mentio fit Beatae Theophanus (3), coniugis Leonis filii Macedonis. Et insuper ipse Basilius Macedo (4), utpote ex infimo ortus genere, Porphyrogennetae titulo non potuit decorari, sicut potuit, & fuit Basilius iunior, nempe secundus, filius Romani Imperatoris. In hoc igitur Menologio, ac in aliis eiusdem seculi X.

(1) Ad ann. 886.
(2) Differt de Lib Ecclesiast. Graecor. §. 12.
(3) XVI. Decemb.
[4] Nicet. in Ignat. & Zonaras pag. 131.

monumentis, ea omnia, quae in nostra Icone deprehenduntur, obvia sunt, facileque reperiuntur; quod profecto in alterius aevi monumentis non ita facile occurrit. In hoc, inquam, Menologio visuntur schemata iis simillima, quae sunt in nostra Tabula, ut supra notavi ad Capita v. & vi. Camaleucium nempe in Imperatorum figuris, quo Constantinus noster redimitus est, & altera Corona in Augustabus, qua S. Helenae caput decoratur. Itidem vestem S. Helenae, Cruce exornatam, nusquam reperi, nisi in Menologio. Vetustioris, vel inferioris aevi Augustarum indumenta admodum diversa exstabant, ut ex numismatibus, atque ex tabulis. Praeterea globus non crucifer, & forma sceptri se adtollentis ad instar floris cuiusdam, ut videtur in Icone, una simul adparent in Tabula Regia Parisiensi in Cap. IX. memorata, ubi filii, & uxor ipsius Basilii Macedonis exhibentur; quae Tabula circa eiusdem Menologii aetatem elaborata fuit. Vt ut sit, eruditis Viris, ac de Graecanicis rebus plane instructissimis, hanc spartam libentissime subiicio.

CAPVT XII.

De Iconis Translatione.

42. ANtequam ad huiusce Iconis Translationem me convertam, non abs re erit praenotare S. Crucis Lignum a Constantino Magno divisum fuisse in plura segmenta, quorum unum Hierosolymis reliquit, ibique insigne Templum construxit; alterum CPoli Sophianae Aedi custodiendum tradidit; tertium vero Romam misit, ubi & regalem Basilicam erexit, S. Crucis in Hierusalem adpella-

latam, quam SS. D. N. BENEDICTVS XIV. instauravit, atque omni magnificentia exornavit. Eam igitur portionem, quae CPolim translata fuit, in minora segmenta constat partitam fuisse, quae variis in locis eiusdem Vrbis adservabantur, ut Ducangius (1) adnotat ad Annae Comnenae Alexiadem. Nihilotamenminus suo tempore S. Beda (2) scripsit, in Sophiana Basilica tres magnas portiones Ligni S. Crucis servatas fuisse; *longum*, videlicet, *Lignum in duas partes incisum*, & *transversum eiusdem Sanctae Crucis Lignum*.

43. Ex hac igitur, quae CPoli contigit, parte, Crux haec nostra formata fuit; nam in Monumento, quod mox daturus sum, narratur, eam ex Vrbe CPoli secum adsportasse duos nobiles Viros Euboeos, qui etiam scire se profitebantur, hanc usui exstitisse Constantini Magni, & Helenae Impp. Sed plane error hic est a nimia Graecorum credulitate proveniens; cum satis constet ex dictis superius, & praecipue ex Patriarchalis, seu geminae Crucis forma, quae postea tantum profecto viguit, dictorum Augustorum tempore Iconem hanc non fuisse confectam: neque decebat maiestatem tantorum Principum Crucem possidere nullo, vel parvo ornatus pretio insignitam. Intelligere forsan potuerunt, ipsius S. Crucis portionem ab Icone separatam, eam ipsam fuisse, quam privato cultu laudati Augusti venerarentur. Verum & hoc non tam facile dictis nobilibus viris concedendum. Haec enim Icon oblata fuit huic Monasterio non longe post eius primordia; nam erectio huius Monasterii S. Michaëlis contigit anno 1212.

D 2 ideo-

(1) Pag. 104.
(2) Oper. Tom III. de Locis Sanctis Cap. xx.

ideoque fere novem seculis post aevum Constantini Magni. Quasi ad huiusce Monasterii exordia Iconis oblationem refero; quia eiusdem oblationis, seu potius translationis monumentum litteris consignavit Franciscus Abbas noster anno 1362. *ne memoria iam diutissime deperdita* penitus tunc evanesceret. Quae verba quidem innuunt magnum temporis curriculum elapsum esse ab adventu Iconis ad aetatem Francisci Abbatis; nam memoria iam diutissime deperdita non evanuisset; & praeterea eadem seculum unum, vel alterum seculi dimidium indicare videntur. Quo pacto autem in notitiam venerit huius oblationis praedictus Abbas, ipse testatum reliquit in ipso monumento dicens, successores eorum, qui primo sacram Iconem dono dederant, venisse, ut eam veneraretur, & narrarunt modum, quo huic Ecclesiae pretiosum Pignus oblatum fuerit ab eorum maioribus. Monumentum vero ex membrana seculi XV, depromtum, ubi & alia huiusce Monasterii Acta leguntur, atque ex apographo Codicis Bibliothecae nostri Monasterii S. Mariae Angelorum Florentiae, heic referre ad legentium commodum, Historiaeque fundamentum, opere pretium iudicavi.

Incipit Tractatus qualiter Icona Ligni Sanctissimae Crucis in Monasterio Sancti Michaelis de Mariano mirabiliter sit delata.

44. *SI tanta virtus Scripturarum est, ut gestorum labente temporum curriculo apud posteros memoria vigeat; cur igitur non insudant, quibus datum est desuper intellectus pariter, & scribendi scien-*

ſcientia in occurrentibus notabilia denotare? Cur permittunt magnalia Dei ſine felici recordatione tranſire? Cur non ſtudent ea quae poſteris aedificationem praebeant exarare? Ecce enim multa tranſacta ſunt tempora ex quo virtuoſum infraſcriptum miraculum evenit & nemo ipſius prodigii preſcius extitit qui de tam felici recordatione ut inferius declarabitur ſaltem aliqua in ſcriptis ad poſterorum memoriam curaverit enarrare. Venerabilis igitur pater Domnus Franciſcus Abbas Monaſterii S. Michaëlis de Muriano Dioeceſis Torcellane Camaldulenſis Ordinis volens memoriam tanti miraculi iam diutiſſime perditam ſuſcitare ad communem utilitatem fidelium & celebrem recordationem modernis & poſteris recitandam ſtatuit ac voluit ſic glorioſe rei miraculum in predicto Monaſterio in ſcripturis publicis annotari ad exaltationem glorioſiſsimi nominis digniſſime Crucis Domini noſtri Ieſu Chriſti Salvatoris noſtri. Nunc vero ne prodigus hic ultra forte quam ſat eſt ſermo diſcurrat preſidio eiusdem Crucis de qua locuturi ſumus ad expoſitionis ſeriem veniamus.

Anno Domini M. CCC. LXII. *de menſe Octobris* IIII. *nobiles & circumſpecti Viri de partibus Romanie ſecum ducentes interpretem unum ad Monaſterium predictum acceſſerunt qui per predictum interpretem Abbati prelibato in hunc modum affati ſunt. Pater a longinquis venimus partibus viſitare yconam in qua due parve Cruces exiſtunt de ligno Sanctiſſime Crucis Redemptoris noſtri quas in Monaſterio iſto dignoſcitur permanere. Qua de re vos precamur ut nobis ipſam oſtendere dignemini. Abbas enim prefatam yconam nequaquam ſe habere reſpondit ipſam tenens abſconditam eo quod*

paulo ante aliqui desuper Altari Ecclesie dicti Monasterii furari conati fuerant. Quod responsum qui venerant audientes mesti & ululatu maximo instantissime denuo deprecati sunt Abbatem sic dicentes. Pater non deneges nobis quesumus visionem huius ycone, quam scimus a nostris antecessoribus antiquitus hic manere. Et ut scias nobis hoc esse notum tibi incunctanter narrabimus quantitatem qualitatem atque ipsius ycone formam seriatim ut a nostris Patribus didicimus esse verum. Ycona propter quam a longe non modicum huc venimus constituta est ex quadam asside grossa magnitudinis unius libri comunis super qua asside quedam ycone manet auricalchi aureati. In ipsa vero ycona ab utraque parte desuper sunt sculpte figure Imperatoris Constantini ac Imperatricis Helene que Imperatrix meruit Crucem supradicti Domini Nostri a Iudeis absconditam reperire. In medio enim figurarum earumdem due parve Cruces scilicet una subtus alteram simul vincte consistunt. ex ligno constracte gloriose ac dignissime Crucis in qua Salvator noster mortem subire dignatus est. Abbas autem sciens ab auditum tamen non ita vere ipsas Cruces parvas fuisse de ligno Sanctissime Crucis, quomodo vel quando aut quare in ipso Monasterio primitus fuerint ignorabat. Unde admiratus his que audierat in immensum ab ipsis quommodo scirent aut a quo audierint predicta curiosius investigavit. Ipsi vero miraculum infrascriptum in hunc modum narraverunt dicentes.

Mortuis Imperatore, & Imperatrice predictis & Imperio ipsorum in desolatione veniente accidit ut aliqui nostri antecessores ex quorum prosapia originem duximus in Constantinopolitana civitate appli-

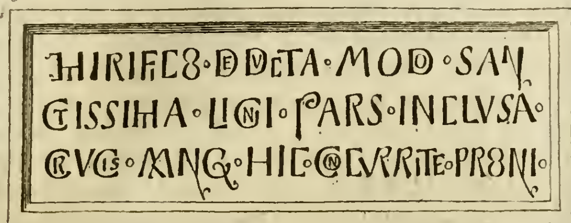
plicarent qui ſibi ad hoc committendum comodum cognoſcentes yconam ſupraſcriptam ſubtiliter ſunt furati quam ſciebant indubie fuiſſe Imperatoris & Imperatricis predictorum. ipſam ſibi reputantium cariorem omnibus theſauris gemmis & reliquiis huius mundi eo quod Cruces in predicta ycona exiſtentes conſtrui fecerant de ligno Sanctiſſime Crucis Redemptoris noſtri tempore quo Imperatrix predicta ut ſupraſcriptum eſt ipſam Crucem Salvatoris noſtri a Iudeis funditus in terram reconditam meruit invenire. Intrantibus autem navim qua iverant & abeuntibus inde cum ycona ſupradicta verſuſque patriam & habitationem ipſorum propere navigantibus, ecce tempeſtas & infortunium maximum mirabiliter ſupervenit in mare adeo quod quaſi omni ſpe ſalutis perdita crederent omnino periclitari. Sed recordati ſupradicte Sanctiſſime Crucis videnteſque continue fluctus & procellas fortius habundare cum fiducia & ſpe maxima voverunt unanimes noſtro Salvatori. quod ſi quaſſatio & tempeſtas illa ceſſaret ſic ut illeſi evaderent prefactam glorioſam yconam in mare proiicerent ipſamque ſequerentur quocumque mare traduceret eandem oblaturi in unam Eccleſiarum quam ipſos primitus reperire contingeret. Quibus dictis & facto voto mox & celeriter mare in maxima tranquillitate devenit in tantum quod nil infortunii unquam fuiſſe videretur in eo. Qui tam grande conſpicientes contigiſſe prodigium & ſic velociter ac firmiter cognoſcentes tranquillitatem illam qua mortem evaſerant ex voto & poſt votum ipſorum nullo medio penitus proceſſiſſe promiſſorum memores repente prefatam yconam proiecerunt in mare. Que nullo ducente a ſemet pervenit in partes Venetiarum ap-

plicuitque ad Monasterium in quo sumus, statimque indistanter ab Ecclesia ista ante fores ipsius suos fixit gressus. Illi autem qui assidue ipsam secuti fuerant videntes eandem ulterius minime progredi sed immobilem sistere navi illico descenderunt & ipsam ex aqua tollentes super Altari eiusdem Ecclesie devotissime obtulerunt presentibus Abbate ac Monachis ipsius Monasterii. Porro ad lares proprios remeantes hoc miraculum & cuncta que sibi acciderant eorum filiis propinquis & affinibus narraverunt & subsequenter de progenie in progeniem felix ea gloriosa recordatio miraculi supradicti propiciante Domino ad nos usque pervenit. Quam ob rem dignetur vestra Paternitas ipsam yconam devotissimam nobis ostendere ut non simus de nostro laborioso ac longissimo nimis itinere frustrati, & possimus Cruci Sanctissime Redemptoris nostri devotam & debitam sicut decet reverentiam impertiri. Abbas enim audiens omnia supradicta in immensum gavisus eisdem prelibatam yconam reverenter ostendit. Qui cum predictas Cruces devotissime adorassent leti & iubilantes discesserunt. Abbati predicto gratias referentes ac laudantes & glorificantes Deum cui laus & gloria in sempiterna secula seculorum. Amen.

45. Ad magis comprobandam mirifici adventus huius S. Crucis Historiam, visitur & modo pulcherrima Inscriptio, quam fortasse erigere curavit laudatus Abbas Franciscus, qui pro custodienda eadem sacra Reliquia primum construxit Sacellum, seu Altare, ut Chronographus noster Augustiuus Fortunius e Florentia, retulit. Haec Inscriptio exstat impraesentiarum in pariete Eccle-

siae

ſiae loco patentiore inter eiusdem Sacelli oſtium, & Sacrarium, quam etiam hic damus.

MIRIFICO . DEDVCTA . MODO . SAN
CTISSIMA . LIGNI . PARS . INCLVSA
CRVCIS . MANET . HIC . CONCVRRITE . PRONI.

46. Dixi Franciſcum Abbatem *fortaſſe* auctorem exſtitiſſe huius Inſcriptionis, cum nihil obſtet, quin putare poſſimus longe antea, nempe tempore adventus Sanctae Crucis, eam conſcriptam fuiſſe: huiuſmodi enim characterum incluſorum, & inter ſe ligatorum forma paſſim videtur in Inſcriptionibus XII. ſeculi, ut & in Marcianae Aedis Venetiarum veſtibulo ad latera portae principis.

Memoratus Auguſtinus Fortunius enarrationem huiuſmodi adventus Sanctae Crucis conſcripſit ex Monumento ſupra relato, & ex parva quadam Hiſtoria Lucae, vel Nicolai Paladini Dalmatae, fortaſſe minime typis tradita; nam huiuſce Commentarioli nullum exemplar hactenus videre licuit, & de ipſomet Scriptore mentionem ullam penes alios, praeterquam apud Fortunium, nunquam inveni.

47. Cui

47. Cui fortasse incredibilis erit tota adlati Monumenti historia, utpote ex Graecorum adsuetis fabellis respersa; verum huic facile respondebo: morem profecto Graecorum fuisse veras enarrationes fabellis immiscendi; verumtamen in hisce enarrationibus aliquam exstare veritatem, quam non reiiciet, nisi is, qui nimis scrupulose cogitet, & credat. Certum est, e Graecia in hoc Monasterium translatam fuisse hanc Iconem; & tota Icon ipsa hoc satis nobis praebet fundamentum: & certe antiquitatem ipsius Tabulae aliquo modo me demonstrasse existimo. An vero in navi, vel supra maris aestus haec Icon iter fecerit ad Insulam, nihil officit ad eius identitatem. Tunc temporis ita mirificam exstitisse translationem Patres nostri crediderunt; nullum impraesentiarum habemus contrarium monumentum; quam ob rem, nec indubitanter miraculum accidisse censendum est, nec penitus illud reiiciendum. Haec, SENATOR AMPLISSIME, adnotare placuit, ut aliquid dicerem contra nimium faciles rerum omnium dubitatores.

CAPVT XIII.

De Cultu, & miraculis eiusdem portionis S. Crucis.

48. POstquam Franciscus Abbas Sacellum, seu potius Altare, huius sacratissimo Pignori Passionis Servatoris nostri condere curavit, auctus est in dies erga ipsum cultus Fidelium, qui ad hanc Insulam, ut illud venerarentur, dedita opera se transferrebant. Fortunius ipse (1) haec adnotat post laudatam enarrationem. *Franciscus Abbas*

[1] Histor. Camald., Par. II. pag. 96.

Abbas, erecto Sacello Crucis, venerabile Lignum ibi recondidit, ubi usque ad haec tempora a tota Venetia omni debita colitur religione. Tametsi postero tempore particula quaedam illinc ad sacram Eremum translata est: ex eo die Templum S. Michaelis, ipsumque maxime Sacellum Crucis, tanta cepit esse in opinione religionis, ut non minus nautae, quam mercatores, ubi ad navigationem se Venetiis accingunt ad adorandum prius sacratissimum Lignum exinde venire consueverint. Narranturque multa miracula fuisse ibidem pro tempore ostensa; inter quae unum sat erit ostendere, quod a Nicolao Paladino Dalmata scribitur. Ipse enim olim in Cretam navigans ad Antonium Lauredanum in Cyprum missus, in redeundo in quindecim incidit triremes Pyratarum Asiaticorum. Cumque sese strenue diu defendisset pro viribus, nec evadere posse cerneret, venit illi in mentem Sanctae Crucis ipsius recordatio. Tum eius virtutem suppliciter implorans, illico vitae periculum ingenti miraculo evasit; effugiens enim, lapsusque nescitur, quomodo ex hostium manibus, navigationis cursum prospere confecit, & omnis gestae rei Commentariolum composuit, gratias immortales agens Deo.

49. Hic etiam cultus antiquiori monumento comprobatur. In Vita enim Beati Petri Massaleni de Ottocha, olim Sardiniae urbe Episcopali, ideoque *de Sardinia* vulgo nuncupati, (etsi memoriae lapsu a Cl. V. Francisco Barbaro (1) *Petri Corsi*, nomine laudatur)sic legitur (2) : *Dominus Petrus Lauredanus, & Dominus Stephanus Contarenus, eximii Patritii huius Reipublicae devote accedebant* ad

[1] Epist. CVI.
[2] Cap. VIII.

ad illud devotum Monasterium, & adorato, & deosculato Ligno S. Crucis, quod ibi est, &c. Hanc Vitam D. Maurus Lapius Florentinus, ac Monachus noster conscripsit, fuitque aetate synchronus B. Petro, qui hoc in Monasterio decessit anno 1453. ipsamque inter MSS. Codices nostros (1) adservamus. Itidem in itinere Persico (2), quod egit, ac luculenter Italice descripsit Ambrosius Contarenus, Vir Patritius, ac pro Veneta Republica ad Vsuncassanum Persarum Regem Orator, sic habetur: *Adì* XXXIII. *Febb.* MCCCCLXXIII. . . . . *montai in barca, & andai a Santo Michele da Murano, ove udimmo Messa. Poi feci signarci tutti con il Legno della Croce dal Priore: e con la sua benedizione andammo a dirittura a Mestre.*

50. Et revera traditum est per manus, quod navigium nullum a propinquo S. Erasmi Portu, per id temporis prae ceteris frequentato, solvebat, quin prius Cives, Mercatoresque, ac Nautae, vel in publicis expeditionibus, vel mercimoniae gratia, proni, supplicesque benedictione pro felici suo itinere munirentur huiusce sacri Ligni. Verum haec adventantium pietas paulatim obsolevit propter navigationem eiusdem Portus difficilem redditam, atque derelictam. Quo aevo haec navigationis difficultas contigerit, incertum; tamen circa annum 1555. Muriani, seu S. Erasmi Portus tam altus, validusque adhuc vigebat, ut maris impetus in hanc Insulam praecipites caderent; id quod ex charta antiqua quadam huius nostri Tabularii addiscimus. Et quidem Fortunius, qui in hoc

[1] Cod. 506.
[2] Viaggi alla Tana in Persia, &c. in Vinegia 1515. p. 59. *Exstat etiam in collectione Ramnusii.*

hoc Monasterio praelaudatam nostrae Historiae Camaldulensis secundam Partem anno 1579. elucubravit, videtur significare voluisse suo etiam aevo Nautas, Mercatoresque, qui se ad navigationem adcingebant, ad adorandum SS. Lignum adcessisse.

51. Publicae Civium devotioni exponitur haec sacra Reliquia diebus Inventionis, & Exaltationis S. Crucis, & Feria sexta Parasceves. Non sola tamen Feria sexta Parasceves, sed quaelibet anni sexta Feria specialiter dies sunt dicati culti Sanctae Crucis, quae symbolum est Passionis Servatoris nostri Iesu, ut Sanctus Cardinalis noster Petrus Damianus [1] adserit in Epistola, quam scripsit ad Desiderium Abbatem Montis-Casini. Et revera Constantinus Magnus decrevit his diebus praecipuum cultum exhibendum esse S. Cruci, immo voluit, ut diebus iisdem ea servarentur, quae servantur Dominica die, ut scribit Sozomenus (2), atque observat Tillemontius (3). Verum haec Constitutio, vel brevi abrogata est, vel non fuit promulgata, cum observationis huiusce Constitutionis nullum remaneat in Historiis vestigium. Incassum quoque versus dimidium v. seculi (4) adlaboravit Sanctus Auxentius Abbas prope CPolim, ut devotum morem sanctificationis huius diei firmaret, ac stabiliret.

52. Superius mentio facta est de Sacello, quod huic sacro Ligno Francisci Abbatis studium erexit; verum non de Sacello, quod modo cernitur, in-

(1) Lib II. Epist. XIV. vel Opuscul. XXIII.
[2] Lib. I. Cap. VIII. p. 48.
[3] T. IV. pagg. 181. 642.
[4] Act. SS. Bolland. XIV. Februar.

intelligendum eſt ; nam hoc poſt ſeculi xv. medietatem exſtructum imprimis fuiſſe a Petro de Priolis Viro Patricio , ac Marcianae Aedis Procuratore, clare habetur ex Epiſtola celeberrimi Viri Petri Delphini , Viri itidem Patricii , ac noſtrae Congregationis Praeſidis Generalis , quam dedit anno 1493. die 10. Februarii ad Bernardinum Gadolum Brixienſem Monachum noſtrum , virum maxima doctrina pollentem (1): quae Epiſtola inter editas legitur Lib. III. num. 55. inter autographas vero , quas tribus Codicibus in folio tenemus Lib. II. num. 18. In hacce igitur Epiſtola poſt tanti viri collacrymatum deceſſum , ſubdit Delphinus ; *quo vero amico , quo patrono careat nunc Coenobium noſtrum S. Michaëlis , apud quod exaedificato nobili Sacello , dum viveret , nunc mortuus requieſcit , non indiges teſte* . In media huius Sacelli area modo etiam Petri de Priolis Sepulchrum cernitur cum epigraphe , anni epocha carente , qui tamen fuit 1493. ut ex relata Delphini Epiſtola dignoſcitur . Altare cum lignea Tabula Iohannis Bellinii praeclari Pictoris, Priolus erexit ; ſed aevi diuturnitate , atque adeo Septemtrionalis aëris voracitate admodum offenſa Tabula, totum Altare , ut exſtat , erectum fuit anno 1722. ſub Abbate Michaële Angelo Gaſparino Veneto, marmoribus pereleganter ornatum : & hic addere libet adhuc exſtare in hoc Sacello Crucem pulcherrimam , & procerem ex tabulis porphyreticis , & ophiticis iam ab aevo Petri Prioli conſtructam .

C A-

[1] Philipp. Bergomen. in Supplem. Hiſtor.

CAPVT XIV.

De Segmentis S. Crucis alio translatis.

53. I. EOdem seculi XV. charactere, quo exscripta fuit Relatio de insigni nostra S. Crucis portione superius adlata, adpositum fuit additamentum de Translatione cuiusdam segmenti ipsius sacri Ligni Camaldulum facta per quemdam nostrum Praesidem Generalem; & hisce verbis: *Praeterea sciendum est, quod illa portio Ligni sanctissimae Crucis, quae in praefata Icona deesse videtur, cuius in loco deaurata argentea lamina posita est, translata fuit per quemdam nostri Ordinis Generalem ad sacrae Camaldulensis Heremi Monasterium; quod ad honorem sanctissimi Salvatoris noscitur esse constructum; quae usque in praesentem diem in eodem loco maxima cum devotione custoditur, colitur, atque veneratur.*

54. Quo aevo, vel sub quo Praeside nostro huius segmenti translatio Camaldulum facta sit, nullum exstat monimentum, neque in Tabulario S. Eremi, neque istius Monasterii. Porro ante seculum XVI. eam factam fuisse certissimum est; quia adlata adnotatio seculo XV. conscripta fuit. Tantum in *Chronico Camalduli* MSS. ab eruditissimo, & piissimo D. Eduardo Baroncinio scripto, haec memorantur: *Ligni siquidem S. Crucis Domini particula Monasterio S. Michaëlis de Muriano ad Eremum delata, argentea Crucis theca ornata, reposita fuit in Tabernaculo marmoreo a Magistro Gino de Settignano anno* 1521. *sculpto, a latere maio-*

maioris arae, & lampade ibidem ſemper accenſa Decreto Capituli S. Eremi anno 1529.

55. Ipſomet ſeculo XV. Monachus quidam huiuſce Monaſterii pietati conſanguineorum ſuorum de Patricia gente Gritta nimis obſecundans, partem alteram huiuſce ſacri Ligni ademit. Laura autem Gritta anno 1576. eam Patribus Societatis Ieſu Domus Venetae dono dedit, ut publico cultui exponeretur in eorum Eccleſia, quae tunc erat S. Mariae de Humilitate, cui modo Moniales Ordinis noſtri Sancti Benedicti inſerviunt. Haec omnia patent ex monimento ab ipſa Laura patrio idiomate conſcripto, quod hic exhibemus ex Codice membranaceo ſeculi XVI.

L' Anno del Signore 1576.

Come s' habbia havuta la Crocetta del Santo Legno della CROCE.

56. *GIA' ſono anni* 140. *in circa, che venne non ſi ſa d' onde, una caſſetta quadretta d' un braccio longa, & un palmo alta, ben chiuſa per acqua notando in modo più miracoloſo, che maraviglioſo, e capitò a Santo Michele da Murano, dove a quel tempo non era ancora fondamenta, ma ſpiaggia, & certi Padri di quello Monaſtero vedendo tale Caſſetta dal Mare giettata verſo Terra, andorno per pigliarla, & ecco, che quanto più andavano verſo d' eſſa, lei tanto più s' alargava dalla ripa: fato ciò più volte, ſi reſolſero andar, e così andorno al loro Reverendo Padre Priore narrandogli il ſucceſſo: Inteſo che ebbe il P. Priore fece venir tutti li Padri in ordine di proceſſion*

con

con la Croce, e così divotamente andorno verso la Cassetta, quale gionti detti Padri al luogo, dove stava, parendo che stesse ad aspettarli per esser colta col detto ordine, & divotione, più non si mosse, come già prima fatto havea. Pigliata che hebbero detta Cassetta, trovorno sopra sculpito lettere, che dicevano Lignum Sanctæ Crucis. *aperta che fu, vi trovorno dentro un' altra Cassettina con lettere sopra parimente scolpite, che dicevano* Lignum Sanctæ Crucis. *aperta ancora detta Cassettina trovorno il Santo Legno longo un palmo in circa. Portato con grandissima allegrezza, e riverenza fu reposto nella lor Chiesa, & fattone una Croce, che hoggidì con gran riverenza è tenuta in una Cappella presso la Sacristia dentro in un bello altare, dove sta anco la propria historia scritta in bonissima lettera a chiara intelligenza che chiunque vorrà intendere, al che mi rimetto. Et uno Reverendo P. Priore di detto Monastero qual era parente di questi gentiluomini da cha Gritti, per sua carità fece far questa Crocettina di detto Santo Legno & ge la donò, acciò fossero partecipi di così gran tesoro spirituale, e fussegli occasion di maggior divotion.*

Una cosa miracolosa. Essendo il q. magnifico Ms. Homobon Gritti Capitano delle Gallere andato fuori al suo viaggio s' amalò a Pola in Istria, e morse. Ms. Almorò suo fratello andò a pigliar le robbe, & come fu in golfo per fortuna s' annegò, & s' abissò col vasello & ogni cosa. Il scrigno solamente pieno di argenterie, denari, scritture, & altre robbe de maggior importanza, natando peruenne sino a Caorle, doue doppo alquanti giorni

fu ritrouato saluo senza hauer patito danno veruno, ne pur bagnate le Scritture, essendo tanto dimorato nell' acqua, cosa che veramente fù a tutta la terra di grandissima ammiratione, attribuendo tuttociò per esserui dentro questa Santissima Crocettina. Et io Laura relitta del q. Magnifico Ms. Bernardo Gritti conoscendo la dignità di questa Santissima Crocettina, & esser tenuta in Casa de noi Secolari con molto minor riuerenza, che se gli conuien, più volte n' hò sentito non mediocre rimorso di conscienza, & più volte m' è stato fatto scrupolo da diuerse persone religiose de diuerse sorti, che un tanto tesoro si tengi con più riuerenza; nè sapendo come, finalmente inspirata, come credo dal Signore, dal quale ogni buon pensiero descende, mi son resolta donarlo, & così spontaneamente ne faccio libero dono in proprio nelle mani al Reuerendo P. Dario Beringuzzi Preposito della Casa della Compagnia di Gesù in Venezia, alla Chiesa di detti RR. PP. chiamata S. Maria dell' Humiltà, acciò iui sia tenuta, come spero, con la riuerenza, & decoro, che se gli conuiene. Questa era mia propria, perchè quando fui maritata, & che uenni in Cà Gritti, subito la bona memoria del q. Magnifico Pietro Gritti, all' hora mio barba, e Ms. Bernardo già mio marito, desiderando farme cosa grata ambidue insieme me la donorno, che fosse mia, & che facesse d' essa ciò che à me piacesse, le cui anime prego, che siano raccomandate nelli Santi Sacrifici, & Orazioni di quelli Religiosi insieme co la mia stessa, che 'l Signor si degni saluarle per sua infinita misericordia. Et in fede di ciò io Laura sopradetta hò voluto sia fatta la pre-

presente Scrittura a perpetua memoria, & de mia propria mano sottoscritta, e sigilata col sigillo di Cà Gritti. L' Anno del Sig. 1576.

Luogo del ✠ Sigillo.

Io Laura Gritti sopra schrjta affermo quanto è sopra schrito.

57. Aliquibus erroribus interspersa est haec relatio, cum descriptioni superius adlatae Francisci Abbatis in pluribus non respondeat; sed praecipuus palmaris error est in ipso narrationis exordio, quo numerantur anni 140. ab adventu nostrae S. Crucis ad annum 1575. Ab anno 1362., quo Franciscus suam descriptionem protulit, ad annum 1575. quo donatio portionis sacri Ligni facta fuit a Laura Gritta Patribus Soc. Iesu, non anni 140. tantum intercedunt, sed 215. nisi dicere velimus annos 140. enumerandos esse ab eo tempore, quo familia Gritta hac portione donata fuit a nostro Priore S. Michaëlis, usque ad annum 1576.

58. Prior autem ille nuncupatus S. Michaëlis, facile fuit Petrus Donatus, per id temporis noster Abbas, filius praestantissimi Senatoris Hermolai, de quo videsis Epistolas Francisci Barbari superius laudatas. Vel fortasse Ludovicus Donatus, eiusdem Hermolai filius, itidem huiusce Monasterii Asceta, de cuius Latina Oratione meminit V. Cl. Scipio Mapheius (1). Hi enim germani fratres sororem habuerant coniugem Homoboni Gritti, in prolata Laurae Grittae descriptione memorati, ut Petrus noster Delphinus innuit in quadam Epistola Ho-

E 2 mo-

[1] Verona illustr. P. 1. Lib. 3.

mobonum adpellans sororium Petri Donati. Demum Homobonus Gritti obiit anno 1486. cum pro Republica Triremum, vulgo dictarum *de Flandria*, Dux esset, uti me docuit V. Cl. Iohannes de Augustinis Minorita, dulci mihi necessitudine coniunctus.

59. En, FLAMINI SENATOR, quae omnia ad Graecanicam Iconem, & ad portionem insignem sacri Ligni spectantia in unum colligere pro tempore libuit, ac valui. Tuum erit alia, si quae sunt, e latebris vindicare, a mendis alia purgare, alia tua eruditione augere; quippe qui ceteras quoque Icones, & S. Crucis portiones illustrare aggrederis: quarum plura Venetiis exstant, & obversantur insignia monumenta, & praecipue in Ecclesia Patriarchali, in Thesauro Ducalis Basilicae D. Marci, in Ecclesiis S. Iohannis Evangelistae, S. Dominici, & Fratrum Servorum; nec non in Ecclesiis Ordinis nostri Sancti Benedicti, nempe S. Crucis de Iudaica, & S. Mariae Vallis-Viridis Monialium, & S. Helenae, ac S. Mathiae Monachorum, de quibus portionibus mentio nulla facta est a D. Magnoaldo Ziegelbaur Monacho Imperialis Monasterii ad Duplices Aquas in docto Opere, quod Vindobonae elapso anno 1746. edidit, & cui titulus est: *Historia Didactica de S. Crucis cultu, & veneratione in Ordine Divi Benedicti*: in quo Ordine tam multa, tantaeque magnitudinis Segmenta Sanctae Crucis religiose coluntur, *ut nullus alius Regularis Ordo, absit iactantia verbo, in suis possideat Sacrariis*, uti animadvertit idem eruditissimus Auctor (1).

60. Quis

[1] Differt. Prooemial.

60. Quis fortaſſe cum Riveto (1) multiplicationem tam enormem huius S. Ligni totum per Orbem diſperſi in dubium revocabit, & aliquis forſan inſanis venenoſiſque dictis irridebit; ſed huiuſmodi hominibus facile reſpondebitur. S. Cyrillus enim, qui ante Hieroſolymorum Praeſulatum, viginti, vel triginta (2) poſt annos ab Inventione S. Crucis magiſter illic erat Cathecheſeωn, de teſtimoniis ac de miraculis Iesv Christi (3) verba faciens, ſic ait: *Teſtificantur quinque panes in quinque virorum millia multiplicati. Sanctum Crucis Lignum teſtatur, quod ad hodiernum uſque diem apud nos conſpicitur, ac per eos, qui fide impellente ex eo fruſtra decerpunt, Orbem fere totum hinc iam opplevit.* De qua mira S. Ligni propagatione alio in loco effatus erat hiſce verbis (4): *Crucis Ligno univerſus iam Orbis in partes ſecto repletus erat.* D. Antonius Auguſtinus Toutée, e Congregatione S. Mauri Monachus doctiſſimus, qui S. Cyrilli Opera egregio ſtudio accurate edidit, notiſque inluſtravit, ad relatum Cyrilli teſtimonium haec inter alia adnotavit: „ Peregrinis Epiſcopi beneficio „ Crux adoranda concedebatur, data licentia fruſtula ex Cruce decerpta adſportandi; nec Crux „ praeterea ullum detrimentum, quamvis toties „ diminuta, patiebatur; teſte adhuc miraculi Paulino. Quod etiam ex Cyrillo fidem accipit: Si „ enim Crucis particulis totus Orbis, ut ipſe „ teſtatur, iam tum oppletus erat; quid de ipſa „ Cruce poſt viginti, immo poſt ſeptuaginta ab „ eius Inventione annos, quo tempore ſcribe-

[1] Lib. III. Critic. Sacr.
[2] Natal. ab Alex. Seculo IV. Cap. 6. artic. 12. num. 3.
(3) Catech. X. num. 19.
[4] Catech. IV. num. 10.

„ bat S. Paulinus ſupereſſe iam poterat, niſi de-
„ crementa divinitus reparata fuiſſent? „ S. Paulinus autem ſic ait (1): *Crux in materia inſenſata vim vivam tenens, ita ex illo tempore innumeris pene quotidie hominum votis Lignum ſuum commodat, ut detrimenta non ſentiat.* „ Quod mi-
„ raculum (ſubdit V. Cl. Natalis ab Alexandro (2)
„ O. P.) qui irrident, vel in dubium revocant
„ Heterodoxi Critici, aut blaſphemos, aut impu-
„ dentes eſſe oportet: blaſphemos, ſi Deum non
„ potuiſſe miraculum illud patrare dixerint; impu-
„ dentes, ſi Sanctum Paulinum celeberrimum Epi-
„ ſcopum, a SS. Auguſtino, & Hieronymo impenſe
„ laudatum, fabulam Orbi univerſo venditaſſe ef-
„ futiant.

Sed ſatis, SENATOR AMPLISSIME, nimia ſermonis mei prolixitate Te moleſtia adfeci; ſi non Diſſertationem hanc, ſaltem meam erga Te, venerationem benignam excipe, ac ſtudia mea, immo & Sodalium meorum, ut pro more ſoveas, enixius rogo. Vale.

Venetiis. Ex Monaſterio Sancti Michaëlis penes Murianum Idibus Septemb. CIↃ. IↃ. CC. XXXVII.

CRVX

(1) Epiſt. XXXI. ad Severum edit. Veronenſis pag. 193.
[2[Seculo IV. ut ſupra.

CRVX
E VITALI LIGNO
SANCTAE CRVCIS
IN QVA SCVLPTVS
IESVS CHRISTVS
NAZARENVS
CAPITE MITRATO
QVAE ADSERVATVR IN THESAVRO
BASILICAE BAPTISTERII
FLORENTINI
Commentario illustrata
AB
ANTONIO FRANCISCO GORIO
EIDEM BASILICAE PRAEPOSITO

HABENTES ERGO PONTIFICEM MAGNVM . QVI PENETRAVIT CAELOS IESVM FILIVM DEI . TENEAMVS CONFESSIONEM . NON ENIM HABEMVS PONTIFICEM . QVI NON POSSIT COMPATI INFIRMITATIBVS NOSTRIS . TENTATVM AVTEM PER OMNIA PRO SIMILITVDINE ABSQVE PECCATO .

Ex Epistola B. Pauli Apost. ad Hebr. Cap. IV. *ver.* 14.

ET QVIDEM CVM ESSET FILIVS DEI . DIDICIT EX IIS . QVAE PASSVS EST . OBEDIENTIAM . ET CONSVMMATVS . FACTVS EST OMNIBVS OBTEMPERANTIBVS SIBI . CAVSA SALVTIS AETERNAE . APPELLATVS A DEO PONTIFEX IVXTA ORDINEM MELCHISEDECH :

Idem in eadem Epist. Cap. V. *ver.* 8.

CON-

COMMENTARII DEDICATIO
E T
P R O O E M I V M

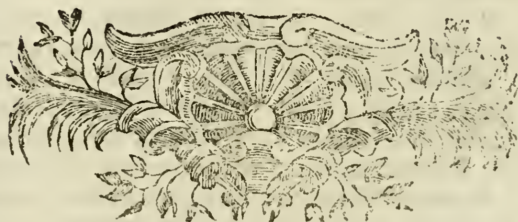
QVVM pluribus ab hinc annis multa notatu memoratuque digna collegerim e Florentinis Tabulariis, praesertim vero e locupletissima STROCTIORVM BIBLIOTHECA, quae HISTORIAM BASILICAE BAPTISTERI FLORENTINI suppeditare possunt valde amplam, ac fortasse etiam, ut in votis est, satis absolutam; quam adhuc rudem, & impolitam Collectanea, & Adversaria mea complectuntur: quam quidem ob compleres aeri incidendas Tabulas, atque editionis necessarium splendorem, in lucem proferre me haud posse video, nisi favente Dei ope ac misericordia, & mei Clementissimi Principis, FRANCISCI ROMANORVM IMPERATORIS PII FELICIS SEMPER AVGVSTI liberalitate ac providentia, qui me eidem Basilicae non meis meri-

meritis, quae nulla ſunt, ſed motus conſilio ſuo honorificentiſſime praefecit: rogantibus tamen, atque urgentibus frequenter amicis, ut Specimen aliquod aliquando proferrem mearum vigiliarum, ſtatui tandem partem hanc eiusdem meae Hiſtoriae profecto illuſtriorem ac praecipuam, Vobis, VIRIS AMPLISSIMIS, obſerre, votiſque omnibus commendare. Commentarius iſte DE VENERANDA CRVCE e vitali ac pretioſo LIGNO CRVCIS deſumta, atque in eodem Baptiſterio repoſita, pertractat; in quo non pauca, a Florentinis Scriptoribus nondum memorata, a me adferuntur. Id honoris cauſa potiſſimum facio, ut hoc qualicumque exhibito meorum laborum penſo, totum Opus veſtra ſolicitudine, & cura dignum, dicam etiam eximium gloriae veſtrae, & Florentini nominis monumentum, omni favore ac praeſidio complecti perhumaniter velitis. Quam ingens SACRORVM PIGNORVM Theſaurus in hac ipſa Baſilica diligentiſſime adſervetur, alibi, ut ſpero, Vobis patefaciam; nunc Symbolarum loco exponendum curabo, quod hactenus ignotum fuit, quam admirabile, ac prorſus ſingulare ſit ARCANVM SANCTISSIMAE CRVCIS LIGNVM in eadem Baſilica reconditum, in quo ſculptus antiquiſſimo aevo conſpicitur CHRISTVS IESVS CRVCIFIXVS, non, ut in aliis veterrimis monimentis cernitur, nudo capite, vel nimbo, vel regia corona, radiis etiam aliiſque ſimilibus divinitatis ornamentis inſigni; ſed MITRATO; quod plane perrarum eſt, atque animadverſione digniſſimum. Fateor plures Agiographos me vidiſſe [haud tamen omnes] qui de CRVCE, & de CRVCIFIXI IMAGINE luculenter pertractant; nullus vero mihi occurrit, qui tanquam Pontificem Redemptorem noſtrum e Cruce pendentem Mitra, ſeu Pontificia Thiara inſigni-

gnitum contemplandum, tam perſpicuo ac remotiſſimi temporis exemplo, propoſuerit. Id ſpero Vobis, Florentiniſque Civibus fore non ſolum gratum, verum etiam periucundum: qui ſtatis menſibus in more poſitum habetis, Sacroſanctas Baptiſterii Florentini RELIQVIAS ſolemni luſtratione inviſere, & ſarta tecta omnia ſervare, & ſacram omnem ſupellectilem conſpicere, atque, ſi opus ſit, ſplendidiſſime augere. Lubenti, & ipſe animo id facio, devotionis, & reverentiae cauſa, quum mihi una e tribus clavibus, quibus SACRA PIGNORA in Theſauro cuſtodiuntur, tradita ſit, Cuſtoſque vobiſcum ſim tam pretioſae ac divinae Gazae, quae ſupra omne aurum, & pretioſos lapides aeſtimanda eſt, & colenda.

Praeterea ad hunc Commentarium elucubrandum, & ad haec praeſtanda obſequii mei argumenta, me blande compellunt eximia tua pietas, & adſidua cura, AEMILI EQVES LVCI ORNATISSIME, qui quantum diligas decorem Domus Dei, non ſolum teſtatur hoc FLORENTINORVM BAPTISTERIVM, verum etiam METROPOLITANA SANCTA BASILICA: quare omnes meritis laudibus celebrant egregium tuum in curanda re ſacra, rebuſque ſartis tectis ſervandis ſtudium, ſedulam curam, una cum ſingulari humanitate, & comitate coniunctam. Cogor etiam longe ſuaviter ad id faciendum, ut palam faciam quantum profecerit illuſtratumque ſit FLORENTINVM BAPTISTERIVM zelo, vigilantia, prudentia, & exemplis Clariſſimi Viri IOANNIS LVCI, eidem Praepoſiti, tui germani Fratris, Praedeceſſoris mei, inter omnes Eccleſiaſticos Viros pietate, & doctrina ſpectatiſſimi: quem Dominus exacto laudabili regimine annorum fere tre-

tredecim ſpatio. VI. Eidus Maias, anno MDCCXLVI. ad praemia regni caeleſtis vocavit. Vos igitur, AMPLISSIMI VIRI, qui in CRVCE DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI gloriamini, libenti animo ſuſcipite has meas lucubrationes, & una mecum contemplamini Redemptorem noſtrum Principem, & Salvatorem, quem Deus exaltavit dextera ſua, & laetamini mecum, mundum, & hoſtem humani generis domuiſſe non ferro, ſed hoc unicae ſalutis, & ſpei noſtrae LIGNO, quod nunc expendendum adgredior.

DE MI-

DE MITRATO IESV NAZARENI CRVCIFIXI CAPITE COMMENTARIVS

CAPVT PRIMVM

Florentinae Basilicae Baptisterii *origo, antiquitas, dignitas, ac praeeminentia breviter indicatur.*

Aptisterii Florentini Historiam dum adgredimur, eam cum Maiorum nostrorum, tum etiam recentium Scriptorum magni nominis opinionem convellere, & absurdam ostendere nitimur, qui censent id ipsum, Ethnicismo vigente, fuisse Martis Templum; postmodum, Christiana Religione toto orbe propagata au-

auctaque, Sancto Iohanni, Christi Domini Praecursori gloriosissimo, Florentinorum Patrono maximo, consecratum dedicatumque, atque inde, loco expiato, factum Baptisterium, in quo Florentini omnes salutari Lavacro tingerentur.

II. Declarata veterum Baptisteriorum origine (quibus sacris aedificiis condendis antiquorum balneorum apud Romanos structuram observatam, & aliqua imitatione expressam coniicimus) ad eorum formam ac figuram, vel rotundam, vel octagonam, expendendam progredimur. Haec ipsa ita aedificari oportere, ut Caelum patriam nostram, Hierusalem sanctam, referrent, docuerunt Sanctissimi Ecclesiae Patres, praesertim Damasus Papa, Ambrosius, aliique, & talis etiam ab eorum origine in compluribus Vrbibus, praesertim Italiae nostrae, Baptismales Ecclesiae occurrunt, & adhuc visuntur. Quae Baptisteriorum essent partes, Cathecumenia, scalae, ceteraque ornamenta, ad dignitatem maiestatemque structurae dedicata, observationibus, e sacrae Vetustatis, atque Eruditionis thesauro depromtis, illustramus; quae omnia quum in Baptisterio Florentino habeantur, atque ad hoc tempus spectentur, & veterrimis Ecclesiae ritibus omnino respondeant, illud tuemur, huiusmodi Templum, ut creditur, conditum eo in loco, ubi Martis Templum Ethnici dedicaverant: & ad tollendam evertendamque priscorum Gentilium superstitionem, pro salutari Fonte ipsum ab origine exstructum fuisse: incoeptumque aedificium, ut coniiciebat magnus Vir Senator Philippus Bonarrotius, paullo ante, vel circa Valentiniani, seu Valentis tempora, sedente S. Felice Episcopo, quod etiam ibidem expendimus.

III. So-

III. Solemnes ritus Ecclesiae in dedicandis Baptisteriis mox adnotantur ; & nostrum ex veterrimis tabulis ac monumentis adstruimus solemnibus caeremoniis consecratum fuisse a Sancto Theodoro Episcopo Florentino, iam tum currente seculo iv. Habemus ex aliis item sinceris monumentis, sedente Sancto Zenobio Florentinorum Antistite & Patrono, ipsam iam Cathedralem Ecclesiam exstructam fuisse, & Christo Servatori, titulo *Sancti Salvatoris* dedicatam, in quam postmodum, Pastorali munere fungente S. Andrea, translatum est sacrum eiusdem Sancti Zenobii corpus, post obitum in Basilica Sancti Laurentii tunc extra moenia sepultum, in qua vetus Christianorum Coemeterium fuisse, iam ostendimus. Christi fidem ac Religionem apud Florentinos primum non multos, at seculo v. ineunte ac deinceps sensim sequentibus temporibus viguisse, ac multo magis propagatam longe lateque, praeter alia eximia documenta, docent, atque etiam perspicue testantur prisca Florentinorum Christianorum Coemeteria, praesertim percelebre illud ad S. Felicitatis Basilicam, cuius lapides (quorum duo Consulum paria memorant, alter Honorium XI. & Constantium II. Consules, anno Chr. ccccxvii. alter vero Isidorum & Senatorem Consules anno nimirum Chr. ccccxxxvi.) adtulimus, nonnullaque in his adnotavimus in Par. III. Inscript. Antiquar. Etruriae Vrbium a pag. 305. ad 360. cuius Basilicae, & Monasterii luculentam Historiam quamprimum Vir Clarissimus, de litteris, priscisque nostris monumentis optime meritus, Dominicus Maria Mannivs exhibebit. Opus summo ingenio ac laude dignum de Cathedrali Sancta Florentina Ecclesia avide exspectamus a Celeberrimo Iohanne Lamio, qui discussa veterum opinionum caligine, im-

immenſiſque propemodum ambagibus , ſacram Florentinam Hiſtoriam optato in lumine, ut ipſe promiſit, conlocabit , ac reſtituet.

IV. Florentinvm Baptisterivm inter omnes Eccleſias, primatum iam inde a primis Chriſtianae Religionis ſeculis obtinuiſſe , teſtantur donationes factae *Eccleſiae S. Ioannis*, *Domui S. Ioannis*, itemque *Canonicis S. Ioannis*; quod, ut arbitror, remotiſſimis temporibus, licet unum ac idem ſacrum aedificium cenſeretur Cathedralis Eccleſia , & Baptiſterium; tamen, quod Baptiſterium in quo Fideles ſacro Fonte ad vitam aeternam regenerantur, tanquam parens haberetur, & inde ad matrem Eccleſiam ſacris myſteriis docti ac formati Fideles deducerentur, principem locum obtinuit: quo ad illud Salvatoris noſtri reſpexiſſe Sancti noſtri Patres videntur: *Niſi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu Sancto , non poteſt introire in Regnum Dei*. Credibile eſt de Baptiſterio condendo primum ſanctiſſimos Antiſtites cogitaſſe : in quo exſtruendo ſummam magnificentiam impendendam eſſe, ut arbitror, ſanxerunt. Nam quum hoc Baptiſterium, ad quod tunc per ſeptem gradus , vel ut alii volunt, per duodecim, ferme adſcendebatur, iam ab origine magnificentiſſime fuiſſe exſtructum, patet ex pluribus columnis antiquis valde magnificis, quibus eſt ſubfultum: mox inſequutis ſeculis extrinſecus quoque marmoribus , interius vero picturis e muſivo opere, atque elegantiſſimo pavimento ſumtuoſiſſime ornatum.

V. At ab exordio ſuo, & origine, haud tam operoſa , & magnifica fuit primitiva Cathedralis Baſilica Florentina; quam in hanc quam conſpicimus augu-

augustissimam dignitatem, & magnificentiam publico aere exstruendam decreto sanxere Florentini, anno mcclxxxxiv., & mox paucis elapsis annis perfecerunt. Primitiva Ecclesia Baptisterium habebatur, in qua Fideles omnes primum salutis suae aeternae fundamentum ponunt, sacrorumque mysteriorum participatione, & communione insigniuntur; quapropter in honorem Dei tantique Sacramenti, ingentem auri vim, omnes sumtus, omnem magnificentiam impendendam esse duxerunt; in qua etiam magnum Vrbis suae nomen, decus, & dignitatem sitam esse sunt arbitrati. Id & priscos Florentinos fecisse animadverterant, qui Amphitheatrum, Theatrum, Thermas, Aquaeductus, Circos, Capitolium, ut Romanam aemularentur maiestatem, ac magnificentiam, quum Romae filiam haberi Florentiam vellent, ingentibus operibus, maximisque sumtibus ad Vrbis splendorem, & gloriam testandam, exstruxerunt, de quibus nonnulla alibi etiam adnotavimus.

VI. Certe toto Orbe rutilante Sanctae Crvcis Vexillo, Evangelioque praedicato, constat Ecclesiam Baptisterii remotioribus temporibus principem locum apud Florentinos tenuisse, & per plura secula veterem illam consuetudinem invaluisse, ut Antistite Florentino Pontificio munere solemniter fungente, Missam canente, in Florentino Baptisterio primum cum toto Clero sacram Synaxim auspicaretur: mox eodem cum pompa ad Cathedralem Ecclesiam procedente, in eadem cuncta de more perageret ac perficeret. Erant etiam non pauci intra annum solemnes dies, ac festi, in quibus Florentinus Pontifex Sacram Synaxim cum Clero suo universo maxima pompa in hoc Flo-

rentino Baptisterio peragebat, qui in mea Historia recensentur, & multa, quae ad veterem Florentinae Ecclesiae Cathedralis, atque huiusce Baptisterii Liturgiam pertinent, proferuntur, explicantur, atque e tenebris, in quibus ad hoc tempus delituere, adlata publica luce, eruuntur.

CAPVT II.

Crvx *ex* Admirabili Ligno Crvcis *adservata in Basilica Baptisterii Florentini, atque eius Hierotheca, in qua reposita nunc colitur, breviter describitur.*

I. HIS in mea Historia expensis, ac luculenter expositis, ad insigniora Basilicae Baptisterii Florentini decora, atque ornamenta illustranda gradum facio. Inter ea principem locum tenent veneranda Sanctorvm Lipsana, quibus, veluti clypeis gloriosissimis Ecclesiae toto orbe diffusae ornantur, ac maxime rutilant: quae Vrbium ac Populorum contra omnes hostium incursus praesidia, & propugnacula firmissima merito habentur, atque coluntur. Sunt enim exuviae illorum, qui dum inter nos viverent, cari Deo fuerunt: qui Christianam Religionem profuso sanguine, virtutibus, exemplis, doctrina, & sanctitate nobilitarunt, & confirmarunt; quorum mors pretiosa in conspectu Domini fuit: qui palma, & coronis digni, immaculatum Agnum in Caelo sequuntur, hymnisque perpetuis iugiter laudant ac benedicunt, & pro nobis adsidue orant. Prisci Ecclesiae Patres, dum eadem Sacra Lipsana celebrant, & splendidissima divinorum Templorum ornamenta esse testantur, sine quibus nec sacras

aedes,

aedes, nec aras dedicari posse sancitum est, ea variis nominibus decorantes, BENEDICTIONES, ac MERITA (1), BENEFICIA (2), INSIGNIA (3), SANCTVARIA, PATROCINIA, ac PIGNORA veneranda SANCTORVM adpellant (4).

II. Sed prae ceteris omnibus augustissimum toto Christiano orbe locum tenet, ac longe supra reliqua sacra Pignora fulget, ac supereminet ALMA CRVX DOMINICA, omnium benedictionum fons, Caeli ianua, salutare Christiani populi munimentum, & adversus omnes Diaboli nequitias inexpugnabile scutum: sceptrum CHRISTI Regis Regum: CRVX benedicta, *cunctis astris splendidior, mundo celebris, hominibus multum amabilis, sanctior universis; quae sola digna fuit sustinere* pro omnium salute morientem, ac sanguinem suum fundentem *Regem Caelorum ac Dominum*: plane adorabile nostrae Fidei, Religionis, & Salutis Vexillum, pretioso CHRISTI Agni Immaculati, atque in aeternum benedicti sanguine purpuratum, quo nos gloriari oportet; quia in eo vita, salus, & redemptio nostra ineffabilibus mysteriis perfecta est a vero Dei Filio IESV CHRISTO NAZARENO; ut *per mortem suam*, ut ait Doctor Gentium ad Hebraeos Cap. II. v. 14. & 15. *destrueret eum, qui habebat mortis imperium, id est, Diabolum, & liberaret eos, qui timore mortis per totam vitam obnoxii erant servituti*: & ut

F 2 ad

[1] S Gregorius P. ex Reg. Lib. II. Epist. 33. p. edit.
(2) Glaber apud Baronium ann. 1008. num. 1.
[3] Idem S. Gregor. ex Reg. Lib. II. Epist. 9. & Lib. I. Epist. 55.
[4] Vid. Du-Cangium Gloss. med. & inf. Lat. in v. *Patrocinia*. De his fusius Boldettus in Observat. ad Coemeter. Vrb. Par. II. Lib III. Cap. 1 pag. 653 & seqq. & alii Agiographi, qui de cultu Sanctorum Lipsanorum pertractant.

ad Ephesios scribit Cap. 1. v. 7. *In quo habemus redemptionem per sanguinem eius, remissionem peccatorum secundum divitias gratiae eius, quae superabundavit in nobis, in omni sapientia, ac prudentia.*

II. Ex hoc Vitali Ligno exscisa qualibet, licet minima, particula, maximo in pretio apud veteres omnes Ecclesiae Patres fuit: quod perspicue prae ceteris testatur S. Paulinus Nolae Episcopus in Epistola ad Severum, quae inter nuper editas Veronae, xxxi. est, ad quem, ut Basilicam rite dedicaret, mittens Sanctissimae Crucis minimam portionem, quam ob eius exilitatem, *segmentum atomum* vocat, haec scribit: *Quia nos non habuimus huius muneris copiam, & ille se spem eiusdem gratiae copiosam habere dixit a Sancta Silvia, quae illi de multorum ex Oriente Martyrum Reliquiis spopondisset; invenimus quod digne, & ad Basilicae sanctificationem, vobis, & ad Sanctorum Cinerum cumulandam benedictionem, mitteremus, partem particulae* de Ligno Divinae Crucis. Et paullo post: *Accipite ergo ab unanimis fratribus in omni bono vestrum sibi consortium cupientibus, accipite magnum in modico munus, & in segmento pene atomo hastulae brevis sumite munimentum praesentis, & pignus aeternae salutis. Non angustetur fides vestra carnalibus oculis parva cernentibus; sed interna acie totam in hoc minimo vim* Crucis *videat. Dum videre vos cogitatis* Lignum *illud, quo salus nostra, quo Dominus maiestatis adfixus, tremente Mundo, pependerit, exsultetis cum tremore.* Si tanti aestimatum est tam minimum de particula Sanctissimi Ligni Crucis segmentum, quod in Basilicae dedica-

dicatione adhiberetur; hinc plane manifeſtum erit quam glorioſae, ac beatae dicendae ſint illae Eccleſiae, quae non parvam, ſed magnam atque inſignem eiusdem Praetiosissimi Ligni portionem in ſuis Theſauris continent, & oſtendunt, ac ſe habere gloriantur.

IV. Inter omnes vero Florentinas Eccleſias merito celebranda eſt Baſilica Baetisterii Florentini, quae valde praeclaram eiusdem Salvificae Crvcis portionem compluribus ab hinc ſeculis poſſidet, & inter praecipua donaria, & maxime quidem illuſtria, recenſet. Hanc, nondum a Scriptoribus noſtris memoratam, publice oſtendere, adlato nunc primum eius Iconiſmo, valde mihi iucundum eſt, atque honorificum; quod dum lubentiſſime facio, ſpero etiam Florentinis civibus meis rem oppido gratam me eſſe facturum.

V. Praeter hanc eximiam partem, aliae quoque eiusdem SS. Crvcis particulae in hac ipſa Eccleſia adſervantur, de quibus nonnulla alia adnotanda erunt: alio vero in loco inter meas Symbolas, Deo iuvante, oſtendam, quibus quantiſque Sanctorvm Lipsanis Florentinum Baptiſterium antiquitus ſit locupletatum, ac condecoratum, adlatis compluribus Graecis Inſcriptionibus, antea nunquam in lucem prolatis, quibus Lipſanothecae ornantur. Ex priſca conſuetudine, & ritu n praegrandi operoſiſſimo Altari argenteo, ſignis, emblematis, & hiſtoriis, multorumque praeſtantium Artificum caelaturis inſigni, ac magnifico, bis quot annis, ſtatis ſolemnioribus feſtis, in medio huius Templi erecto (nam eſt temporarium) multa cum pompa, & Donariorum antiquorum

frequentia, eadem ſacra Pignora oſtenduntur: quod Altare admirandi operis frequens populus iugiter devotiſſime oſculatur. At Sacroſanctae Crvcis Lignvm in Ara tantum maxima ter quotannis ſtatis diebus ſolemni pompa adorandum proponitur; nempe Feria ſexta in Paraſceve, in Feſtis Inventionis, & Exaltationis eiusdem Admirandae Sanctae Crvcis.

VI. Vt igitur ea, qua poſſum diligentia ſuſcepto huic numeri, & meae humillimae in Sacroſanctum ſalutis noſtrae Pignvs venerationi, ac devotioni faciam ſatis, exordiar a deſcriptione praeclarae huiuſce particulae, e divino Crvcis Ligno diſſectae; atque, ut perſpicue adpareat qualis ac quanta ſit, eam nunc primum aere meo adcurate inciſam in ſequenti Tabula oſtendo. Me praeſente, a Pictore Philidauro Roſſio Florentino nuper delineandam curavi. Id contigit paucis ab hinc diebus, antequam hanc de ea diſſerendi provinciam ſuſciperem, nempe v. Eidus Novembres, hoc ipſo anno mdccxlviii. meo natali die, quo Deo miſerante, ac largiente, quinquageſimum ſeptimum aetatis annum, huius Sanctissimae Crvcis munitus praeſidio, tam feliciter inchoatum auſpicatus ſum; & ſequenti die (quod eſt ſummum divinae, atque ineffabilis Dei Miſericordiae in me beneficium) aquis Divini Fontis ablutus, ad Regni caeleſtis aeternam vitam, atque hereditatem ſum regeneratus: quo quidem die hanc exorſus ſum elucubrationum, idcirco quod ſit mihi ſemper memorabilis, atque ſolemnis.

VII. Pretioſi huius Dominici Ligni altitudo paullulum excedit uncias quatuor Romani pedis antiqui:

qui: latitudo vero transversi Ligni uncias eiusdem pedis tres aequat. In utraque facie totum Sacrosanctum LIGNVM unciam unam, & plusquam dimidiam excedit. Eius vero crassities quoquoversus, nempe in singulis partibus, ac lateribus, unciam fere unam complectitur; quam quidem totam crassitiem circumdant ad omnes oras lamellae dentatae ex argento, quae auro superfuso contectae adparent. Superne ALMIFICA CRVX incipit pone post illos quatuor perparvos arcus, qui tanquam capitulum efformant cum coronide, & Sacrosancto eidem LIGNO supereminent, constantque, ut diximus, ex argento inaurato; nam sub ipsis arcubus in vertice CRVCEM complectentibus, intermedius est hiatus quidam ab una ad alteram partem. Huic, ut ita dicam, capitulo, fere similis est subiecta basis, cultu ornatuque parum vario confecta, itidem ex argento aureis bracteis obducto; cuius arcus thecam claudentes, sursum se adtollunt, & postremam Salutaris LIGNI partem totam includunt. Eadem circumdantium lamellarum ornamenta visuntur in aversa parte eiusdem SANCTISSIMI LIGNI; quae vero CRVX nuda ac pura in medio eiusdem aversae partis sita cernitur, ea ex lamella e solido auro fabrefacta, ad ipsam DOMINICAM CRVCEM tum ornandam, tum fulciendam adposita videtur. Illud praeterea adnotandum, quod tota haec CRVX ex VITALI LIGNO CRVCIS desumta, integra ac solida est; nullis enim constat conmissuris, seu partibus simul coniunctis; neque transversum lignum in ea insertum cernitur; adeoque totum Divinum LIGNVM integerrimum est, ac solidum in utraque facie, cuius color ob vetustatem saturum castaneum oculis repraesentat, qualem referunt robo-

reae arbores, vel quercus, si postquam sectae sunt, elapsis compluribus annis, conspiciantur.

VIII. Nunc ad descriptionem Hierothecae recenti opificio pereleganter exstructae, gradum facit. Ipsa Hierotheca, in qua in medio Almificvm Crvcis Lignvm clauditur, & custoditur, Crvcem eximio artificum opere absolutam efformat. Totam conficiunt crystalla nigra, intrinsecus encaustico opere, picturis aureis, graphio discriminante, ornata, quae praecipua referunt Dominicae Passionis instrumenta. Extremas quatuor partes, ubi crystalla in formam Crvcis fabrefacta desinunt, eleganti symplegmate in lamellis argenteis anaglyptico opere sculpta sunt Angelorum capita. Postrema pars in mucronem, sive hastam desinit, more antiquae Crvcis Stationalis, de qua luculenter differit Ioannes Ciampinius in praeclaro Opere Vet. Monum. Par. iI. Cap. vi. p. 38. idque ita factum est, ut in subiecta basi, cui infigitur, adtolli, & tanquam in throno substineri possit. Specularia duo translucida orbiculum in utraque Thecae parte in medio implent, & intra se claudunt pretiosissimum Lignvm. Specularia circumstant, ac veluti quoddam monile ambiunt, micantes gemmae multicolores, pendetque circa eas sertum ex argento, spineam Christi coronam referens, pereleganti opificio constructum. Infra Crvcem in antica parte in argenteo titulo, quem opus, ut aiunt, arabicum ornat, scriptum legitur:

C R V X
D E L I G N O C R V C I S
E T D E
V E S T E C H R I S T I

Haec

Haec epigraphe, ea ipſa eſt, quae, ut mox dicam, in vetuſtiore eiusdem Sanctae Crvcis Theca in hoc Florentino Baptiſterio olim repoſita, ſculpta legitur. Thecam hanc recentiorem ſuis impenſis faciendam curavit Praeſul Illuſtriſſimus Felix Monsacchivs, Sacrorum Canonum Conſultiſſimus, Cosmi III. Magni Ducis Etruriae a Sacris Cognitionibus, qui pervigili cura praefuit Baptiſterio Florentino ab anno mdclxxiv. ad annum mdccvi. quo, re bene ac fideliter geſta, Eidibus Maii functus eſt, & in eadem Baſilica honoris cauſa ſepultus. In averſa eiusdem iam deſcriptae Hierothecae parte in titulo quodam alteri ſimillimo, haec ſcripta occurrunt:

VIRO DOLORVM IESV CHRISTO
FELIX MONSACCHIVS HVIVS ECCLESIAE
PRAEPOSITVS
IN PERENNE SVMMI CVLTVS
MONIMENTVM
D. D. ANNO SALVTIS MDCCII.

CAPVT III.

De vetuſtioribus Baptiſterii Florentini Hierothecis, in quibus conditum Pretiosissimvm Sanctae Crvcis Lignvm; *&* de Veste Christi *portio ſimul recondita.*

I. Omnium antiquiſſima Inſcriprio, quae nobis innotuit, memorat Mirificvm hoc Sanctae Crvcis Lignvm reconditum fuiſſe in aheneo Vaſe, quod hodie non exſtant. Exſtant quidem in

ipſo

ipſo Baptiſterii Theſauro ac veteri Sacrario arculae duae pervetuſtae, pretioſis lapillis multicoloribus undique ad modum loricae ornatae, & ſacras quodammodo aedes referunt, quas opportuno tempore delineatas proferam. In his olim recondita fuiſſe multa Sanctorum Lipsana, non vero Sanctae Crucis Lignum exiſtimo, Sola huiuſce veterrimi ahenei Vaſis epigraphe, quae antiquitus in eo legebatur, nobis innotuit, quae ſervata eſt inter Monumenta Vniverſitatis, Conſulum Calliſmalae, atque etiam in antiquiore Baptiſterii Sacrario, ex ipſa archetypa, ut coniicimus, deſumta, quam diligenter iam a me exſcriptam nunc profecto. Sed eam primaevam eſſe non cenſeo; verum mox refectae Thecae additam, translato Divino Crucis Ligno e vetuſtiore Conditorio.

IN HOC ENEO VASE EST DE VERO LIGNO
SANCTISSIME CRVCIS IN FORMA
CRVCIFIXI: ET DE PROPRIIS VESTIMENTIS
DNI NRI IhU: XPI: QVE OMNIA HVIC
ORATORIO DONAVIT KAROLVS MAGNVS
INCLITVS REX FRANCIE: ET HIC POSITA
FVERVNT PER MANVM REVERENDISSIMI
ARCHIEPI TVRPINI: QVANDO IDEM REX
REHEDIFICAVIT HANC INCLITAM CIVI
TATEM FLOR: ∞ DCCCV.

II. De Caroli Magni pietate, doniſque Florentino Baptisterio factis, mox agam, ubi fabel-

bellae simillimam maiorum nostrorum opinionem, constantemque adsertionem de Florentia reedificata ab eodem Francorum Rege, & Imperatore Pientissimo, mox expendam. Ex adlata Inscriptione discimus haec Dei dona, verum nempe Lignvm Sanctissimae Crvcis, in quo sculpta Christi Crvcifixi Imago, & partem de Vestimentis Christi, quae Inclutus Rex Carolvs Magnvs obtulit Basilicae Sancti Ioannis, primum recondita fuisse in aheneo Vase, e quo in alias Hierothecas sequutis temporibus translata, ac recondita fuisse coniicimus adoranda haec Christi Redemptoris Pignora.

iiI. Sed alias particulas Ligni Sanctae Crvcis & de Vestimentis Christi in Thesauro Baptisterii Florentini adservatas, alia memorant vetera monumenta, quae in locupletissimo Chartophylacio Consulum Vniversitatis Callismalae existant. Haec Sacra Pignora Florentiam Roma delata perhibent eadem monumenta, quae ibidem exstant autographa, cum aliis Sanctorum Lipsanis ann. mcccxxxiv. a quodam piae ac religiosae vitae Monacho Vallis-Vmbrosae, eaque indicta solemni supplicatione recondita in Altari huiusce Basilicae ac Baptisterii Sancti Ioannis memorantur. Id ipsum quoque narrat ac testatur Dominicus, Leonardi filius, Boninsegnius, Continuator Historiae Florentinae editae a Villaniis, cuius verba patrio sermone, uti scripta sunt, adferenda videntur: *Del mese d' Aprile detto* (hoc est anno mcccxxxiv.) *furono rechate in Firenze da Roma, per operazione d' un Monacho di Valenbrosa diverse Orlique di Santo Jacopo &c. di Santo Alesso, e del Drappo, che vestì Xpo, e riceuute a pricissione, con grande dinozione furono messe nello Altare di San Giovanni.*

Haec

Haec ipſa monumenta adferuntur & in Codice ccliv. Celeberrimae Bibliothecae Stroziae, in quo alia etiam antiqua epigraphe, quae olim in Hierotheca huiuſce Baptiſterii ſcripta erat, adfertur, multaque notatu digna in eo occurrunt. Ea iam exſcripſit, collegitque ex antiquis Tabulis ac Monumentis eiusdem Vniverſitatis Conſulum Calliſmalae, Vir Praeclariſſimus, Antiquitatis Parens adpellatus, Senator Carolus Strozivs, qui dum Proviſoris eiusdem Vniverſitatis munere egregie fungeretur, ſummo labore ac ſtudio digeſſit, & multa ex iisdem excerpſit, atque manu ſua exarata in compluribus Codicibus, in eadem ſua Bibliotheca repoſitis, aeternitati commendavit. In eo igitur Codice haec alia adfertur Inſcriptio:

HE SVNT RELIQVIE QVE SVNT IN ALTARI
S. IOĀIS B. DE VESTIMENTIS XP̃I ET DE
CRVCIS LIGNO. ET DE VESTE ET VELO
S̄CE MARIE DE RELIQVIIS SC̄I IOĀIS BA-
PTISTE ET APOSTOLORVM P A E AÑDA
..... IIII. EVÃGLIST. ET MM. DE PVERIS.
DE SC̃O STEFANO FABIANI ET SEBASTIANI --

IV. Inter ſacra Cimelia Crvx perantiqua etiamnum adſervatur ex aere inaurato, eleganti opere conſtructa, cryſtallis cum in antica tum in poſtica operta, quae ſeculi xiiii. ingenium, atque opificium referre videtur. In hac Hierotheca conlocatum fuiſſe in medio Sacrosanctae Crvcis Lignvm, & de Veste Christi praeclaram portionem, antequam in alteram recentiorem Crvcis Thecam ante deſcriptam transferrentur, vetus in

ea-

eadem CRVCE ſculpta inſcriptis ita teſtatur, quam etiam ſuperius memorabam:

CRVX
DE LIGNO CRVCIS
ET DE
VESTE CHRISTI

Hanc vidi, & diligenter eius epigraphen exſcripſi; quam ſi figuris, quae in aliis CRVCIBVS occurrunt, vel Evangeliſtarum ſymbolis, ſacriſque emblematis ornatam vidiſſem, haud ſane ſumtibus peperiſſem, ut aëri inciſam in lucem proferrem; ſed praeter purum putumque opificium nil rari continet.

V. Exſtat etiam in noſtra Baſilica, & ſtatis ſolemnioribus Feſtis colendum proponitur, alterum Hierothecium ex ſolido auro, pretioſis gemmis ornatum, quod Diptychon quodammodo refert; nam tanquam volumen tribus conſtans Tabulis clauditur, quod olim pertinuit ad CAROLVM IV. Francorum Regem, qui illud, ut videtur, ſecum ante pectus detulit, quod in alia lucubratione deſcribam, & multa de eo notatu digna proferam. Conſtat, ut dicebam, tabulis tribus, quae ita inter ſe compactae ſunt, ut claudi poſſint. In mediana tabula, in qua varii loculi inciſi ſunt, diſpoſita ſpectantur varia PASSIONIS CHRISTI DOMINI Inſtrumenta, & in medio eorum particula e GLORIOSO CRVCIS LIGNO. Tabulas ad utrumque latus loculi faberrime facti implent, in quibus Imagines Sanctorum pictae, & ſub his eorum Lipſana, quorum nomina Gallico ſermone ſcripta leguntur.

VI.

VI. Alterum, ſed perparvum Ligni S. Crvcis ſegmentum apud nos ſervatur, quod clauſum cryſtallina thecula teſtamento huic Eccleſiae donavit Franciſcus Sanctinivs e Collegio XII. Presbyterorum, qui huic Baſilicae, & Pueris baptizandis deſerviunt, qui obiit iv. Nonas Februarias, anno mdccxvii. iuxta Aeram Florentinam, in cuius locum, iuſſu Cosmi III. Magni Ducis Etruriae, ego ſubrogatus fui.

CAPVT IIII.

Antiquiſſima Iesv Nazareni Crvcifixi *Imago*, *in eodem* Ligno Sanctae Crvcis *inſculpta deſcribitur.*

I. Fateor me fere ab adoleſcentia, quum huic Baſilicae Baptiſterii Florentini S. Ioannis in Clericorum coetu deſervirem, ac deinceps quum Sacerdos in XII. Presbyterorum Baptiſtarum Collegio eſſem cooptatus, impenſius colerem ſtudia eruditae Antiquitatis, quoties tam venerabile noſtrae Religionis, & Salutis Tropaevm populorum adorationi propoſitum contemplarer, ac deoſcularer, non ſolum obſtupuiſſe, conſpecta tam eximia Sacratiſſimi Ligni portione; verumetiam ſaepenumero ingenti admiratione ſubſpexiſſe ſingularem hanc Christi in Crvce pendentis Imaginem, cui in hiſce Florentinis Eccleſiis nec ſimilem, nec ob ſculpturam in eo factam, vetuſtiorem, ad hoc tempus obſervare mihi contigit. Iamdudum cogitaveram de ea diſſerere; tandem id haud diutius differendum cenſui, poſtquam eam delineandam curavi. Dum ad hanc lucubrationem animum adiicerem

rem meum, optimum duxi eam amicis describere, & misso per epistolam schemate mea manu delineato, coepi rogare eos, ut quid de ea sentirent, actutum patefacerent, ac praesertim, si quid adnotatum iam haberent de Christi Crvcifixi Capite Mitrato, sive Tiara Pontificia coronato, humanissime ad me perscriberent. Statim hi responderunt, perinsigne ac prorsus singulare esse hoc divini Capitis Redemptoris in Crvce pendentis ornamentum: nec se ad hoc tempus alterum simile observasse, neque legentibus adsimile exemplum occurrisse.

II. His intellectis, animo haud despondi meo, sed tanto alacrius sculpturam hanc explanare, & sacrorum monumentorum Cultoribus ostendere adgressus sum. Id vero antequam praestem, opere pretium me facturum arbitror, si ipsam Venerabilem Ligni Sanctae Crvcis Iconam, in proposita Tabula diligenter expressam, per singulas partes adcurate describam. Primum illud notandum est in ipso Almifico Ligno Sanctae Crvcis, anaglypho opificio nunc eminentiore, nunc depressiore plures quodammodo Crvces insculptas adparere, quas ornamenta quaedam conficiunt; nam duplex unionum linea, & extimi limbi perpulcre eas ornant, ac discrimine ipso eas efficiunt. Itaque priorem Crvcem, ut intuentibus adparet, ad oram efformat circumquaque extimus limbus: secundam constituit ornatus ille unionum continuus: tertiam planities exscisa demissior; reliquas vero Crvces lineae unionum, vel paullo eminentiores efficiunt, donec ad maiorem ac latius patentem Crvcem devenitur, in quo Christvs in ea adfixus sculptus est. Haec, minima

licet,

licet, notatu digna mihi visa sunt, quod eadem ornamenta, & quodammodo repetitae Cruces in aversa eiusdem Admirandi Ligni parte, quae in eadem Tabula adfertur, non conspiciantur; sed ipsum totum purum putumque sit. Licet ornamenta, quae in antica Sancti Ligni parte sculpta visuntur, nempe coronides, & unionum crebrarum continuae lineae, proculdubio supervacanea censeri possint; tamen neque in hoc ingenio suo Caelatorem indulsisse crediderim; qui quum videret frequenter Cruces expositas in Basilicis ornatas gemmis pretiosis: voluit & hanc Crucem, e vero Ligno Crucis, ornare gemmis, quibus quotquot fuere in orbe gemmae, & pretiosi lapilli, & sunt, & erunt ad mundi finem, nullo modo sunt comparandi.

III. Nunc ad ipsam Crucifixi Redemptoris Imaginem describendam gradum facio. Ea anaglyptica caelatura admodum rudi, & aliquantulum eminentiore sculpta est. Mediator hominum Christus Iesus, verus Dei Filius, quatuor clavis in Cruce defixus cernitur. Toto corpore nudus est, pendetque ab umbilico usque ad genua femorale, sive e panno subligaculum satis breve, non ut in aliis longe prolixius; ex qua nota arguimus sequioris aevi sculpturas, vetustate haud tam remota insignes. Putarunt aliqui ex nostris, qui multa notatu digna, quae in hoc Florentino Baptisterio exstant, sibi descripsere, hanc Christi Crucifixi Imaginem veste amictam esse; sed diligenter mihi inspicienti, aliisque ad inspiciendum adcitis, perspicue patuit, nudum esse Cristi Crucifixi pectus, nuda brachia, nuda crura, & pedes; his membris exceptis, quae brevi illo subligaculo cooperiuntur. Eiusdem Christi Nazareni in Cruce de-

defixi vultus imberbis, plusquam decet, procerus, & late petens est; at licet sculptura ipsa valde rudis, ut monebam, sit; tamen ad gravitatem, dignitatemque compositus adparet: quapropter licet servata non sit cum reliquis membris symmetria, & proportio; tamen vivum ac videntem refert ipsum Redemptorem humani generis, non vero semianimem, atque animam exhalantem: quin etiam ita expressus est, ut populum suo sanguine redemtum videatur defixis oculis intueri. Oculi cavi sunt; nam duo satis profunda (parva licet) foramina eos conficiunt; quare coniecturae locus, si quis velit, ac probet, esse potest, antiquitus in his honoris gratia insertos fuisse pretiosos lapillos. Hoc decus veteres Christiani tribuerunt, ad dignitatem ostendendam, sacris Imaginibus, & hunc morem ad sequiora usque secula servatum, iam Eruditis notum est, & nos alibi etiam observavimus. Ad rem nostram facit adorabilis Christi in Crvce pendentis palmaris Imago ex aere pervetusta, quae in meo Museo servatur; in qua Crvcifixi Iesv oculi e nigro vitro, veluti ex onyche, inserti sunt, & augustiorem reddunt ipsam Imaginem; eius vero subligacula ex encausto, vulgo *smalto*, caeruleo, & rubro, picta cernuntur; reliqua vero corporis membra, ex reliquiis, quae supersunt, auro superfuso contecta fuisse adparent. Et in hac quoque Imagine Christvs vivo similis est, sine promissa barba, sed tantum punctis quibusdam crebris indicata; capite vero coronam praealtam gerit, regiam quidem, quae ipsi Regi Regum, & seculorum immortali convenit; nam tribus radiis in vertice latis constat; & sane in medio radius quidam sursum adscendit, qui exit e fascia exstima, ca-

piti proxima, quae illud circumdat. Pedes (redeo ad Baptisterii Florentini Crucem) insistunt ὑποπόδιῳ parvo, sive scabellulo, de quo nonnulla inferius adnotabimus. At, quod est notatu dignum, prorsusque rarum, Iesus Nazarenus caput habet Mitra, seu Tiara Pretiosa Pontificia ornatum, quod nunc primum doctis Viris expendendum propono.

IV. Erunt fortasse aliqui, qui temeritatis nota culpabunt Caelatorem ipsum antiquissimum, qui ausus est in hoc Sacerrimo Gloriosae Crucis Ligno, de quo agimus, anaglyptico opificio, licet valde humili ac demisso, insculpere Imaginem Christi Domini Crucifixi. Sed his respondebo, eum minime culpandum esse, neque temeritatis nota inurendum. Primum, si antiquorum temporum indolem, & mores respiciamus, iam inde penes Orientis, ac praesertim Palaestinae populos Christicolas, usum inolevisse videbimus, sculpendi in ipso Sacrosancto Crucis Ligno non solum litteras, verum etiam eiusdem Crucifixi Redemptoris Imaginem, cuius exempla non desunt. Praeclarissimum in Ecclesiastica Historia huiusce sculpturae monumentum iam praetereundum esse non arbitror. Exstat & adhuc adservatur in Sacrario Apostolico Particula ex pretioso, & vivifico Ligno Sacratissimae Crucis Iesu Christi Domini Nostri, qua maiore alibi non inveniri testatur eidem Sacrario Apostolico Praefectus Vir Celeberrimus Fr. Angelus Rocca ex Ordine S. Augustini, Episcopus Tegastensis, in suo Commentario, quo eam non solum descripsit, & illustravit; verum etiam Iconem protulit. Coniicit praeclarus Auctor eam dono missam Sancto Leoni Papae, natione Tusco, qui sedit ab anno

Chri-

Chriſti ccccxl. ad iii. Id. April. anni cccclxi. huius nominis primo, ex Epiſtola eiusdem Leonis ad Iuvenalem Epiſcopum Hieroſolymitanum, in qua in fine haec memorat: *Particulam* Dominicae Crvcis *cum Eulogiis dilectionis veſtrae veneranter accepi*. Cenſet hanc ipſam eſſe Divinae Crvcis particulam, quam Sergius I. Pontifex Maximus trecentis circiter poſt annis in Sacrario Beati Petri Apoſtoli invenit, teſte Beda, eidem ſynchrono: *Papa* Sergivs *in Sacrario Beati Petri Apoſtoli capſam argenteam, quae in angulo obſcuriſſimo diutiſſime iacuerat, & in ea* Crvcem *diverſis, ac pretioſis lapidibus adornatam, Domino revelante, reperit; de qua tractis quatuor petalis, quibus gemmae incluſae erant, mirae magnitudinis portionem* Ligni Salvtiferi *Dominicae* Crvcis *interius repoſitam inſpexit; quae ex tempore illo annis omnibus in Baſilica Salvatoris, quae adpellatur* Conſtantiniana, *die Exaltationis eius ab omni oſculatur, atque adoratur populo*. Eadem memorantur in Sergio I. inter Vitas Summorum Pontificum, quae Anaſtaſio Bibliothecario tribuuntur; item ab aliis auctoribus, quos idem Rocca recenſet. Pontificalis quoque Liber declarat capſam illam ſummo Hierarchae Sergio vix argenteam adparuiſſe, *ex nigredine tranſactae annoſitatis*. Porro haec tam memorabilis Portio Ligni Sanctae Crvcis, (quam fere aequat magnitudine ſua haec recondita in Sacrario Baptiſterii Florentini) variis Imaginibus ſacris cum in adverſa, tum in averſa parte in ipſo Sacratiſſimo Ligno inciſis, ornata eſt. In ea, in qua Chriſtus Salvator ac Redemptor noſter Crvci adfixus cernitur quatuor cum clavis, capite ornato nimbo, cum aſſerculo ſub pedibus, ſive ſcamnulo, & femoralibus praecinctus, duode-

cim exſtant Sanctorum Imagines, quas ne nimius ſim, Lectorem ad eum ablegare ſatius duco. Iam igitur perſpicue liquet, quam antiquus ſit uſus ſculpturis ornandi Sacratiſſimae Crucis Lignum.

V. Ex his conſtat Invictissimum Sanctae Crucis Lignum, non ſolum Crucifixi Imagine, verum etiam ſacris Imaginibus caelari a ſeculo v. ac deinceps conſueviſſe; adeoque minime vertendum crimini, vel nimiae Caelatoris temeritati tribuendum, ſi hoc Ineffabile Lignum Crucis ita inſculpſit. Praeterea opinari poſſumus, id ab eo factum iuſſu Sancti alicuius Antiſtitis, ut exciſis illis particulis aliae Eccleſiae ditarentur. Equidem, ſi adſerere aequo iure non poſſumus, eum ſine iudicio, aut aliorum conſilio ductuque, atque ut probabile eſt, antiquorum Eccleſiae Patrum iuſſu ac praeſcriptione, expreſſiſſe Christum Dominum Cruci adſixum ornatum Pontificio Regno, ſive Mitra, aut Tiara; haud etiam credendum erit, id inconſulte atque ex ingenio, arbitratuque ſuo fecisſe. Credibile tamen eſt ſculpſisſe in Triumphali Ligno Imaginem Redemptoris Crucifixi, ut uſus per ea tempora ferebat. Quam vero ſcite convenienterque inſculpſerit Mitratum eius Caput, ex dicendis patebit. In rebus maximi momenti, ac praeſertim ad Religionis myſteria probe exhibenda ſpectantibus, conſtat primoribus Eccleſiae ſeculis, oſtenſumque eſt a Viris doctiſſimis, ac ſacrae Antiquitatis peritiſſimis, nunquam peccaſſe ſacros Pictores ac Sculptores; nam in his exprimendis a tradita Sanctorum Patrum inſtitutione, & praeceptis ſapientiſſimis haud diſcesſere. Exploratum eſt veteres Eccleſiarum Antiſtites iisdem normam, & exempla praebuisſe, ſive Hiſtorias ſacras cum veteris, tum

novi

novi Teſtamenti pingerent, aut ſculperent, quod non ſolum Conciliorum Decreta aperte oſtendunt; verum etiam monita ipſa, & praeſcriptiones Sanctorum Patrum perſpicue teſtantur, & innumera documenta praebentur a S. Paulino Nolae Epiſcopo, a S. Damaſo Pontifice Maximo, a S. Ambroſio, atque etiam a D. Gregorio Nyſſeno, qui in edita Epiſtola, in lucem prolata a Cl. CARACCIOLO, in Piſano Lyceo eximio Profeſſore, Templi ſtructuram, qualem eſſe cupiebat, & fieri iuxta veterem Eccleſiae diſciplinam oportebat, deſcripſit. Legenti mihi S. Paulini opera, probabile admodum viſum eſt, ſacrarum picturarum, quas deſcribit luculenter, & accurate, hiſtorias, vel ipſum delineaſſe, vel verbis perſpicue expreſſiſſe ſacris Opificibus, ut eas adcurate exprimerent, ac ne eas exprimendo a veritate aberrarent. Quare nec Caelatorem noſtrum arbitratui ſuo indulſiſſe credendum eſt, dum fecit IESV CRVCIFIXO Mitratum Caput.

CAPVT V.

De ſymbolicis figuris CHRISTVM CRVCIFIXVM *ſignificantibus apud primitivos Chriſtianos.*

ANtequam de MITRATO CHRISTI CRVCIFIXI Capite agam, & ſingula, quae ſculpta conſpiciuntur in Divino CRVCIFIXI LIGNO, quod in Sacrario Florentini Baptiſterii adſervatur, elucidem, nonnulla praemittenda mihi videntur, quae in ſcopum huiuſce mei Commentarii, ni fallor, opportune conlimant. Primum igitur, quum occaſione hac expendendum mihi propoſuerim, quo-

nam Ecclesiae seculo apud veteres Christianos obtinuerit gloriosae Imaginis Christi in Crvce quatuor clavis adfixi ante omnium oculos in sacris Synaxibus expositio, ut ordine quoad fieri potest perspicuo procedam, de symbolis ipsum Iesvm Christvm Dominum nostrum in Crvce pendentem ab ipsis Ecclesiae cunabulis praesignantibus, breviter pertractandum esse censeo. Ne qua vero in his elucidandis, expendendisque oriatur confusio, totum tempus a Christi Crucifixione ad secula nobis proximiora elapsum, in tres seculorum series dispertiri posse arbitror; adeo ut prima series, quinque eiusdem nascentis, & surgentis, totoque orbe diffusae Ecclesiae secula respiciat; secunda series sequentia quinque secula; postremo tertia series alia quinque sequiora, & insima secula complectatur.

II. Quod adtinet ad priorem seriem, etsi Sanctissimi Apostoli ac Discipuli Domini, & Confessores, ubique gentium praedicaverint Iesvm Christvm, & hunc quidem Crvcifixvm, uti eorum Acta, & Divinorum Scriptorum oracula nobis testantur; quod frequenter ostendit maximus Christi Crvcifixi, atque eius Crvcis Praeco, D. Paulus in suis Epistolis, & disertis hisce verbis ad Galatas Cap. II. v. 19. & 20. *Christo confixus sum* Crvci: *vivo autem, iam non ego: vivit vero in me* Christvs. *Quod autem nunc vivo in carne: in fide vivo Filii Dei, qui dilexit me, & tradidit se ipsum pro me.* Et ad Corinthios I. v. 23. *Non autem iudicavi me scire aliquid inter vos, nisi* Iesvm Christvm, *& hunc* Crvcifixvm; haud tamen perspicue constat in sacris veterum Christianorum mysteriis Redemptorem nostrum in

Crv-

CRVCIS patibulo suspensum primoribus seculis colendum, atque adorandum expositum fuisse. Profecto eiusdem CRVCIFIXI Imagines tam remotae vetustatis ad nos (quod solicite investigandum mihi proposui) non pervenere ; nec in SS. Patrum scriptis memorantur, aut describuntur. Adfertur ex Epistola D. Pauli ad Galatas Cap. III. ver. 1. insignis locus, quo aliqui eruendum censent apud eosdem Galatas exstitisse CHRISTI CRVCIFIXI Imagines in Ecclesia. Ita enim Gentium Doctor admirabilis scribit: *O insensati Galatae, quis vos fascinavit non obedire veritati, ante quorum oculos* IESVS CHRISTVS *praescriptus est, in vobis* CRVCIFIXVS ? In hunc locum videndus Celeberrimus GRETSERVS Soc. Iesu Presbyter in Tractatu DE CRVCE Lib. II. Cap. 1. qui censet Imagines SANCTAE CRVCIS, & CRVCIFIXI esse antiquissimas, & ab ipsis Apostolorum temporibus fieri solitas : quod ego quidem adfirmo ; sed expositas primis nascentis, ac surgentis Ecclesiae seculis, adcuratius elucidandum censeo ; nam id diserte expressum, testatumque non invenio. Quod adtinet ad adlatum D. Pauli ad Galatas testimonium, quo probare conantur in Galatarum Ecclesia Dominum nostrum CRVCIFIXVM omnium oculis expositum fuisse ; id nec perspicuum esse, nec menti D. Pauli consonum esse adfirmo, auctoritate S. Ioannis Chrysostomi, qui illud fusius, & perspicue explicat. Pauca haec adfero: *Καὶ οὐκ εἶπεν, ἐςαυρώθη, ἀλλὰ προεγράφη ἐςαυρωμένος: Nec dixit Crucifixus est; sed, praescriptus est Crucifixus* : Patet D. Paulum non loqui de vera IESV CRVCIFIXI sive pictura, sive sculptura ; sed Galatas reprehendit, qui quum fidem accepissent, se seduci permisissent, quasi nescissent se CHRISTI CRVCIFIXI legem

amplexos esse. Videndus etiam Cl. Io. Christophorus Wolfivs in suis Curis Philologicis, & Criticis Tom. III. in priores S. Pauli Epistolas, qui Doctorum Interpretum propositis variis huius vocis προεγράφη dilucidationibus in hunc locum, opinionem suam ita exponit pag. 719. *Mihi quidem simplicius, & verius dici videtur, quod phrasi hac metaphorica claritas, & perspecuitas, qualis pictis imaginibus propria est, praedicationis Paulinae, prototypo Christo exacte respondentis, & ab ipsis Galatis olim agnitae, innuatur*. Mox adlata Chrysostomi sententia, subdit. *Recte optimus Doctor vocem ἐσταυρωμένος, cum τῷ προεγράφη, immediate coniungit; ut scilicet adpareat, quae* Christi *effigies, seu figura Galatis contemplanda sit proposita. Hoc sensu Ignatius Epist. ad Philadelph.* Crvcem Christi, *nempe praedicatam, adpellat* τρόπαιον, ὅπερ ὁρῶν (scilicet ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου) φρίττει, καὶ ἀκούων φοβεῖται. Igitur videtur D. Paulus increpare Galatas, quod Iesvm, quem antea praedicatione sua ante eorum oculos Crvcifixvm, quodammodo ad vivum depinxerat, & ostenderat, & in eorum cordibus altius insculpserat, nunc seducti ab eo discederent, & fascino dementati veritati obedire detrectarent.

III. Cur iidem Sanctissimi Ecclesiae Praesules, Iesvm Crvcifixvm primaevis Christianis non proposuerint, docti sacrarum Antiquitatum Interpretes eruunt ex verbis B. Pauli Apostoli ad Corinthios Epist. 1. ver. 22. & 23. *Quoniam & Iudaei signa petunt, & Graeci sapientiam quaerunt: nos autem praedicamus* Christvm Crvcifixvm, *Iudaeis quidem scandalum, Gentibus autem stultitiam; ipsis autem vocatis Iudaeis, atque Graecis*

Chri-

Christvm *Dei virtutem, & Dei ſapientiam*. In hunc locum haec adnotat D. Hieronymus: *Iniuria Domini noſtra gloria eſt: ille mortuus eſt, ut nos viveremus; ille deſcendit ad inferos, ut nos adſcenderemus ad caelos; ille factus eſt ſtultitia, ut nos fieremus ſapientia*. Itaque quum primi Fideles, ſive ex Iudaiſmo, ſive ex Gentilitate ad Christi Fidem converterentur, atque ex his multi erubeſcerent Christvm Crvcifixvm uti Deum adorare, quod etiam frequenter viderent eodem crucis ſupplicio adfectos latrones, hominesque noxios in cruce ſuffixos, & pendentes; eorum fragilitati indulgentes vigilantiſſimi Eccleſiae Paſtores, opportunum iudicarunt eorumdem oculis ipſum Nazarenvm in patibulo ſuſpenſum non exponere, uti animadvertunt Viri Celeberrimi Aringhivs Rom. Subterran. T. II. Lib. vi. Cap. xx. pag. 577. cuius ſententiam mox adferam, Casalivs de Vet. Chriſtian. Ritib. Cap. II. p. 3. & 4. &Ciampinivs de Sacris Aedificiis Cap. iv. pag. 45. Alia mihi ſuppetit cauſa, quam Aringhivs, Casalivs, & Ciampinivs non adferunt, ut inde adſtruam minime oſtenſum primitivis Fidelibus Christvm Nazarenvm in Ligno ſuſpenſum; ſed dumtaxat ſymbola quaedam, quae eum pro redemptione hominum in Crvce paſſum, & mortuum ſignificarent; nempe ut irriſionibus Ethnicorum praecluderent aditum, qui, teſte Minvtio Felice, & Arnobio Lib. i. adverſus Gentes, Chriſtianis inſultabant, & maximo opprobrio vertebant, quod colerent hominem hominum noviſſimum, deſpectum, & inter ſceleratos deputatum, teterrimo Crvcis ſupplicio, ac ſervili poena adfectum ac damnatum; quod etiam ex ſinceris Sanctorum Martyrum Actis perſpicue colligimus. Id diſerte teſtantur SS. Patres, quos adferre ſuperſedeo, quia res eſt exploraa-

ra-

ratiſſima. Loca tantum duo adferam D. Auguſtini, qui haec ſcribit Tomo x. de Converſione Pauli: *Nolo erubeſcamus de* Christi *nomine. Inſultetur nobis, quod credimus in* Crucifixum, *occiſum.* Et Serm. viii. de verbis Apoſtoli: *De* Cruce Christi *nobis inſultant ſapientes huius Mundi, & dicunt: quale cor habetis, qui Deum colitis* Crucifixum? His adde Lactantium Divin. Inſt. Lib. iv. Cap. 16. Iſidorum Peluſiotam Lib. iv. Epiſt. 29. Euſebium in Vita Conſtantini Lib. iii. Cap. i. ut hinc etiam animadvertamus haec Paganorum in Chriſtianos ſcommata per aliquot ſecula perduraſſe, atque, ut videtur, toto praeſertim tempore, quo ſaeviſſimae Ethnicorum in priſcos Fideles perſequutiones perdurarunt; quibus irriſionibus ne anſam ultro praeberent Chriſtianae pietatis Moderatores, & ut Neophytorum imbecillitati conſulerent, cavendum eſſe cenſuerunt, ni fallor, ne Christus in Cruce adfixus exponeretur; ſed tantum Crucem, & ad eorum captum aptiora quaedam ſymbola, & figuras propoſuerunt, quae amariſſimae Christi Paſſionis myſterium, & ipſum in carne pro omnium ſalute paſſum adumbrarent, & perſpicue ſignificarent.

IV. Inter has ſymbolicas figuras, quae Iesum Nazarenum Crucifixum mentis oculis repraeſentant, praecipuum locum apud primaevos Christi Fideles obtinuit Pastoris Boni Imago, qua nil frequentius in vetuſtioribus monumentis, quae iam a Celeberrimis Viris, & de ſacris primorum Christi Fidelium reliquiis, ac monumentis optime meritis, Boſio, Aringhio, Ciampinio, Boldettio, Bonarrotio, Bottario edita, ac luculenter illuſtrata ſunt, occurrit. Hunc ita praenuntiarunt Prophetae, Ieremias Cap. xxxi. v. 10. Ezechiel Cap. xxxiv.

v. 11.

v. 11. & seq. & Cap. XXXVII. v. 24. Michaeas Cap. I. v. 12. Zacharias Cap. XIII. v. 7. David Rex, & Propheta Psal. XCIV. 7. Sed clarius prae ceteris Isaias Cap. XL. v. 10. & 11. his verbis: *Ecce Dominus Deus in fortitudine veniet, & brachium eius dominabitur: ecce merces eius cum eo, & opus illius coram illo. Sicut* PASTOR *gregem suum pascet: & in brachio suo congregabit* AGNOS, *& in sinu suo levabit, foetas ipse portabit.* D. Hieronymus in hunc Isaiae locum: *Iste, qui postea in maiestate venturus est, potius formam* PASTORIS *accipit.* Idem Isaias Cap. LIII. 6. ut clarius adpareat PASTOREM BONVM esse CHRISTVM, qui pro nostra salute animam suam posuit, & CRVCIS tormentum, atque opprobrium subivit, haec inquit: *Omnes nos quasi* OVES *erravimus, unusquisque in viam suam declinavit; & posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrum.* Hac typica Imagine designari CHRISTVM, certum est, & docent SS. Patres, de qua plura apud Cl. Huetium. Quamvis & Deo eadem conveniat, ut observat Praesul Celeberrimus BOTTARIVS in Tab. LXXX. Romae Subterr. pag. 75. tamen Salvatori, ac Redemptori nostro ita convenit, ut ipse hoc potissimum typo Ecclesiae suae se exhibuerit, pinxerit, ac repraesentarit, ut perhibent divini Evangelistae. Nam habetur Matthaei Cap. XXVI. 31. *Scriptum est enim: percutiam* PASTOREM, *& dispergentur* OVES *gregis.* Et Ioannis Cap. X. v. 11. *Ego sum* PASTOR BONVS. *Bonus Pastor animam suam dat pro* OVIBVS *suis, &c.* MOX: *Ego sum* PASTOR BONVS, *& cognosco meas, & cognoscunt me meae.* Hoc emblema adgnovere Sancti Apostoli, & Ecclesiae Catholicae Antistites; nec alium sub figura PASTORIS BONI, quam IESVM CHRISTVM pro nobis in CRVCE passum

sum

ſum intellexerunt , & adorarunt , teſte B. Paulo ad Hebraeos Cap. xiii. v. 20. *Deus autem pacis , qui eduxit de mortuis* Pastorem Magnvm *ovium in ſanguine Teſtamenti aeterni , Dominum noſtrum* Iesvm Christvm , *aptet vos in omni bono.* Et B. Petrus Christi Vicarius , & eius Eccleſiae Magiſter in Epiſt. 1. Cap. iI. v. 25. *Eratis nunc ſicut* Oves *errantes , ſed converſi eſtis nunc ad* Pastorem , *& Epiſcopum animarum veſtrarum .*

V. Hiſce divinarum Scripturarum oraculis nil diſertius . Minime igitur dubitandum inter praecipuas naſcentis Eccleſiae pictURAS recenſendas eſſe Imagines Boni Pastoris , & Agni Dei immaculati , de quo mox dicam . His typicis figuris Fidelibus repraeſentabatur Iesvs Christvs Dominus noſter , qui pro ovibus ſuis animam ſuam poſuit , ſanguinem fudit , & eas in Crvce adfixus , & occiſus redemit . Profecto id eſt meridiana luce clarius , quum frequentiſſime in myſtica figura Pastoris Boni exhibeatur Christvs in picturis ipſis vitreorum calicum , & vaſculorum , quibus primitivi Chriſtiani uſi ſunt , occurratque etiam in vetuſtiſſimis ſculpturis Bonvs Pastor , oviculam in humeris ferens , & , quod obſervatu dignum , non raro cernatur pictus in medio multorum emblematum veteris Teſtamenti , uti videre eſt in adlata vitrei calicis lamella apud Cl. Bonarrotivm Tab. i. num. i. quam luculenter illuſtrat . Alia quoque multa apud eum huius ſacri emblematis exempla adferuntur in Tab. iv. & vi. & in Tab. v. in qua circa Pastorem Bonvm , feſtiva adclamatio picta eſt hiſce litteris : Concordi bibas (nempe vivas) in Pace Dei . Hanc typicam figuram Tertullianus in Libro de Pudicitia

citia Cap. x. adfirmat pingi consuevisse in Calicibus Christianorum, nec alium referre PASTOREM BONVM, nisi IESVM CHRISTVM. Frequenter occurrit Imago PASTORIS BONI in eorumdem Christianorum Coemeteriis ornatis picturis sacris, in marmoreis sarcophagis, in lucernis, quae inexhausta, ac recondita eruditione a Praestantissimo Praesule Ioanne BOTTARIO, Vaticanae Bibliothecae Praefecto illustrata sunt, & adhuc in Romae Subterraneae Tomis illustrantur. Occurrit etiam BONVS PASTOR lineari caelatura sculptus in titulis sepulcralibus Fidelium primitivae Ecclesiae, ut videre est apud Cl. BOLDETTVM de Sacris Vrbis Coemeteriis pagg. 361. 362. 363. 364. 369. & 377. & in pluribus vitreorum Vasculorum sacrorum lamellis, ab eo quoque adlatis. Huius emblematis sacri usus per aliquot secula ab ipsis Ecclesiae Dei cunabulis, maxime vero tribus prioribus invaluit, ac frequens fuit.

VI. Constat etiam ex aliis primitivae Ecclesiae monumentis Salvatorem nostrum non tantum simplicis PASTORIS BONI effigie priscis Fidelibus repraesentatum fuisse, verum etiam effigie sua, adiectis certis divinitatis notis; nam in vetustissimo Christianae Religionis monumento, adlato primum ex suo Museo suo a CASALIO de Veteribus Christianorum Ritibus Cap. XLII. in quo agit *de Lucernis Christianorum, & aliis Luminibus, pag.* 228. mox iterum producto a Celeberrimo Paulo Aringhio Tom. II. Romae Subterran. Lib. VI. Cap. XXXVII. pag. 616. & luculentis observationibus illustrato, contemplari quisque potest ipsum *Pastorum Principem* IESVM CHRISTVM Dominum nostrum, pallio, & tunica amictum, cum ra-

radiis eius caput ambientibus, atque ornantibus, oviculam perditam in ſuis humeris ferens; quo nil clarius eſſe poteſt, ut animadvertamus Sacramentum Dominicae Paſsionis hoc myſtico typo expreſſum, quod operatus eſt Christvs, verus Devs & Homo; quum in aliis monumentis, in quibus iisdem Boni Pastoris propriis veſtibus amictus cernitur, idem ſignificetur, ſimulque expreſsius declaretur, quam maxima eius fuerit humilitas, qui (ut ait Paulus Apoſtolus ad Philippenſes Cap. II. v 6. *Cum in forma Dei eſſet, non rapinam arbitratus eſt eſſe ſe aequalem Deo; ſed ſemetipſum exinanivit* Formam Servi *accipiens, in ſimilitudinem hominum factus, & habitu inventus ut homo. Humiliavit ſemetipſum factus obediens uſque ad mortem, mortem autem* Crvcis. Ipſe etiam Redemptor noſter de ſe ita loquitur Lucae Cap. xix. ver. 10. *Venit Filius hominis quaerere, & ſalvum facere, quod perierat*. In alia ſacra ſculptura, cuius apographum ad me exſtat, Pastor Bonvs penulatus cernitur, peregrinantium more, qua etiam ſpecie ſe obtulit Christvs Dominus Diſcipulis in Emaus euntibus.

VII. Alio typo Christvs Iesvs Crvcifixvs propoſitus eſt primitivae Eccleſiae Fidelibus, nempe ſub ſpecie Agni Immacvlati, qui vel ſtans ſupra montem, vel iacens occiſus in altari, in vetuſtiſſimis monumentis ſaepe numero exhibetur. Interdum Crvcem defert humero inſiſtentem, & quidem erectam; interdum etiam vertici capitis ſui eam impoſitam gerit, ut videre eſt in ſculpturis Rom. Subter. & apud Cl. Bottarivm Tab. xxi. xxii. Hunc ſignificavit apud Hebraeos Paſchalis Agnus; hunc Prophetae deſignarunt, & futuram pro pec-

ca-

catis totius mundi hoſtiam in ara Crvcis praedixerunt. Iſaias Cap. 16. v. 1. *Emitte* Agnvm *tuum Dominatorem terrae, de petra deſerti ad montem Filiae Sion*. Et Cap. 53. v. 7. *Sicut* Ovis *ad occiſionem ducetur, & quaſi* Agnvs *coram tondente ſe obmuteſcet, & non aperiet os ſuum*. Quam Ovem, & Agnvm, non alium eſſe praeter Iesvm Christvm Dominum noſtrum docuit S. Philippus virum Aethiopum, Candacis Reginae Aethiopum Eunuchum, atque eius regiae Gazae Praefectum, ut Apoſtolorum Acta Cap. viii. v. 37. teſtantur. Hunc ipſum Agnvm non ſemel adgnovit, & digito ſuo monſtravit Praecurſor Domini Ioannes, inquiens: *Ecce* Agnvs *Dei, ecce, qui tollit peccatum mundi*. Nec dubium primaevos Eccleſiae Fideles, dum Agni imaginem ſibi propoſitam venerabundi reſpicerent, ſtatim non intellexiſſe, & cognoviſſe, ſe pretioſo Agni ſanguine redemptos, ut docet B. Petrus, columna, & fundamentum Eccleſiae Christi, qui ait Epiſt. 1. v. 18, & 19. *Scientes, quod non corruptibilibus auro, vel argento redempti eſtis de vana veſtra converſatione paternae traditionis; ſed praetioſo ſanguine quaſi* Agni *immaculati* Christi, *& incontaminati*. Conſonat B. Paulus ad Corinthios 1. Cap. 5. v. 7. *Etenim Paſcha noſtrum immolatus eſt* Christvs. Frequenter etiam in divina Ioannis Apocalypſi Agni ſpecie pingitur, uti Cap. 11. v. 6. & ſeq. *Et vidi, & ecce in medio throni, & quatuor animalium, & in medio ſeniorum*, Agnvm *ſtantem tanquam occiſum . . . . Et cum aperuiſſet Librum, quatuor animalia, & viginti quatuor Seniores ceciderunt coram* Agno. Eidem Agno, aperienti Librum viginti quatuor Seniores cum cytharis, & phialis aureis plenis odoramentorum,

occi-

quae ſunt orationes Sanctorum, cantabant canticum novum dicentes: *Dignus es, Domine, accipere Librum, & aperire ſignacula eius: quoniam occiſus es, & redemiſti nos Deus in ſanguine tuo ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione: & feciſti nos Deo noſtro Regnum, & Sacerdotes, & regnabimus ſuper terram*. Ex his caeleſtibus Revelationibus priſci Chriſtiani ſacras acceperunt picturas, quibus Coemeteria, Eccleſias, & domos ſuas ornarunt, quarum uſus frequens per plura ſecula duravit. In poculis, quibus in ſacris epulis utebantur, Agni, & Boni Pastoris imagines exprimendas curarunt; de quibus venerandis imaginibus, Christvm Redemptorem, pro ſalute humani generis in Crvce ſuſpenſum, paſſum, & mortuum deſignantibus, quum pro eorum explicatione ſacrae Antiquitatis theſauros uberrime depromſerint Viri Praeſtantiſſimi Boſius, Aringhius, Caſalius, Ciampinius, Boldettius, Blanchinius Tom. II. Anaſtaſiani Pontificalis pag. 247. & prae ceteris valde luculenter Bonarrotius, ac praeſertim Bottarius, qui in his expendendis inexhauſta eruditione adlaborarunt, nil mihi dicendam ſupereſſe videtur, ni velim eorum gazas expilare. Etenim, ut ſupra monebam, imagines Pastoris Boni, & Agni non tantum in pateris, & vaſculis veterum Chriſtianorum frequentiſſime exhibentur, quae longe vetuſtiſſima eſſe oſtendit illuſtris Bonarrotivs in Praefatione ſui Operis pag. xii. & xiii. verum etiam in ſarcophagis, in ſepulcris, in lucernis, & in antiquis Eccleſiarum tribunalibus, & triumphalibus Arcubus muſivo opere pictis, qui a Cl. Ciampinio ingenti copia adferuntur, & illuſtrantur. Quanta ſit horum venerandorum emblematum antiquitas teſtantur S. Paulinus

nus Nolanus, qui eadem in ſuis Baſilicis propoſita deſcribit elegantibus carminibus, quae paſſim ab Hagiographis adferuntur, & illuſtrantur. Ex his etiam liquet, quod valde haec laudabilis conſuetudo increbuit, & non Romae ſolum, verum etiam Ravennae, atque in aliis toto orbe vetuſtioribus Eccleſiis, & per complura ſecula duravít. Exſtat etiam Florentiae exemplum AGNI IMMACVLATI CRVCEM ferentis, picti opere muſivo cum duodecim per gyrum Apoſtolis in abſide Arcus Triumphalis huiuſce Baſilicae Florentini Baptiſterii, qui additus eſt loco antiquae Porticus, cuius operis, uti ex epigraphe conſtat, eximius Pictor muſivarius Florentinus fuit Fr. Iacobus Turrita, ex Ordine S. Franciſci Anno D. MCCXXV. Ne vero quis dubitet, aut eat inſicias, AGNVM deſignaſse CHRISTVM CRVCIFIXVM, alia monumenta damus apud eumdem Ciampinium adlata Par. II. Tab. XV. & eximium exemplar adducimus apud Caſalium de Sacr. Chriſtianor. Ritibus Cap. II. pag. 4. quo exhibetur cum CRVCE AGNVS monti inſiſtens, e quo quatuor Evangeliorum flumina manant, e cuius pectore vulnere perforato, ſanguis in Calicem defluit eidem ſubiectum; ad quod reſpiciens Summus Pontifex Innocentius III. Myſteriorum Miſſae Lib. IV. Cap. 44. inquit: *Non enim ſolum lavit nos* CHRISTVS *a peccatis noſtris in ſanguine ſuo, quando ſanguinem ſuum fudit in* CRVCIS *patibulo; verum etiam quotidie nos lavat a peccatis noſtris in ſanguine ſuo, quando eius ſanguinem accipimus in Calicis poculo.*

VII. Cum AGNI Imagine, vel in monte ſtantis, ad quem oves currunt, & adcedunt, vel cervi ad ſalutares aquas ſitientes properant, quibus Fide-

les designantur, vel in Ara positi tanquam occisi, propositum non raro cernitur in sacris Picturis Ecclesiarum ex musivo opere antiquissimis, Sacrosancti Evangelii Volumen, quo ipse Christus intelligebatur, ut auctor est Caroli Magni Magister Albinus Flaccus, sive Alcuinus. Exemplum desumptum videtur ex divina Apocalypsi Beatissimi Prophetae, & Evangelistae Ioannis, e qua veteres Antistites complura emblemata, quae in Ecclesiis pingenda curarunt, accepisse manifestum est; nam Cap. v. quum ipse fleret, quod Librum septem sigillis signatum nemo posset aperire, vidit Agnum primum occisum illum aperientem; quo facto quatuor Animalia, & vigintiquatuor Seniores cum innumera Angelorum multitudine, omnique creatura, novo cantico illum glorificarunt, dicentes: *Dignus es, Domine, accipere Librum, & aperire signacula eius; quoniam occisus es, & redemisti nos Deo in sanguine tuo ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione: & fecisti nos Deo nostro Regnum, & Sacerdotes: & regnabimus super terram*. Evangelicae Doctrinae Volumen illud sacratissimum in vetustis Picturis Triumphalium Arcuum Ecclesiarum, septem Sigillis obsignatum cernitur, ut videre est apud Ciampinium Par. I. Tab. xlviii. pag. 200. Morem hunc vetustissimum servatum constat, sicut in antiquissimis Liturgiis, & in Ordine Romano legitur, ut signaculo Episcopi toties communiretur Codex Evangeliorum, quoties Diaconus ab Episcopo reseratum, eoque in ambone lecto, iterum perferret ad Episcopum, qui eum rursum obsignaret, ac deinde in Sacrario summa cum veneratione reconderetur: quem sacrum ritum adnotavit Ciampinius Vet. Monum. Par. I. Cap. xvi. Blanchinius

nius in Anastasium Tom. iI. pag. 14. & ex eo Ioseph Catelanius Lib. iI. Cap. xxviii. de *Codice Sancti Evangelii*. In multis antiquis monumentis sacris, Evangelii Codex in medio Altaris positus cernitur, vel Christi imagine, vel Crvce ornatus: quem quanta veneratione Christi Fideles ab Apostolicis temporibus sint prosequuti, erudite ostendit Ciampinius loco superius memorato, adlatis Iconibus e vetustioribus Ecclesiae Thesauris Tab. xxxvii. Multa addi possunt de Evangeliorum Divinorum cultu, quae in Adversariis meis iam congessi, alibi proferenda.

VIII. Antiquitus Evangeliorum divinus, atque intemeratus Textus unico Volumine continebatur, quod pretiosis gemmis ornabatur, vel sculpturis in ebore, auro, atque argento, & in eo vel Christvs Dominus, & Magister expressus erat, vel Alma Crvx, de quo nonnulla adnotavi in Epistola ad Celeberrimum Iosephum Blanchinivm, Romani Oratorii Presbyterum, quam pro sua in me humanitate in publicum proferre voluit. Testantur Sancti Patres, & Liturgiarum vetustissimi Codices Evangelivm referre ipsum Dominum Nostrum Iesvm Christvm. Hinc in medio Altaris ab ipsis Ecclesiae primordiis conlocatum legimus, pretiosis pulvillis impositum, elevatum, exaltatumque, ut a Fidelibus adoraretur; inde delatum, ut a singulis oscularetur; qui eo etiam benedicebantur. Dum accipiebatur e Sacrario, & ad Aram portabatur a Diaconis maxima cum pompa, canente Missam Pontifice, faces praecedebant, & thymiamata. In supplicationibus una cum Crvce deferebatur Sanctvm Evangelivm; at praecipua pompa gestabatur in die Dominica Palmarum, ut

ita solemnis Iesv Christi Ingressus in Hierusalem significaretur, & ut honor, qui eo die eidem exhibetur, vice eius Sacrosancto Evangelio impenderetur; nam in ferculo ornatissimo positum gestabatur, baiulantibus Diaconis ingenti cum gaudio, & exultatione, uti legitur in Ordine Romano xii. penes Celeberrimum Mabillonivm, clarae, & recolendae memoriae Virum pag. 176. Idem fiebat, non solum Romae, sed in aliis etiam Ecclesiis, & Monasteriis, ut idem Auctor adnotat pag. lxvi. & exemplis ostendit. In quibusdam vero locis loco Evangelii reponebatur in feretro Sacra Eucharistia; isque usus in Normanniae Monasteriis olim obtinebat etiam ante Berengarii haeresim. Sicut ad exemplum publicae deductionis Arcae, in qua divinae Legis Tabulae conditae erant, ut habetur Lib. iiI. Regum Cap. 8. & in Epistola B. Pauli ad Hebraeos; ita ex vetere Ecclesiae instituto Liber Legis Gratiae, Regnum Christi, Lumen Fidelium religiose deferebatur a Diacono post Crvcem in Processionibus Christianis, vel etiam ab Episcopo; ut observat Vir Praestantissimus Claudius Andegavensis Ecclesiae Episcopus in egregio Libro *de Processionibus Ecclesiasticis*; quin etiam sua aetate apud se vigere consuetudinem adnotat, in celebrioribus Processionibus, & generalibus Civitatis, non tantum Ecclesiam Andegavensem, sed & singulas Collegiatas, ut propriam Crvcem, ita & proprium Evangelium praeferre. Quanto honore, cultuque prosequuti sint prisci Fideles Divinum Evangelium, ostendunt picturae vasculorum penes Bonarrotium, & Boldettium; nam frequenter Volumina quatuor proponuntur. Sed ut ad id, quod primum expendebam, revertar, Agnvs Dei, frequenter spectatur una cum Imagine Christi

Do-

Domini coniunctus, ut passim videre est in vetustissimis Coemeteriorum Vrbis picturis, & in Sarcophagis marmoreis Romae Subterraneae, quae libros ipsos aperientibus statim occurrunt. AGNVS DEI caput habet nimbo crucifero ornatum, ut ipsum Redemptorem in CRVCE subspensum designet.

VIIII. De hisce venerandis primitivae Ecclesiae typicis Figuris pertractandum censui, ut evincerem hanc primum fuisse Ecclesiae Sanctae Dei mentem, ut iisdem Fideles Intelligerent, significari CHRISTVM Dominum pro omnium salute in CRVCE passum, ac mortuum. Profecto nimis impudenter invehitur contra Venerabilem Virum, Historiae Ecclesiasticae Parentem celeberrimum BARONIVM, Samuel Basnagius Tomo II. Annal. Politico-Ecclesiast. pag. 273. ad ann. Domini CCXXIV. num. 3. ubi vitrea eius argumenta adpellat, quod apertissime declaraverit ex vetustissimis vitreorum Calicum, paterarum, & poculorum picturis, in quibus BONI PASTORIS, & AGNI DEI Imagines spectantur, *Sacrarum Imaginum usum fuisse communi consensu Fidelium in Ecclesia antiquitus consecratum*. Hinc adserit Basnagius picturas hasce mere symbolicas esse factas, vel ornamenti causa, adeoque *Sacrarum Imaginum* numero esse eiiciendas; quia *neque sui causa, ut sint venerationi*, *neque ut Exemplaris sui vultum reddant, in Ecclesia collocantur*. Quibus argumentis plane futilibus, quantum a veritate distet, aperte patet. Rationem subiicit plane futilissimam: *Eo fine instituebantur, ut & decoris aliquid, & virtutis speciem aliquam ingererent in animo*. Sed corruunt eius argumenta nullius momenti, quum non tantum vitreorum

Euchariſticorum Calicum, & poculorum, quibus in Synaxibus, & in Agapibus uſi ſunt Chriſtiani, exempla monſtremus, quae divino plane conſilio licet fragilia, idcirco ſervata ſunt, & frequenter e ſacris Chriſtianorum Coemeteriis eruuntur; verum etiam ad picturas vetuſtiſsimas eorumdem Coemeteriorum, ad ſculptutas quoque, & emblemata Sepulcrorum, quae iam edita ſunt, & in dies magis, magiſque illuſtrantur. Quod adtinet ad myſticas Figuras Pastoris Boni, & Immaculati Agni Dei, (quae quidem etiam myſteria ad mentem Patrum adpellanda ſunt, & clariſsima ſigna, atque immenſae in nos divinae charitatis, ac miſericordiae ſymbola) conſtat eorumdem auctoritate, Tertulliani, Auguſtini, Gregorii Nazianzeni, Paulini, & aliorum, eas non habitas fuiſſe inter mera ornamenta, & ſymbolica virtutum ſigna, ſed revera hiſce ſignificatum Fidelibus, Chriſtum Humani Generis Redemptorem in Ligno Crvcis pro noſtra ſalute ſuſpenſum; ut intelligerent his perſpectis, maiorem charitatem neminem eo habuiſſe, qui animam ſuam poſuit pro Ovibvs ſuis. Patrum teſtimonia uberrime adferuntur a Clariſsimis Viris Aringhio, Bonarrotio, & Bottario. Vtar dumtaxat Ambroſii ſententia, qui ubi elucidat Pſalm cxiv. *Erravi ſicut* Ovis, *quae periit*; ita inquit: *Denique inventam* Pastor Ovem *humeris imponit ſuis. Agnoſcis utique myſterium, quomodo* Ovis *lapſa reficiatur: quia non poteſt aliter humana conditio lapſa recreari niſi Sacramento Dominicae Paſſionis, & Sanguinis* Iesv Christi, *cuius principium ſuper humerum eius. In illa enim* Crvce *infirmitates noſtras portavit, ut ibi omnium peccata evacuant*. Quamvis Christvs Dominus de ſe dixerit: *Ego ſum Via, Veritas, & Vita, & Oſtium ovi-*

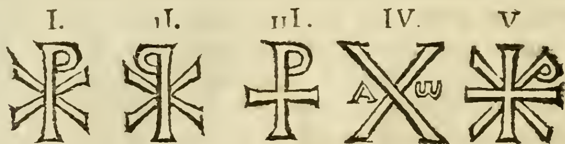
ovilis, & *Vitis vera*; Apoſtolos vero, ac Diſcipulos *palmites*; tamen adlatis figuris PASTORIS BONI, & AGNI, nil iucundius, acceptius, & dulcius fuit apud primaevos Chriſtianos, quod etiam memorat Sancta Eccleſia in divino Sacrificio, *Agnum Dei* ter orans, & adorans, eidemque gratias agens in Hymno Angelico: *Domine Deus* AGNVS DEI, *Filius Patris*; & in alio Hymno Euchariſtico: BONE PASTOR, *Panis vere*, IESV *noſtri miſerere*, &c.

X. Ne vero Baſnagii adſeclae iactent nos vitrea tantum adferre monumenta, atque argumenta, ut conſtet CHRISTVM Redemptorem *Boni Paſtoris* effigie expoſitum fuiſſe priſcis Fidelibus, provocare etiam lubet ad pictas imagines eiusdem BONI PASTORIS, & Sanctorum, tum in pluribus Cubiculis Romae Subterraneae, tum etiam in vetuſtiſſimo Praetextati Coemeterio, cuius cubicula detecta anno MDCCXXXVIII. deſcribit Cl. Marangonius in Appendice de Coemeterio SS. Thraſonis, & Saturnini pag. 113. & 114. atque ex numiſmate Domitiani Caeſaris ad loculum ibi adfixo, coniicit plurima SS. Martyrum Corpora, in eius ſaeviſſima perſequutione pro CHRISTO necata, condita in eo fuiſſe. Titulum quoque profert marmoreum Aurelii Fileri pag. 128. in quo caelatus cernitur BONVS PASTOR cum ovicula ad pedes inter duas arbores medius; qui, quod eſt notandum, fiſtulam potius dixerim, quam calicem, dextra praefert; & iuxta eum ſculptum eſt intra lauream coronam gemmis ornatam, ſacroſanctum CHRISTI Monogramma. Sed nunquam manum de tabula tollerem, ſi vellem typicam hanc divinam figuram aliis deſcriptis monumentis comprobare. Pauca haec igitur ſufficiant.

CAPVT VI.

De Sacrosancto MONOGRAMMATE *designante* CHRISTVM *Dominum, eiusque apud priscos Fideles cultu. Nonnulla etiam de Augustissimo Nômine* IESV *observantur.*

I. QVum ab exordio Ecclesiae, & mox sequutis aliquot seculis, haud obtinuisse morem exponendi publicae Fidelium venerationi, & cultui CHRISTVM Dominum in CRVCIS patibulo suspensum, hactenus probaverim; sed eius loco observaverim propositas fuisse typicas imagines, & emblemata, quae ipsum adumbrarent, atque significarent, nempe PASTOREM BONVM, AGNVM IMMACVLATVM, & Sacrosanctum EVANGELIORVM Volumen; nunc de Adorabili MONOGRAMMATE, tum CHRISTVM ipsum, tum eius Sanctissimum NOMEN, & CRVCEM exprimente, eiusque apud eosdem primaevos Fideles summo cultu dicendum est. In compluribus monumentis, in vasculis, in annulis, in lucernis, in sepulcris, & in titulis sepulcralibus veterum Christianorum, in pictis musivo opere Arcubus Ecclesiarum, in Hierothecis, ita expressum frequenter cernitur

Constat, ut videmus, duabus prioribus litteris Graecis maioribus invicem iunctis, & implexis, quibus integrum Sanctissimum Nomen XPICTOC exhibetur; nec tantum eius Nomen, sed etiam CRV-

CRVCIS ſignum eſt in littera illa X, ita ut CRVX in CHRISTO, & CHRISTVS in CRVCE monſtretur, ut obſervat Magnus BARONIVS Tom. III. ad ann. CCCXII. num. 23., & quum frequenter ita quoque expreſſum occurrat, uti ſuperius exhibetur in adlato ſchemate num. IV. manifeſtum eſt cum Sacratiſſimo Nomine CRVCEM eius eſſe coniunctam. Idem ſignificat CHRISTVS, ac VNCTVS, & continet nuncupationem regni, & poteſtatis, ut ait Lactantius Lib. IV. de Sap. Capit. 7. Ipſe CHRISTVS Dominus ſe ita adpellat: *Quid vobis videntur de* CHRISTO? *cuius filius eſt?* Et Cap. IV. Act. Apoſt. v. 27. *Convenerunt enim vere in civitate iſta adverſus ſanctum puerum tuum* IESVM, *quem unxiſti, Herodes, & Pontius Pilatus, cum Gentibus, & Populis Iſrael*. Et Cap. X. verſ. 38. *Vnxit eum Deus Spiritu Sancto, & virtute, qui pertranſiit benefaciendo, & ſanando omnes oppreſſos a Diabolo, qooniam Deus erat in illo*. Tam Sanctum, & Memorabile Nomen CHRISTI conſequuntur CHRISTIANI ſtatimac inter Fideles per Baptiſmum numerantur, & ſacro Chriſmate ſunt conſignati. Audiendus Tertullianus de Baptiſmo Cap. 7. *Exinde egreſſi de lavacro perunguimur benedicta unctione de priſtina diſciplina, qua ungui oleo de cornu in Sacerdotium ſolebant. Ex quo Aron a Moyſe unctus eſt, unde* CHRISTVS, *dicitur a* Chriſmate, *quod eſt* Vnctio, *quae* DOMINO NOMEN *adcommodavit, facta ſpiritalis, quia ſpiritu unctus eſt a Deo Patre, ſicut in Actis, &c.* Sed adverſus Praxeam acrius urget Tertullianus Cap. 38. & oſtendit CHRISTVS Nomen revera eſſe; non autem meram adpellationem, & ſignificationem, ut ipſe contendebat, quum Matthaei Cap. I. v. 16. manifeſtum ſit: IESVS, *qui vocatur* CHRISTVS; idem-

que,

que, & apud reliquos Evangeliſtas frequenter habeatur. Praeclarum vitreae pictae lamellae monumentum adfert Boldettus Lib. I. Cap. xv. pag. 60. in qua expreſſus eſt Chriſtianus Crucem Domini in fronte ſignatam praeferens, qua non tantum per Baptiſmum *Fidelis*, verum etiam ſacro Chriſmate in Confirmationis Sacramento conſignatus oſtenditur. Ipſi igitur Fideles hoc Sacroſancto Signo, & ipſum Christum Dominum Auctorem vitae, ac Redemptorem, & Fidei ſuſceptae profeſſionem ſibi repraeſentatam, & expreſſam ante oculos intelligebant, adeoque ſummo cultu illud devenerabantur.

II. Huius venerandi Monogrammatis uſus ex Antiochena Eccleſia in Romanam, ſive Latinam, ut videtur, migravit, ſtatimac Christi Domini ſectatores Chriſtiani a Legislatore ſuo, Vitae, Gratiae, & Salutis Auctore, adpellari voluerunt. Nolo heic ſilentio praeterire, quae de Christo, & de Christianis ipſis obſervat Aringhius Tom. II. Lib. vi. Cap. xxiii. ex Gregorio Nazianzeno Orat. iv. de Theolog., qui ait, *quod dicitur* Unctus *propter divinitatem; ea enim humanitatis* Unctio *eſt*.
„ Chriſtiani igitur, quibus ſacrum Christi Nomen
„ a myſtica unctione derivatum, animo altius in-
„ ſederat, & primaevi item Chriſtianae Fidei ſe-
„ ctatores, qui apud Antiochiam demorabantur,
„ Christi Nomine nuncupatos fuiſſe recolebant:
„ *Ita ut* (inquit Lucas Act. Cap. xi. verſ. 26.)
„ *cognominarentur primum Antiochiae Diſcipuli*
„ Christiani; hoc plane Nomen frequentius prae-
„ ſignare, inſcribere, inſculpere, atque in Coe-
„ meterialibus locis uſurpare conſueverunt. Chri-
„ sti quippe Nomine una cum Apoſtolo iugiter

„ inſi-

„ insigniti, illud CHRISTO canebant: CHRISTI *bonus* „ *odor sumus Deo* (2. ad Corinth.) id est, ut „ erudite Theophylactus edisserit: *Quocumque* „ *abierimus, odorem spiritualis unguenti circum-* „ *ferimus, cognitiones videlicet Dei, in omni lo-* „ *co hominibus bono suffitu adflamus.* „ Cum Aringhio convenit Cl. BONARROTIVS in Praefatione in Vitrea Vascula Coemeterialia pag. XII. cui, adlatis aliis observationibus, calculum suum adiicit eximius Praesul BOTTARIVS, & tunc potissimum invaluisse apud Latinos, quum primum Orientis Ecclesiae Fideles adpellati sunt CHRISTIANI, nempe CHRISTI Cultores, adfirmant. Opinor etiam in Coemeterialibus titulis, in quibus sculptum est hoc sacrum ☧ Mouográmma, vel simpliciter, vel intra lauream coronam, denotari defunctum illum Fidelem esse, & Christianorum Communioni adscriptum; adeoque tum sacro Baptismate tinctum, tum etiam Chrismate in Sacramento Confirmationis consignatum, adeoque CHRISTI Nominis cultorem; quam meam coniecturam aliorum iudicio lubens subiicio. Quandoque etiam cum ☧, & ipsa CRVX Dominica coniungitur, & alia symbola, quae Christianam Religionem, quam idem defunctus Fidelis professus est, ut id ostendant, adiiciuntur.

III. Perspicuum quoque exploratumque ex pluribus vetustissimis monumentis hoc salutare Christianorum Signum multo antiquius esse Constantini Augusti aevo, a quo Viri nonnulli ceteroquin docti, ab initio susceptae ab eo Fidei, & Christianae Religionis, putarunt inventum, ac traditum fuisse, eiusque usum post caelestes eius visiones invaluisse. Verum eiusdem divini Thematis propagato-

rem,

rem, non vero inventorem fuiſſe Conſtantinum, extra omnem dubitandi aleam eſt, ut praeſtantes Scriptores, praeſertim clariſſimae memoriae Praeſul Dominicus Georgius, de eo edito ſingulari Opere, adfirmant; quorum ſententiam, & ipſe lubenter amplector. Caeleſte haec antiquorum Christi Fidelium ſymbolum ab iisdem eruditis Viris *Monogramma* dicitur; at veteres Chriſtiani Signum adpellarunt, quod ex Chriſtiano lapide, eruto ex Coemeterio S. Agnetis, adlato a Cl. Boldettio Par. I. Lib. I. Cap. 51. pag. 273. colligi poteſt; nam in eodem lapide, quem Priſco patri Aſellus, & Lea filii poſuerunt, Baſſo, & Ablavio Coss. imperante Conſtentino Magno, anno nimirum aere Chriſt. cccxxxi. Sacrum Monogramma ☧, undique palma, & ramuſculis ornatum, haec verba praecedunt In Signo, quaſi ad idem auguſtiſſimum Christi nomen, atque ad ea verba in caelo viſa a Conſtantino ΕΝ ΤΟΥΤΩ ΝΙΚΑ referri poſſint; vel potius ad Fidei profeſſionem, & Signum Dei vivi, quod in divina Apocalypſi Cap. vii. v. 2. & ſeqq. iuſſus eſt Angelus ſcribere, & ſignare in frontibus Servorum Dei; quo ſigno Conſtantinus Auguſtus, & Christi Nomen, & Crucem eius ſibi adorandam, eaque auxiliante, & duce, victorias, & triumphos de hoſtibus referendos intellexit.

iiI. Venerabile hoc Monogramma, licet exprimat priorem litteram X, tamen potius Cruci adſimilatur eo modo, uti exhibetur in adlato ſuperius iconiſmo num. iiI.; & quandoque etiam ipſam ſanctam Crucem in medio corollae ſculptam complectitur, cuius exemplum apud eundem Boldettum Par. iI. Lib. iI. Cap. iiI. pag. 351. occurrit. Apud eumdem eximium Scriptorem in Coeme-

meterialibus titulis adlatis in Par. I. Lib. II. Cap. III. pag. 351. hoc quoque Monogramma, de quo nil ab aliis dictum, conspicitur, uti repraesentatum

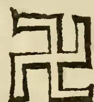

Implexas duas Latinorum litteras Z refert, & fortasse SIGNVM designat; nam pluribus exemplis constat veteres pro S, Z scripsisse, ut *Zmaragdus*, *Zmyma*; & in lapide Christiano effosso e Coemeterio Praetextati, quem adfert Cl. BONARROTIVS in Praefat. ad Vascula Vitrea Coemeter. pag. X. legitur ZINNVM LOCI, pro SIGNVM LOCI. Probabilius tamen crediderim potius hoc symplegma litterarum ZZ indicare Augustissimum IESV Nomen, quod ita scriptum ZESVS, legitur in pictura Christiani Calicis, seu poculi penes Bonarrotium Tab. VII. num. 1. & Tab. XVII. num. 2. ubi CHRISTVS Lazarum iam mortuum vitae restituit, vel medius stat inter Iulium, & Electum, & eorum capiti manum imponit: item apud Boldettium Par. 1. Lib. 1. Cap. 39. in adlata Tabula num. 33. & sub imagine CHRISTI Domini, qui stat in medio duorum Sanctorum, nempe IVLII, & CASTI, expansis brachiis, & manibus, orantium ritu; & in altera pariter poculi pictura, in qua idem CHRISTVS cernitur panes multiplicans, expressis septem canistris, cum his per ambitum litteris: ZESVS CRISTVS. Exstant etiam huius monogrammatis exempla alia penes Cl. Marangonium pag. 93. in Appendice de Coemeterio SS. Thrasonis, & Saturnini, de quo, ut dicebam, siluisse miror hos celebres Scripto-

res.

res. Facile etiam duplex Z implexa in veterum Christianorum sepulcralibus titulis, frequentem illam adclamationem designat, quae etiam viventibus fiebat in sacris Agapibus, & in multis pictis vitreis vasculis legitur, e Graeco sermone desumta. Litteris tamen Latinis expressa, nempe ZESES, quae significat VIVAS. Multus essem, si vellem heic adferre tum eorumdem poculorum suavissimas adclamationes, tum etiam illas, quae in editis Coemeterialibus titulis habentur. Integram Inscriptionem adferre lubet ab eodem Cl. Marangonio editam pag. 89, quae ita se habet:

A V G V S T V S I N
B O N O . R E F R I
G E R E S D V L
C I S .

Continet etiam idem Monogramma Crvcem Domini Nostri; vel quia ita *Fidelis*, Crvce signatus in Baptismate, & Chrismate, defunctus ille declarabatur. Si quis vero quatuor litteras V implexas velit, facile, ni fallor, interpretari poterunt, Vivas; vel potius, si Christo referendae sint, indicare poterunt Virtvs. Via. Veritas. Vita, qualem se dixit idem Dominus noster. Idem adfertur signum pag. 112. sed hisce cum litteris in singulis metopis T O I A, quae referre videntur nomen defunctae feminae Victoriae. Aliorum iudicium, nihil de hoc peculiari Monogrammate definiens, exspecto.

V. Consuevere antiqui Christiani Monogrammati addere litteras hasce ex alphabeto Graeco desumptas

ptas, nempe primam, A, & poſtremam ω, quae ad CHRISTVM ipſum referuntur, qui in divina Apocalypſi Cap. I. v. 17. ait: *Ego ſum primus, & noviſſimus*; & Cap. XX. v. 13. & XXI. v. 6. *Ego ſum Alpha, & Omega*; & aliqui ſacri Interpretes his litteris eiusdem SALVATORIS divinitatem, & humanitatem deſignari exiſtimant. Eidem iunctae aliae litterae obſervantur in fictili lucerna penes Boldettium, quae nunc adſervatur Romae in Muſeo Victorio, nempe C, & V, quibus indicatur CHRISTVS IESVS, ut obſervat idem Boldettus, & egregius Eques Franciſcus VICTORIVS *de Monogrammate SS. Nominis* IESV pag. 10. vel etiam, ſi videtur, CHRISTVS VINCIT; quapropter circa Monogramma non raro occurrunt hinc inde palmae, quae CHRISTVM Dominum noſtrum victorem Mortis, & Inferni declarare cenſentur. Frequenter etiam occurrit venerabile hoc veterum Chriſtianorum Signum circumdatum laurea corona, vel oleaginea, quae eidem CHRISTO Triumphatori, & Debellatori Diaboli rite conveniunt: quae exempla habentur apud laudatum Boldettium, & in vitreis lamellis vaſculorum penes BONARROTIVM. In medio laureae coronae adpoſita eſt gemma inſignis magnitudinis: ex quibus monumentis coniicimus a primis Fidelibus coronari ſolitum; nam interdum etiam laureae coronae ſupra adorabile Monogramma ſuſpenſae viſuntur: & probabile etiam eſt coronis ornatum, vel cum foliis e bracteis aureis, vel argenteis compactis in modum, ut tanti Nominis decus laurearum gloria, & dignitate declararent, coronari conſueviſſe. Huiuſce cultus exempla identidem habentur apud Boldettum, & Bonarrotium, ac praeſertim perſpicuo emblemate in ſacro Coemeteriali vaſculo picto Tabu-

bula xx. num. 2. In Tab. vero viii. num. 1. uti etiam apud Boldettum Par. 1. Lib. 1. Cap. 39. num. 38. mirabile Christi Nomen compendiarie ſcriptum eſt in quadrata Tabula, medium inter aſtra duo, ſive ſtellas; quae quadrata figura fortaſſis deſignat Civitatem novam Ieruſalem in quadro poſitam; aſtra vero Iuſtorum animas Christum ſequentes, quae in caeleſti Regno fulgebunt ſicut Sol, & tanquam Stellae in Firmamento, uti de his ſcriptum legitur in beata Ioannis Apocalypſi, Sed de hac ipſa Tabula alia erunt in ſequenti Capite adnotanda. Animadverſione dignum eſt alterum vitreum vaſculum apud Boldettum Lib. 1. Cap. xl. Tab. iii. num. 3. pag. 216. in in quo picta eſt figura quaedam, animam Iuſti, ni fallor, referens, inter complura aſtra, & ignitas linguas. Frequenter etiam cum eodem Monogrammate ſociantur Sancti Apoſtoli, & Martyres, praeſertim Beatiſſimi Principes, per quos Chriſtiana Religio ſumſit exordium, Petrus, & Paulus, uti teſtantur vetuſtiſſimae Chriſtianorum tum picturae, tum ſculpturae, & quandoque etiam iuxta illud adſtare ſolet Dominus Noſter Iesus Christus, ut exhibet inſigne monumentum ex aere, quod nunc primum in lucem profero in ſequenti Tabula num. 1. e meo Muſeo depromtum. Praeterea circa idem Auguſtiſſimum Monogramma feſtivae, ac iucundae Chriſtianorum adclamationes leguntur; nempe: Spes Dei. Vivas in Deo. Bibas in Christo. Vivas in Deo Feliciter, quae apud Du-Cangium de Num. Conſtant. pag. 28. & apud Boldettium, & Bonarrotium, non ſine maxima voluptate obſervari poſſunt.

VI. Illud etiam in editis Sepulcralibus titulis vete-

veterum Christianorum esset adnotandum, quod ☧ sacrosanctum Monogramma saepenumero Nomen integrum exprimit Christo, vel Christi, & quandoque istud etiam exprimitur, ut videre est apud eumdem Canonicum Marangonium in praelaudata Appendice pag. 69., ubi integra linea legitur, in principio Christi *Fidelis*:

☧ PRIMA VIVIS IN GLORIA DEI ET IN PACE DOMINI NOSTRI ☧ (nempe Christi)

quod etiam alibi adiunctis A & ω, indicare videtur: Christvs *Principium*, *&* *Finis*, bis repetitum.

Et pag. 105.

VALE MICHI KARA IN PACE
CVM SPIRITA XANTA VALE IN ☧

Nempe:

Vale mihi cara in Pace
Cum Spiritu Sancto vale in Christo.

Ita etiam frequenter inter sacras adclamationes defunctis Christi Fidelibus factas legimus apud eumdem: Sabine Vivas in ☧ pagg. 85. & 98.

B I A ☧ ω T A

Hoc est:

Vita in Christo *Principio & Fine*.

& expreſſe pag. 104. IN XPO SANCTO. Frequenter, non ſolum in principio, & fine Coemeterialium Titulorum, verum etiam interpunctionis loco ſculptum in iisdem titulis occurrit. ☧ Sed idem praeclarus Marangonius p. 126. hunc adfert lapidem, quem Monogrammate conſignatum cernimus Gratiano Conſule cum Conlega Flavio Dagalaipho anno Chr. 366. vel Equitio an. Chr. 374.

: : : : F I L I A E
: : : : I N P A C E ☧
: : : : G R A T I A N O E T
: : : : C O S . V . A . XXI .

Apud Du-Cangium in Familiis Auguſtis Byzantinis, ſervata maiorum conſuetudine, ſpectatur divinum Monogramma in numis quoque Laſcaricae Familiae pag. 218. quem ritum ſignandi venerabile Monogramma in monumentis, praeſertim regnante Conſtantino, ac deinceps etiam in numis, non paucis ſeculis duraſſe conſpicimus.

VII. Quod vero ab ipſo Eccleſiae Dei exordio apud Chriſtianos obtinuerit hoc Admirabile SIGNVM, (quod etiam & publice quidem teſtatus eſt Conſtantinus Auguſtus in epigraphe, quam Romae in baſi ſtatuae imaginem ſuam exprimentis, & tenentis haſtile ad formam CRVCIS, incidendum mandavit HOC SALVTARI SIGNO &c.) non ideo tamen inferendum, quod ipſos latuerit Ineffabile Nomen IESV, quod eſt ſuper omne nomen; quo praedicato ab Apoſtolis, poſtquam Spiritu Sancto repleti ſunt, multa prodigia evenere, quae in Apo-

ſto-

ſtolorum Actis narrantur. In prima concione, quam Petrus ſtans cum undecim habuit ad Iudaeos, & ad univerſos Hierusalem habitantes, primus omnium edixit: *Et erit: omnis quicumque invocaverit* NOMEN DOMINI, *ſalvus erit. Viri Iſraelitae audite verba haec*: IESVM NAZARENVM, *virum approbatum a Deo in vobis, virtutibus, & prodigiis, & ſignis, quae fecit Deus per illum in medio veſtri, ſicut & vos ſcitis: Hunc definito conſilio, & praeſcientia Dei traditum, per manus iniquorum affigentes interemiſtis &c.* Et paullo poſt: *Hunc* IESVM *reſuſcitavit Deus, cuius omnes nos teſtes ſumus*. Deinde orationem ſuam admirabilem, Spiritu Sancti virtute, & ſapientia plenam, concludens, ita inquit: *Certiſſime ſciat ergo omnis Domus Iſrael, quia &* DOMINVM *eum, &* CHRISTVM *fecit* DEVS, *hunc* IESVM, *quem vos crucifixiſtis*. Non deſunt exempla VENERANDI Nominis IESV ſculpti in monumentis Chriſtianorum apud FABRETTVM Inſcr. Dom. Cap. IV. pag. 329. num. 485. BONARROTIVM in Vaſa vitr. Coemeter. pag. 17. BOLDETTVM Lib. I. Cap. XV. pag. 58. Eq. VICTORIVM in Comment. de Nummo aereo Par. II. Cap. XVII. pag. 90. & MARANGONIVM in Append. de Coemet. Thraſ. quod pag. 115. ita ĪH. & pag. 76. hiſce initialibus litteris expreſſum occurrit:

I X Θ Υ C N

Hae Notae Latinae redditae, haec ſignificant:

IHCOΥC	IESVS
XPICTOC	CHRISTVS
ΘΕΟΥ	DEI
ΥΙΟC	FILIVS
CΩΤΗΡ	SALVATOR
NIKA	VINCIT

Interdum postrema littera Graeca N scripta non est, ut in Gemma Christiana adlata ibidem a Cl. Eq. Victorio pag. 92. & apud Marangonivm, Iisdem litteris una pariter iunctis, compositisque. vox Graeca ἰχθὺς conficitur, Latine *Piscis*. De his Siglis, sive Notis, ac de ipso sanctissimo Monogrammate consulendus quoque est Vir doctrina, & pietate praeclarus, Eduardus Corsinivs, in Pisana Academia Professor, a quo egregia etiam priscorum Fidelium monimenta illustrantur, & multa ex his nondum ab aliis observata in lucem proferuntur. Sed de symbolico Pisce sacro Dissertationem se parare satis luculentam ad me nunc scribit Vir Clarissimus P. D. Anselmus Costadonivs, Monachus Camaldulensis, Litterato Orbi iam valde notus. Piscis Christi typus, quot mysteria contineat, ex antiquis Patribus, Optatò Milevitano, Hieronymo, Augustino, Prospero, Paulino, Beda, aliisque, luculenter exponit Aringhius Rom. Subterr. Tom. II. Lib. v. Cap. xx. Iidem quoque Christiani frequenter sculpti visuntur piscium forma, tum in Gemmis sacris, tum in Coemeterialibus Sepulcris, una cum Crvce, vel cum Anchora, vel etiam Coronam ore praeferentes, ut videre est apud eundem Aringhium ibidem Lib. vi. Cap. i. pag. 678. Cum navi Ecclesiam referente, & Christo super undas maris gradiente, & Petro dexteram porrigente, ne fluctibus demergatur, & cum pisciculo ex aquis caput extollente, sculptum est Sacratissimum Iesv Nomen, hoc modo, IH̄C, in annulari onychè primorum Christi Fidelium, quem Commentario illustravit Hieronymus Aleander iunior, quem post Aringhium Rom. Subterr. Tom. II. Lib. v. Cap. ix. pag. 475. iterum produxerunt, atque illustrarunt eximius Praesul Bottarius Tom. II. pag. 156. & egregius

gius Franciſcus Eques VICTORIVS de Monogrammate SS. Nominis IESV p. 57. Perinſigne quoque Cameum anulare antiquum veterum Chriſtianorum, ex albo, & nigro, e ditiſſimo Muſeo ſuo idem protulit, & illuſtravit in Comment. Nummi aerei veterum Chriſtianor. Par. II. Cap. XIX. p. 105. in quo anchora CRVCEM efformat, & ſub tranſverſo haſtili pendent duo piſces. Superne ſcriptum eſt: IHCOΥC, infra vero: XPЄICTOΥC, hoc eſt IESVS CHRISTVS. Vna cum Monogrammate ☧, & Anchora ita IH vel IH, vel ISC ſculptum cernitur Admirabile Nomen IESV in Chriſtianis Epitaphiis, & Monumentis adlatis ab eodem VICTORIO pagg. 9. 10. & 11. in praelaudata ſua Diſſertatione nuper edita, magnoque plauſu ab Eruditis ſubſcepta, de vetuſtate, & forma Monogrammatis Sanctiſſimi Nominis IESV; de quo nil dicendum ſupereſt. Silentio tamen haud praetereundum eſt veterum Chriſtianorum monumentum, iam a Cl. Bonarrotio in Obſerv. ad Numiſmata Max. Moduli pag. 395. editum, nempe anaglyphum ex ebore, in quo ſculpta navis; intra eam vero tres piſcatores, quorum unus trahit rete cum magno piſce: in qua navi ita ſcriptum eſt SS. Nomen, IESVS, nempe IHCVC. Adcedunt Numiſmata Auguſtorum Chriſtianorum apud Du-Cangium, & Bandurium, in quibus, quum caeleſte Monogramma ita etiam ſculptum occurrat, & non raro etiam in editis Se-

pulchris, & Titulis veterum Chriſtianorum, puto non ſolum CHRISTI Nomen, & CRVCEM referre; ve-

rum etiam hasta illa in medio posita, Crucem, & ipsum Nomen Iesu designari. Sed prisci Fideles ☧ salutare illud signum, quod primum receptum est, quod a Prophetis iam diu ante praenuntiatum, Christum referret, utpote etiam Gentibus vel probatum, vel notum (nam Magis quaerentibus natum Dominum, Herodes a Principibus Sacerdotum, & a Scribis proprie sciscitatur Christus, *ubi nasceretur*: & Pilatus: *quid igitur faciam de* Iesu, *qui dicitur* Christus?) frequentius expresserunt in suis monumentis, ac summa religione, & cultu devenerati sunt.

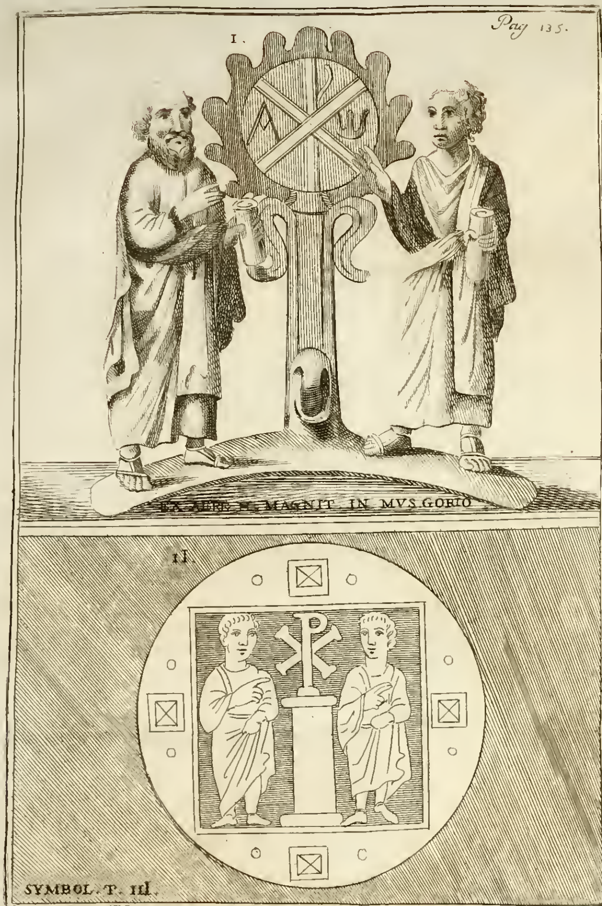
CAPUT VII.

De Elevatione, & Exaltatione gloriosi Monogrammatis Christi *apud primitivos Christianos.*

I. De Admirabili Christi Domini Nostri Monogrammate, seu Nomine, multa, ut supra vidimus, egregie, ac luculenter ab Antiquitatum sacrarum Interpretibus observata sunt, ac depromta; de eo vero peculiari, laudabilique priscorum Fidelium in sublimi, atque honorifico loco illud ipsum erigendi, statuendi, atque exaltandi ritu, a multis nihil, a Praestantissimo vero Senatore Bonarrotio, quod ad alias reconditae eruditionis sacrae observationes properaret, perpauca sane depromta sunt pag. 57. & 92. atque etiam summis digitis indicata. Iamdiu mihi in mentem venerat praecipua Dissertatione de eo ritu fusius differere; quod iam indicavi V. Cl. Ioanni Dominico Bertolio, Canonico Aquileiensi, qui insigne monumentum Musei sui ex aere, clypeum nempe,

seu

Pictura Vitrei Calicis Veterum Christianorum

eu discum gemmatum cum CHRISTI Monogrammate, erudita illustravit Dissertatione, edita num. VII. inter Acta, & Monumenta SOCIETATIS COLVMBARIAE FLORENTINAE, & mihi inscripta; sed nunc, quum locum heic valde opportunum videam, nonnulla ex adnotatis delibanda esse censui pro ingenii mei tenuitate, ne vagando, ab eo, quod mihi primum expendendum proposueram, longius discedam.

II. Permultis exemplis trium, vel quatuor seculorum ab ipsis Ecclesiae Dei primordiis, & quidem genuinis, atque indubitate fidei, constat, veteres Christianos tanta, ac tam mira pietate, & devotione coluisse adorabile hoc Fidei, & Salutis nostrae SIGNVM, ut sublimioribus in locis statuere, atque erigere studuerint. Primum monumentum ex aere vetustissimum, & nunquam ante editum, quod nunc in lucem prodit, exhibeo in subiecta Tabula num. I. deprromptum e meo Museo. Cernitur in clypeo sculptum venerabile CHRISTI Nomen, ☧ adscriptis hinc inde Graecis Litteris A, & ω. Quum frequentissime una cum Monogrammate occurrant hae litterae, venerationis, & maiestatis plene, perlubet adnotare ex Libello Orationum Gothico-Hispano, edito a Celeberrimo Viro, mihi amicissimo, Iosepho BLANCHINIO, Presbytero Congregationis Oratorii Romani, quod prima Oratio canenda VIII. Idus Ianuarias in die Adparitionis Domini ad Vesperum, ita se habet pag. 47. A, & Ω *initium*, *&* *finis*, *Deus*, *&* *Homo*, *infinitus*, *&* *praefinitus*, *&c.* *miserere nobis*, *&c.* Sequitur mox Benedictio, his verbis: *Benedicat vobis* A, *&* Ω, *cognominatus*, *Omnipotentis Dei Patris Vnigenitus Filius*: *qui est Initium*, *&* *Finis*, *ipse vos secum victores* ADTOLLAT *temporibus*

infinitis, *atque ereptos a malis*, *ita inluſtret lumine claritatis*, *ut vos*, *& gloriae praemiis*, *& donis ditet aeternitatis*. Sed illud obſervatione dignum, quod clypeus ille in ſublime erectus, & adfixus, quoddam, ut ita dicam, oſtenſorium in modum coronae, columellae impoſitum referre videtur, pendentibus hinc inde lemniſcis. Circa imam partem adſurgit anſula, e qua catenulas inectas crediderim, quibus ſuſpendi poſſet in ſacrorum Coemeteriorum uſum cum Lucerna. Frequenter occurrit benedictum Christi Monogramma in ſacris Lucernis antiquorum Chriſtianorum vel penſilibus, vel ſtatariis expreſſum, vel in clypeis, vel intra coronas, & gemmas ſuper ipſas poſitum; ſed hoc emblema plane eſt inſigne, ac ſingulare, quod quidem Lucernae ſacrae aereae penſili, ut iam notavimus, ſuperpoſitum fuiſſe non ambigimus.

II. In laeva parte Monogrammatis eminentiore in loco ſpectatur iuvenili aetate ſculptus Iesvs Christvs Dominus noſter, tunica, & pallio amictus, qui dextra, concionantium more protenſa, eloqui videtur; ſiniſtra divinum volumen gerit. In dextra parte adeſt B. Paulus Gentium Doctor, ſiniſtra volumen praeferens; dextra vero intento digito indicat auguſtiſſimum Christi Nomen, quod ubique Iudaeis, & Gentibus praedicavit. Quanti ſit faciendum hoc tam eximium veterum Chriſtianorum monumentum, vitreorum vaſculorum picturis plane coaevum, nemo eſt, qui non videat: in quo, quod praecipue eſt animadvertendum, Pauli effigies tam affabre ſculpta eſt, ut ipſum, qualem fuiſſe capite recalvaſtro, naſo aquilo, ac promiſſiore barba, qua a B. Petro differt, nobis deſcribunt ſynchroni Scriptores, in hoc archetypo

po mirifice ad veri similitudinem expressum cognoscamus.

IV. Aptissime vero una cum Christo Domino, & cum eius divinissimo Nomine coniunctus est Beatissimus Paulus; nam de eo ex persequutore, minas, & caedes spirante in Discipulos Christi, iam iam in Apostolum consecrando, Christvs Dominus ita adloquutus est Ananiam, ut legitur in Act. Apost. Cap. ix. ver. 15. *Vade, quoniam vas electionis est mihi iste, ut portet* Nomen *meum coram gentibus, & regibus, & filiis Israel. Ego enim ostendam illi, quanta oporteat eum pro* Nomine *meo pati*. Cum Petrus, tum Paulus summi, atque admirabiles Nominis Christi Praecones fuere, ut divina oracula testantur; nam Petrus ipsa Pentecostes die, in prima, quam habuit concione, Spiritu Sancto plenus, pronuntiavit Act. Apostol. Cap. iI. v. 21. *Et erit: omnis, qui invocaverit* Nomen Domini *salvus erit*. In altera vero, quae memoratur ibidem Cap. iv. v. 8. & seqq. habita in Hierusalem coram Anna Principe Sacerdotum, & Caipha, & Ioanne, & Alexandro, & quotquot erant de genere Sacerdotali, pariter repletus Spiritu Sancto, pronunciavit: *Hic est lapis, qui reprobatus est a vobis aedificantibus, qui factus est in caput anguli: & non est in alio aliquo salus. Nec enim aliud* Nomen *est sub caelo datum hominibus, in quo oporteat nos salvos fieri*. Eadem constantia, animique ardore Paulus quoque Spiritu Sancto repletus ad Romanos Cap. x. v. 12. & 13. edixit: *Non est distinctio Iudaei, & Graeci: nam idem Dominus omnium, dives in omnes, qui invocant illum. Omnis enim quicumque invocaverit* Nomen Domini *salvus erit*. Et ad Phi-

lip-

lippenses Cap. II. v. 8. & seqq. *Humiliavit semetipsum factus obediens usque ad mortem, mortem autem* Crucis. *Propter quod & Deus* Exaltavit *illum, & donavit illi* Nomen, *quod est super omne Nomen: ut in* Nomine Iesu *omne genu flectatur, caelestium, terrestrium, & infernorum: & omnis lingua confiteatur, quia* Dominus Iesus Christus *in gloria est Dei Patris.*

V. Quum igitur primitivi Christiani & scirent, & crederent, praedicante Petro & Paulo, donatum fuisse Christo a Deo Exaltato Nomen, quod est super omne nomen, illud ipsum exaltandum divinisque honoribus adorandum omni studio curarunt. Petrus quoque id ipsum ante Principem Sacerdotum, nec minas, nec carcerem, nec mortem expavescens, pronunciavit, ut legitur Act. Apostol. Cap. v. ver. 30. & 31. *Deus Patrum nostrorum suscitavit* Iesum, *quem vos interemistis, suspendentes in Ligno. Hunc Principem, & Salvatorem Deus* Exaltavit Dextera sua, *ad dandam poenitentiam Israeli, & remissionem peccatorum.* Praeter adlatum monumentum, alterum num. 2. in eadem Tabula exponere volui, desumtum ex pictura in ima planitie vitrei Calicis ministerialis, quam immortalis Senator Bonarrotius evulgavit Observat. in Vitrea Vascula Tab. xiv. num. 2. Spectatur Sacrosanctum Christi Nomen columellae impositum, adeoque sublimi in loco statutum exaltatumque, ut clarius omnium oculis adpareret, & coleretur. Credibile est oblongam hastam, quae *P* conficit in ima parte in acumen desiisse, ut in columnis defigi posset. Id probari potest alio exemplo satis perspicuo, ex pictura nempe alterius Calicis vitrei ministralis, adlata ab eodem

Bonarrotio num. 2. in Tab. xv. nam in ea sacri Monogrammatis prior littera X minor est; altera vero P maior; adeo ut tanta hastae magnitudo declaret in sublimi loco, & valde honorifico, ac conspicuo illud statui, ac defigi consuevisse; e quo ritu illum, qui obtinuit in statuenda Crvce, quae inde *Stationalis* dicta est, de qua luculenter differit Cl. Ciampinius Par. II. Monum. veter. Cap. vi. originem duxisse crediderim. Huc quoque pertinet omni laude digna vetustissima Ecclesiae consuetudo statuendi super sublimes columnas, vel iuxta aedes sacras, vel frequentioribus civitatum locis, atque etiam alibi iuxta moenia, & portas civitatis, Vivificam Domini Nostri Crvcem, cuius praeclara exempla adhuc Florentiae perennant, nempe in Platea Baptisterii Florentini, & memorabili in loco, qui *ad Trivium* dicitur, de quo alibi nonnulla adnotavi. In hac vitrei Calicis sacri pictura medium positum est Sanctvm Monogramma, quod Christi, atque Venerandae Crvcis, & Sacramenti Passionis eius mystica Imago est, inter Apostolos Petrum, & Paulum, qui in aliis quoque picturis iuvenili effigie expressi conspiciuntur; & ne de eorum Imaginibus dubitemus, eorumdem nomina pariter aureis litteris scripta sunt, a dextris Pavlvs, a sinistris Petrvs; ut videre est apud eundem Bonarrotium in praenotata Tab. xv. num. 2.

VI. Alterum perinsigne exemplum Exaltationis Divinissimi Iesv Christi Monogrammatis apud primaevos Fideles, exstat apud eundem Celeberrimum Bonarrotium Tab. viii. num. 1. ex pictura pariter sacri vitrei Calicis ministerialis, in quo Christi Domini exhibetur miraculum, qui multi-

plica-

plicatis panibus immenſum turbarum numerum in deſerto ſatiavit; quod indicant apertiſſime fragmentorum ſeptem cophini, qui ſuperfuere, & ibidem repraeſentantur; hiſque indicatum Euchariſtiae Sacramentum putat idem Cl. Bonarrotius. Monogramma Christi Admirabile ſublimi in loco adpenſum in eo Calice cernitur, medium inter duo ſidera, hoc modo:

Idem Bonarrotius obſervat pictum eſſe in quadrata Tabula. Illud etiam praeterea obſervandum moneo, quod ipſum fugit oculatiſſimum Scriptorem, in utroque eiusdem Tabulae latere adnexos eſſe duos anulos, ſive volutas, veluti catenulas, & ſi mavis etiam, dicam anſulas, quae manifeſte declarant ſculptum, pictumque in tabulis, vel in clypeis, vel intra pretioſas coronas Sacroſanctum Chrsti Monogramma in Coemeteriis in ſacris Synaxibus adtolli, & ſuſpendi conſueviſſe. Huic picturae vetuſtiſſimae apud Bonarrotium, aliam fere ſimilem adfert Boldettius Par. I. Lib. I. Cap. 39. Tab. IX. num. 38. cum eodem emblemate, in qua eadem ſacra Tabula in ſublimi poſita, & quidem utrimque anſata, exhibetur, in qua Diviniſſimum Christi Nomen * ☧ * ita pariter inter duas ſtellas pictum eſt. Perſpicuum igitur eſt, quanta devotione, & reverentia, cultuque hoc

hoc ſalutare SIGNVM ab ipſis Eccleſiae cunabulis divinis honoribus fuerit conſecratum .

VII. Quartum exemplum, ut hanc apud primaevos Chriſtianos uſitatam caeleſtis Monogrammatis, ſive CHRISTI Nominis ſublimationem, oſtenſionem, & exaltationem evidenter oſtendam, mihi ſubpeditat eximia pictura vitrei praegrandis ſacri miniſterialis Calicis inventi in Coemeterio Calliſti, adlata a Cl. Boldettio Par. 1. de Coemeteriis Vrbis Lib. 1. Cap. 39. quam adfert in Tab. III num. 2. p. 192. Hinc inde Apoſtoli picti ſunt, magni Enarratores gloriae ineffabilis Nominis CHRISTI, PETRVS a dextris; a ſiniſtris vero, ut in ea ſcriptum eſt, SAVLVS, qui idem eſt ac PAVLVS: in medio vero Monogramma in diſco ſive clypeo expreſſum, impoſitum cernitur trunco rudis arboris, quae oblique adſurgit, & in ſummo capitulum efformat, ut columnam referat; quae quidem altior eſt, & cum ſuperpoſito Monogrammate figuras ipſas Apoſtolorum excedit. Perſpicue picturam ipſam adſpicientibus adparet, non columnam, ſed arboris truncum intortum, & nodis refertum, in ea repraeſentatum eſſe. Id adfirmo, quia Cl. Boldettius putat columnam illam deſignare ipſos Beatos Apoſtolos, utpote *Columnas Eccleſiae*: quo elogio eos celebrat Io. Chryſoſtomus: vel quia ipſi, ut ait, ad columnam ligati, verbera paſſi ſunt pro CHRISTO. Sed profecto veroſimilius mihi videtur indicari hoc emblemate Exaltationem Sanctiſſimi Nominis CHRISTI, quam iidem Divini Praecones ubique praedicarunt; & omnibus Fidelibus ſalutare hoc Signum invocandum, geſtandum, & ubique adorandum propoſuerunt. Nec vacat myſterio, quod Monogramma impoſitum ſit praealto arboris trunco,

eo, qui Crvcem refert, & Admirabile Christi Nomen; nam refert etiam eiusdem Redemptoris tropaeum, atque ei debitam triumphalem coronam, ut canit Ecclesia in Hymno:

Pange lingua gloriosi
Lauream certaminis,
Et super Crvcis Trophaeo
Dic Trivmphvm *nobilem,*
Qualiter Redemptor Orbis
Immolatus vicerit.

Romani Duces, & Imperatores mysteria Crvcis ignorantes, tropaea e trunco arboris, cum transverso tigillo, in modum Crucis efformarunt, cui relata ex hostibus opima spolia adpendere, & coronas tropaeis imponere consueverunt. Idipsum Ethnicis Tertullianus patefecit, Apologet. Cap. vi. *Sed & Victorias adoratis, quum in tropaeis cruces intestina sint tropaeorum.* Id etiam ex antiquis sculptis monumentis, nempe ex Nummis, & Gemmis colligitur, & ex Plutarcho, ubi de Romulo, qui Acronem Regem bello devicit, haec memorat: *Quercum excidit proceram, & tropaei more formavit, singulaque Acronis arma ordine circumduxit: ipse vero veste succinctus, caput comatum laurea coronavit.* Christvs Dominus fortis, & potens in proelio, hostem humani generis immanissimum vicit, & eo fortior superveniens, universa eius arma abstulit, in quibus confidebat, & spolia eius distribuit, uti ipse de se dixit Lucae Cap. xi. v. 22. Quamvis Iesvs ad pugnandum pro se innumeras Angelorum legiones habere posset, si voluisset; tamen sola Crvce voluit Diabolum

lum vincere, ut obſervat Tertullianus adv. Marcion. Lib. IV. *Nam cum ultimo hoſte morte praeliatus, per* TROPAEVM CRVCIS *triumphavit*. Ceterum ex hac pictura tanti pretii, & auctoritatis, clarius evincitur CRVCEM, in qua adfixus eſt Redemptor noſter amantiſſimus, fuiſſe e quercu, non vero e quatuor lignis compoſitam, quod multis eruditis argumentis probat eximius CIACCONIVS Cap. XXX. de Signis SS. CRVCIS pag. 92. Id ipſum exaltavit & Conſtantinus Auguſtus, teſte Euſebio in eius Vita Lib. I. Cap. XXV. ubi Labaro eius deſcripto, haec ſubdit: IN FASTIGIO *ipſius operis corona adfixa lapidibus pretioſis, & auro polite circumtexta. In ea ſalutaris adpellationis Nota inſcripta, duobus ſolum expreſſa elementis, ideſt, duabus primis litteris* NOMINIS CHRISTI: *erat enim littera* P *in medio litterae* X, *mire, & ſubtiliter intexta, quae totum* CHRISTI NOMEN *perſpicue ſignificavit*.

VIII. Coronatum hoc adorabile SIGNVM cernimus paſſim in ſacris Chriſtianorum monumentis, in ſepulcralibus titulis, in ſculpturis, atque etiam in picturis, ut videre eſt apud BONARROTIVM in Tab. XV. num. 2. Tab. XX. num. 2. apud BOLDETTVM Lib. I. Cap. 39. Tab. IV. num. 8. ubi e corona vittae, ſive lemniſci dependent. Nil dico de anularibus gemmis, vel pro tenuioribus Chriſtianis de anulis ☧ ipſis aereis, in quibus ſculptum idem cernitur; nec ſolitarium quidem, verum inter A, & Ω; vel inter palmas, vel cum columbis, cum ſtellis, & ramuſculis, & aliis venerandis priſcae Eccleſiae ſymbolis. Cernitur etiam in numis Imperatorum Chriſtianorum, throno, & gradibus impoſitum; & Juſtinus in pectore illud idem geſtat, ut videre

eſt

est apud Du-Cangium pag. 96. Alii Imperatores impositum hastae, seu sceptro illud dextra praeferunt, vel etiam utraque manu hinc Monogramma, inde globum cum Crvce gestant, atque exaltatum ostentant, ut passim videre est in editis numis penes Du-Cangium de Familiis Byzantinis, & apud Bandurium. Coronas pretiosis gemmis ac lapillis distinctas, futiles fuisse arguimus, foliaque vel ex auro, vel ex argento fuisse compactas intelligimus ex plurimis iam editis schematis, quae nunquam finem invenirem, si enumerare vellem. Ad illud tantum Lectorem ablegabo, quod adfert Baronivs, Annal. Tom. iiI. ad ann. cccli. num. i. & laudat, & adfert quoque Aringhivs Tom. iI. Rom. Subterr. Lib. vi. Cap. 49. pag. 672.

VIIII. Sufficere profecto possunt haec monumenta, ut eorum auctoritate perspicue constet, priscos Fideles exaltare consuevisse, & in sublime erigere Augustissimum Christi Nomen, quod refert toto terrarum orbe cultum, atque usurpatum venerabile Monogramma. At alia supersunt insignia monumenta, quae ritum hunc elucidant apertissime, uti cernere est in Triumphali Arcu, musivo opere picto, Basilicae Liberianae, sive S. Mariae Maioris, edito a Ciampinio Veter. Monum. Par. I. Tab. iI. pag. 195. Idem Nomen ineffabile scriptum fuisse constat in summo sacrarum Aedium epistylio, & in exteriore earumdem fronte, atque in cubiculis ipsis Coemeteriorum Vrbis, & in Ianuis Ecclesiarum, ut Christiani Domum Orationis ingredientes, vel etiam sacras Cryptas, & Coemeteria adeuntes, oculos ad Deum levantes, illud adspicerent, & devotissime salutarent; cuius consuetudinis exemplum praebet Cl. Marangonius in pictu-

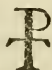
pictura Coemeterii Callisti Via Appia pag. 41. inter Acta S. Victorini Episcopi Amiterni, & Martyris, & in pluribus Cubiculis Romae Subterraneae, & in Absidibus Ecclesiarum quisque videre potest. Adnotat eximius Praesul Blanchinius Tom. II. Anastasiani Operis ad Vitam S. Zephyrini Sect. xvi. pag. 172. & describit vitrei Calicis portionem, in quo intra porticus, vel tribunalia expressae sunt SS. Apostolorum imagines; supra vero singulas eorum columnas in circuli ornamento inclusum Christi Nomen hoc modo, ut etiam Crvcem eius referat, conspicitur. Columnae Basilicae Sancti Pauli, quum nuper expolirentur, in prima ita scriptum inventum est: SIRICIVS EPISCOPVS a ☧ ω TOTA MENTE DEVOTVS, ut Marangonius testatur de Reb. Ethn. Cap. lxiv. p. 536.

Hoc divino Signo sublimi in loco exaltato, erectoque in sacris Aedificiis facile, ut opinor, veteres Christiani admonebantur, ut maximum a Deo susceptae Fidei beneficium adsidua mente recolerent; illud enim eius Baptismate regenerati, & Chrysmate consignati in fronte gerebant; nam & ipsi statimac sacris aquis tincti fuerant, edito in loco ante Sacrarium locabantur, atque elevabantur, ut luculenter Casalius de vet. Christian. Rit. Cap. v. de Baptismo pag. 55. ostendit.

X. Postremo ad tanti Nominis dignitatem, & gloriam ipsa elevatione, & gloriosa exultatione uberius ostendendam, adcedit, quod ipsum Monogramma in vertice divini Capitis Redemptoris pingere, & sculpere mos fuit, uti eximium monumentum a Cl. Boldetto adlatum Par. I. Coemete-

rior. SS. Martyr. Lib. I. Cap. xv. Tab. I. n. 3, pag. 60. evidenter teſtatur. Nam in pervetuſta oſſea lamella orbiculari, quam in Coemeterio Calliſti invenit, caelatus cernitur Christvs Dominvs, qui dextra benedicit, caputque habet nimbo ornatum; eius vero vertici ita ſcultum Monogramma

eius Nomen, & Crvcem referens, ſuperpoſitum eſt, atque exaltatum: quo ritu nil auguſtius, nil dignius, atque admirabilius excogitari poteſt. Compluribus in monumentis vetuſtiſſimis cum Christi Salvatoris imagine pictus, ſculptuſve ſpectatur Agnvs, qui ipſum Redemptorem, ut diximus refert, ad quem currunt, ut eum adgnoſcant, & vocem eius audiant, Agni ſive Oves, quae per ſacrum Lavacrum in eius ovili congregatae ſunt; & in capite eiusdem Agni erecta, atque impoſita cernitur non ſolum Crvx Salviſica, ut in Tab. xxi. & xxii. Romae Subterraneae; verum etiam ſacroſanctum hoc Signum ☧, quo eius nimbus ornatur, cuius inſigne exemplum exhibet Ciampinius in picturis e muſivo opere Eccleſiae Sanctae Caeciliae de Vrbe Tab. lii. veter. Monum. Par. II. quod ipſe tamen inobſervatum reliquit; ſed animadverſione dignum cenſuit Eruditiſſimus Franciſcus Eques Victorivs in Comment. in Nummum aereum vet. Chriſtian. Par. I. Cap. xl. pag. 52. ubi etiam veterum Chriſtianorum Lucernas fictiles exhibet divino Monogrammate inſignes, quod gemmis variis diſtinctum

ob-

observatur. Idem Ciampinius ibidem profert Absidem musivo opere pictam Ecclesiae S. Mariae Novae Vrbis Tab. LIII. cuius Triumphalis Arcus non solum Monogrammate, sed etiam seorsim CRVCE inter duos lauri ramos, seu palmas condecoratum est. Huc pertinent laudes S. Leonis Papae Serm. VIII. de Passione Domini, quibus tum CRVCEM, tum AGNVM ipsum CHRISTVM complectitur: quibus & innotescit, cur haec symbola in Ecclesiis ad Arae maximae decus, & maiestatem, & ad Dominicae Passionis mysteria altius menti infigenda Fidelibus contemplanda proponerentur. CRVX *tua omnium fons benedictionum, omnium est causa gratiarum: per quam credentibus datur virtus de infirmitate, gloria de opprobrio, vita de morte; nunc etiam carnalium sacrificiorum varietate cessante, omnes differentias hostiarum, una* CORPORIS, & SANGVINIS *tui implet oblatio: quoniam tu es verus* AGNVS DEI, *qui tollis peccata mundi: & sicut in te universa perficis mysteria: & sicut unum est pro omni victima sacrificium, ita unum de omni gente sit regnum*.

X. Suspendium ipsum in CRVCE, crucifixionem, & mortem in medio scelestorum, & noxiorum latronum CHRISTVS Dominus noster EXALTATIONEM suam dixit, de qua luculenter Sancti Patres disserunt. Postquam IESVS dixisset: *Pater clarifica nomen tuum*, & vox de caelo venisset: *Et clarificavi, & iterum clarificabo;* stantibus, & audientibus turbis, dixit, ut est apud Ioannem Cap. XII. ver. 31. & seq. *Nunc iudicium est mundi: nunc princeps huius mundi eiicietur foras: & ego si* EXALTATVS *fuero a terra, omnia traham ad me ipsum*. (*Hoc autem dicebat, significans, qua*

morte esset moriturus .) Et eiusdem Ioannis Cap. III. ver. 14 & seqq. *Et sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita* EXALTARI *oportet Filium hominis; ut omnis, qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam aeternam. Sic enim Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret, &c.* Haec Redemptoris verba meditantes, ab ipsis Ecclesiae primordiis arbitror Christianos adorabile CHRISTI Nomen aeternae salutis pignus, ac singulare praesidium, non solum summa religione coluisse; verum etiam, ut divinis honoribus adficerent, Columnis impositum, in Tabulis in sublime suspensis, in sacris aedibus, & earum fronte, in capitulis Columnarum, atque in Triumphalibus Arcubus, & in ipso SALVATORIS & AGNI vertice erexisse, elevasse, atque ita exaltasse, quod observatione maxime dignum, nondum ab aliis elucidatum, censui.

X. Alterum praeterea honoris genus excogitarunt a DEO docti, & illuminati prisci Fideles, quod ipsum quoque est sublimissimum, atque augustissimum. Nam mysteriis plenum, divinissimum Monogramma, hoc modo expressum

 vel

intra lauream coronam in summo VIVIFICAE CRUCIS Signo, gemmis crebris distincto, imposuerunt, & exaltarunt, ut videre est in marmoreo sacro Sarcophago e Vaticano Coemeterio defosso Tomo I. Romae Subterraneae penes Doctissimum Praesulem BOT-

BOTTARIVM Tab. XXX. qui egregie illud illuſtrat, & alterum eiusdem Monogrammatis exemplum indicat penes piiſſimum, & Celeberrimum P. MABILLONIVM Tom. I. Annal. Benedict. Lib. XVIII. num. 72. de quo ea, quae adnotat, conſulenda ſunt. Vide etiam Cl. Equitis VICTORII plumbeam laminam, quam in Mantiſſa de Monogrammate Sanctiſſimi Nominis IESV explicat. Hinc quoque argumenta deſumi poſſunt, ut probemus, quam longe vetuſtiſſimum ſit feſtum EXALTATIONIS Sanctae CRVCIS, cuius pervulgatam celebritatem ad ipſum Conſtantini aevum referre poſſumus, quando ei ſalutare Monogramma, ſive Sancta CRVX adparuit; vel quando per B. Helenam eius matrem CRVX inventa divinitus eſt; non vero quando per Heraclium, devicto Cosroha, reſtituta eſt: de qua celebritatis origine plura Magnus Baronius in Martyrologium, ac nuper Sapientiſſimus LAMBERTINIVS, nunc BENEDICTVS XIV. Pontifex Optimus Maximus in praeclaro Opere de Feſtis Domini Noſtri IESV CHRISTI Par. I. §. DXCVII. & ſeq. ubi de ea uberrime diſſerit. Profecto in vetuſtiſſimis Sacramentariis Gelaſiano, Gregoriano, & in Capitularibus, eiusdem Exaltationis Sanctae CRVCIS monumenta habentur, quae proferuntur a Celeberrimo Praeſule Dominico GEORGIO in Adnotationibus ad Martyrologium Adonis die XIV. Septembris, pag. 473. Ex dictis igitur, adnotatiſque evidenter adparet, quam altius repetenda ſit haec Exaltationis Admirandi CHRISTI Nominis, ac pariter eius CRVCIS, quae cum eo coniuncta eſt, celebritas: quod etiam de ipſo IESV Nomine adfirmari poteſt, de quo tam mira Petrus Apoſtolorum Princeps ipſa Pentecoſtes die effatus eſt, ut habetur Cap. II. Act. Apoſtol. ac praeſertim ver. 32. ut ſupra mone-

 bam.

bam. *Hunc* Iesvm *resuscitavit Deus, cuius omnes nos testes sumus. Dextera igitur Dei* exaltatvs, *& promissione Spiritus Sancti accepta a Patre, effudit hunc, quem vos videtis, & auditis.* Exaltationem huiusce Nominis, quod est super omne nomen, describit Illustr. Ciampinius in picturis e musivo opere, nempe in Triumphalis Arcus Apside, in Tribuna Vaticanae Basilicae olim exstantibus, quas adfert in Opere de Sacris Aedificiis Tabula xiii. pag. 42. ad quem plura cupientem Lectorem ablego. Salutare hoc institutum invocandi, adorandi, gestandique ineffabile Nomen Iesv, atque aedium postibus inscribendi, quanquam multa suadeant esse vetustissimum, & credibile sit in Ecclesia Orientali, & Occidentali antiquitus celebratum fuisse octava Nativitatis Domini Nostri Iesv Christi die; tamen postmodum, frigescente Fidelium pietate, in pristinam gloriam revocavit divino eius amore flagrantissimus S. Bernardinus Senensis initio seculi xv. de quo plura Illustr. Eques Victorivs in laudata Dissertatione de Monogrammate SS. Nominis Iesv. In aliquot Etruriae Vrbibus ad portam maiorem Basilicarum adhuc spectantur, quae ipse observavi, quaedam parva pegmata e marmore, parietinis adfixa, in quibus, ut ipsi cives mihi narrabant, S. Bernardinvs elevabat, extollebatque Tabulam suam ornatam Nomine Iesv, intra coruscantem radiatam coronam, & ipse sub eo pegmate stans, ad populum concionem habebat, & admiranda eiusdem Nominis prodigia patefaciebat.

CA-

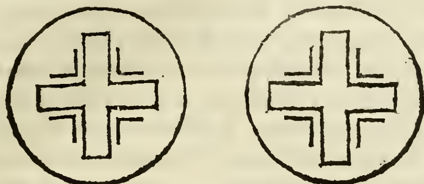
CAPVT VII.

De Sancta Crvce *ſimplici* , *ſanguinea* , *coronata* , *radiata* , *emblematis* , *atque imaginibus ornata, itemque literata* , *priſcorum Fidelium adorationi expoſita.*

I. SCribenti mihi de Crvce Dominica , cuius Sacramento fundata eſt Chriſtiana Religio , & non pauca notatu digna de eius figura , ornatuque , & cultu in Sancta Dei Eccleſia ab eius primordiis expendenti , ſtatim occurrit adſimile Signum, longe remotis ſeculis , ab Aegyptiis omnium ſapientiſſimis uſurpatum , & inter Hieroglyphica connumeratum , tanquam auſpicatiſſimum , & ſalutare , non vero uti apud Chriſtianos tanquam myſterium ; cuius icon in ipſis Aegyptiorum monumentis iam editis , ac praeſertim in Iſiaca Menſa , frequenter conſpicitur. Ita praeparaſſe videtur Deus Aegyptios ad praenoſcenda , quum tempus ſalutis adveniſſet , arcana ſapientiae ſuae , & humani generis redemptionem , quam operatus eſt in Crvce benignitas , & humanitas Salvatoris noſtri : quapropter eum apud Aegyptios adhuc puerum verſari voluit , ut illud impleret , quod per Oſeam Prophetam Cap. xi. ver. 1. dixerat : *Ex Aegypto vocavi Filium meum* ; & iam impletum in Matthaei Evangelio Cap. II. ver. 15. memoratur. Arcanum divinae mentis adeo mirabile eſt , ut cum Paulo dicere poſſimus : *O altitudo divitiarum ſapientiae* , *& ſcientiae Dei* , *quam incomprehenſibilia ſunt iudicia eius* , *& inveſtigabiles viae eius* ! Sed inter omnia exempla , quae ex Antiquitatibus Aegyptiorum proferri , ac ſummo

cum honore huiusce aetatis commemorari possunt, illud plane est nobilissimum, ac ceteris magis illustre, quod nobis subpeditat insignis Augusti Caesaris Obeliscus Horarius, qui Romae in Campo Martio, conspicuo, insignique loco, ab eo Soli dicatus est, & quidem fere annis novem ante Iesv Christi Domini Nostri Nativitatem, nempe Aegypto in potestatem Populi Romani redacta, quum ipse Imperator esset XII. Cos. XI. TRIB. POT. XIV. ut in basi eiusdem Obelisci legitur, quod est notatu valde dignum; ut hinc etiam intelligi possit, quo tempore misericors Dominus mirabile Crvcis Signum compluribus iam ante seculis ab iisdem Aegyptiis hieroglyphice expressum in tam insigni monumento, Romae in tenebris Ethnicae superstitionis iacenti, ac totum Orbem imperio occupanti, praemonstrarit, & hac nostra aetate ad augendum Fidei nostrae triumphum, iterum e tenebris in hanc lucem divino consilio revocaverit. Tam memorandi Operis inventio, quae sub Iulio II. Pontifice Maximo facile contingere poterat, ni bello gerendo detentus fuisset, reservata est Pontifici Optimo Maximo, ac Sapientissimo Benedicto XIV. cuius vigli cura, & providentia nuper e suis latebris feliciter erutus est, & omnium oculis expositus, de quo etiam non pauca ad eius Historiam pertinentia paucis ab hinc mensibus in primo mearum Symbolarum Volumine adnotavi pag. 82. & in Notitiis seorsim editis Antiquitatum Herculanensium num. xix. & xxv. quas, si otium est, vide. In altero ex quatuor huiusce famosissimi Obelisci lateribus, quod pulcherrimum, atque integrum est, neque ignis, aut temporum vi labefactatum, hoc ipsum Hieroglyphicum salutis, vitae, ac felicitatis indicium,

cium, ac praeſagium continens, ut omnes teſtantur Interpretes, Crucem refert, quae ita ſculpta obſervatur:

Id ipſum elapſi anni menſe Decembri comperi ex accurato ſchemate, quod mihi ab amiciſſimo Viro, Socio Celumbario, Alexandro MINERBETTIO SQVARCIALVPIO, Patricio Florentino, humaniſsime oſtenſum eſt. Multa, quae de eo dici poſſent, ad alia properans, praetereo.

II. Vſi ſunt quoque Etruſci noſtri hoc ſalutari themate; nam ut videre eſt in Tomo III. mei Muſei Etruſci Tab. III. & V. Sepulcra ſua quandoque in formam crucis exſtruxerunt; quam ſacris myſteriis imbuti veteres Chriſtiani, ſanctiore conſilio, in Coemeteriis, ſacris Aedibus, ac Baſilicis condendis uſurparunt. Nec tantum Aegyptios, & Etruſcos, verum & totum Orbem ad VIVIFICAE CRVCIS cognitionem praeparavit Deus, longe ante praefinitum Redemptionis tempus, illud proponens, & in uſu humanae ſocietatis eſſe volens. Hebraeis in Samaritica littera *Thau*, atque etiam Graecis, & Latinis in T, adde etiam Etruſcis (a quibus, ut oſtendi, littera T ita expreſſa cernitur ✝✝⊤ T) quod Deus ſignari iuſsit ſuper frontes virorum gementium, & dolentium propter abominationes,
quas

quas patrari in Hierusalem videbant, ut narrat Ezechiel Propheta Cap. ix. ver. 4. de qua luculenter differit Huetius Demonſtr. Evang. Propoſit. x. Cap. cxxvii. num. iv. & plura egregie adnotat Cl. Praeſul Bottarius in Tab. xx. Romae Subterran. pag. 83. Ita quoque Crvx Dominica non raro in vetuſtis Chriſtianorum monumentis ſculpta eſt, ut T referat; & ne in ambiguo res ſit, interdum myſticae litterae A, & ω adpinguntur, ut videre eſt apud Boldettium in Obſervat. ad Coemet. Vrbis Par. i. Lib. i. Cap. xix. p. 80. ubi cum Monogrammate ſociatur in Epitaphio Aurelii Alexandri Valentiniano III. & Valente III. Coss. anno Chriſti 370. & Par. iI. Lib. iI. Cap. iiI. pag. 353. nec non Cap. xv. pag. 522. & Cap. xviii. pag. 572. qui etiam adnotat in Coemeterio Calliſti pluribus in locis ita Crvcem T pictam variis coloribus adhuc occurrere, ac ſe conſpexiſſe, atque etiam in Sepulcris interdum lapillis muſivo opere expreſſam.

iiI. Minime dubitandum eſt ab ipſis Eccleſiae primordiis Fideles Crvcem Dominicam deveneratos eſſe, Crucifixi tamen Imagine carentem, cuius potentiam, virtutem, myſteria a Sanctis Patribus edocti aeque ac amariſsimam Christi Paſſionem probe noverunt; nam ut ait Apoſtolus ad Hebraeos Cap. xii. ver. 2. *Aſpicientes in auctorem fidei, & conſummationem* Iesvm, *qui propoſito ſibi gaudio ſuſtinuit* Crvcem, *confuſione contempta*, omnia bona, ſalutem, & vitam aeternam per Crvcem eius ſe accepiſſe credebant. Hinc ſignum Crvcis in divino Sacrificio, in ſacris caerimoniis, in benedictionibus, in Sacramentis conficiendis, diſpenſandiſque, in vaſculis, in veſtibus, in memoriis Mar-

Martyrum, in Altaribus adhibitum eſt; adeo, ut omnes unanimi conſenſu cum Beatiſsimo Paulo dicerent, ad Galatas Cap. VI. verſ. 14. *Mihi autem abſit gloriari niſi in* CRVCE *Domini Noſtri* IESV CHRISTI, *per quem mihi mundus crucifixus eſt, & ego mundo*. Luculentiſsima exſtant Patrum teſtimonia, & pluribus in locis Tertullianus veterum Chriſtianorum pietatem commemorat, & Signi CRVCIS admirandam virtutem, & contra hoſtiles Diaboli incurſus potentiam commendat, de quibus uberrime Doctiſsimus Gretſerus de CRVCE. Pudet memorare ſupinam adeo Baſnagii non dicam hallucinationem, ſed ignorantiam, qui pluribus conatur oſtendere in Diſſertatione XII. de Catechumenis, ante quartum ſeculum nullum haberi firmiſsimum teſtimonium, ut conſtet Signo CRVCIS Baptiſmate tinctos conſignatos fuiſſe, quod alibi, Deo dante, fuſius erit expendendum, reiectis eius ambagibus.

IV. Simplex, nuda, ac pura CRVX Domini ab ipſis fere Chriſtianae Religionis primordiis ſculpta cernitur in pluribus Chriſtianorum ſepulcralibus titulis penes Boſium, Aringhium, & Boldettium: perſaepe etiam ita expreſſa eſt, nt anchoram repraeſentat in extrema imaque ſui parte adpoſitis hinc inde piſcibus; nam & in iisdem titulis frequenter caelata conſpicitur navis Eccleſiam referens, cuius Fideles piſcibus deſignantur. Sed prae ceteris illuſtre exemplum ſpectari poteſt apud Cl. Marangonium in edito lapide pag. 95. e Coemeterio Thraſonis, ſeu Saturnini Via Salaria, qui poſitus eſt Felici Chriſtiano homini, in quo non ſolum Monogramma a dextris, verum etiam CRVX a ſiniſtris imaginis cuiusdam, ut mihi videtur IESV

CHRI-

Christi inter oviculas, expressa est. Martyrum, sepulcra, ut monebam Crvce consignata spectantur apud Ciampinium Vet. Monum. Par. I. Tab. xliii. & Par. II. Tab. III. Quam vero Crvx ipsis bene conveniat ostendit S. Paulinus Nolanus Episcopus in Epist. xii. ad Severum, qui ita scribit:

Sic ubi Crvx, *& Martyr ibi, qua Martyr ibi*
& Crvx,
Martyrii Sanctis, quae pia causa fuit.

Sensim postmodum in antiquis Vrbis Coemeteriis divina Crvx coloribus variis ornari coepit; sed minio, rubroque colore tanquam praecipuo, ac proprio illitam invenimus, ut fusum Christi Crvcifixi cruorem, quo purpurata est, referret. Hanc ita describit praelaudatus Sanctissimus Nolanus Antistes in eadem Epist. xii.

Sub Crvce Sangvinea *niveo stat* Christvs *in* Agno.

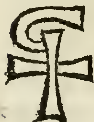
V. Verum postquam Constantinus Magnus, Sanctae Crvcis praesidio, Maxentium Tyrannum devicit, indulsitque Christianis, ut prodeuntes e Cryptis, ac Coemeteriis, Templa in publica totius Orbis luce consecrarent, & in iisdem sacras Synaxes sine metu haberent, ipse exemplo suo docuit, quam maximo honore Christi Nomen adorabile, & Vivifica eius Crvx colenda, & adoranda esset. Nam teste Eusebio in eius Vita Lib. iv. Cap. 49. laqueare palatii sui Constantinopolitani gemmata Crvce condecorari praecepit. Tunc eo auctore Crvx Dominica gemmis, lapillis, ac mar-

gari-

garitis praetiosissimis ornari, ac publicae omnium Fidelium adorationi constanter exponi coepta est.

VI. Tunc lege ab eo lata cautum est, ne in posterum noxii homines in cruce suspenderentur, sublataque inde ipsius Crucis ignominia, maximo, atque incredibili Neophytorum foetu, statim multiplicata est toto terrarum Orbe CHRISTI Ecclesia, & maximis honoribus Vitale Lignum ab omnibus gentibus, ac populis adoratum, salutatum, exosculatum, ubique expositum, exaltatum in thronis ornatissimis, expositum in Altaribus; nec solum gemmis, verum etiam radiis fulgidissimis undique condecoratum: locatum inter sidera, uti in Triumphalibus Arcubus vermiculato opere pictis apud Ciampinium spectatur: cum eo coniunctae palmae, flores, ac lilia: eidem imposita candelabra, & faces: laureis quoque coronis ornatum, gestatum in supplicationibus, in fronte Regum fixum, adeo ut Christiani Imperatores prae sceptro, & regno amplissimoque subiectorum populorum imperio in CRVCE DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI praeter modum unice gloriarentur, & in nummis CRVCEM gestantes cum ipsi tum eorum Victoriae exhiberentur.

VII. Circa Constantini Augusti aevum haud aegre crediderim obtinuisse morem repraesentandi una cum CHRISTI Monogrammate CRVCEM designatam, Monogrammate ita expresso: quod non solum CHRISTI Nomen Admirabile per litteras X, & P, sed etiam CRVCEM designat coniuncta littera σ *Sigma* cum P, ut inde

CTAYPOC, CRVX, magis perspicue eliceretur, atque intelligeretur. Clare quoque emicuit cum CHRISTI Nomine

Ado-

Adorabile Crucis mysterium, quum una cum Monogrammate littera T coniuncta est, quam primam divino consilio positam in sacrosancta Actione, nempe in Canone Missae cernimus, hinc tremendum salutaris Hostiae Sacrificium auspicantibus Romanae Ecclesiae Sacerdotibus: Te Igitur Clementissime Pater &c. Quod ab aliis sacrarum Antiquitatum Interpretibus factum observo, gratum fore arbitror, si heic quoque repetam insignem, ac multis nominibus commendabilem anularem e crystallo Gemmam Christianam, quolibet Augustei aevi Cameo pretiosiorem, quam primus in lucem protulit eximius Aringhius in Tomo II. Romae Subterran. Lib. vi. Cap. 1. pag. 705. cuius ectypum se accepisse fatetur ab Eminentiss. Cardinali Francisco Barberino, S. Romanae Ecclesiae Vicecancellario, multis laudibus aeternum depraedicando. Et gemmam, & anulum ipsum, in quo inserta est, protulit Aringhius; sed quia apud eum perverso ordine caelatura exhibetur, ad exemplum apophragismatis, aucta eius magnitudine, ita delineandam ipse curavi.

Idem Aringhius luculenter, & erudite sacram hanc caelaturam explicat, atque in hoc prototy-

po,

po, quod CRVX denotata ſit littera T, & ipſe CHRISTVS ſolito Monogrammate X & P, Graecis litteris prioribus implexis, referre manifeſte adſirmat ipſummet Chriſtum Dominum Salvatorem, humanaeque felicitatis auctorem, CRVCIS patibulo noſtri cauſa ſuffixum, qui unus idemque Deus, & Homo eſt; ſiquidem *Tau* CRVCIS figura eſt; *Alpha* vero, & *Omega* velut digito praemonſtrant eiusdem CHRISTI aeternam, ac ineffabilem Divinitatem, atque, ut alii etiam ſacri Interpretes adſirmant, pariter Humanitatem. Columbae Fidelium ſimplicitatem, Serpens Diabolum, qui in ligno vicerat, in ligno ab eo victum, vel Chriſtianam prudentiam praenotant. Addita eſt in parergo epigraphe: SALVS, quia Dominus IESVS ſalutem humani generis in Ligno CRVCIS conſtituit, atque operatus eſt. Adfert etiam Aringhius ex Magno Baronio numiſma Conſtantini inſigne, in cuius poſtica haſta labari, ornati in vertice ſacri Monogrammatis typo, infixa eſt Serpenti cum epigraphe: SPES PVBLICA.

VIII. Quia de Dracone ſuffixo, ac ſubiecto Conſtantini labaro ſermo iniectus eſt, perlubet obſervare pervetuſtam ſeculi IX. ſculpturam ſacram, quam inter monumenta Aquileienſia adfert Eruditiſſimus, deque litteris optime meritus, Comes Ioannes Dominicus BERTOLIVS, Sanctae Eccleſiae Aquilegienſis Canonicus pag. 406. in quo a ſiniſtris CHRISTI in CRVCE quatuor clavis adfixi ſculpta eſt, ut opinor, vel Conſtantini, vel alterius Principis aemulatoris pietatis, ac Religionis Conſtantini Magni imago, qui haſta Draconem, quem pedibus conterit, confodit. Altera Auguſtae mulieris Imago Helena eius mater eſſe poteſt, vel alia Prin-

ceps

ceps femina cum eius imagine, quae piscem trahit ad Christum ex palmite vitis, qui Crucem ipsam, & Corpus Christi circumcingit. Plane spectatu dignissimum est hoc sacrum monumentum, quod cupio, ut luculentius ab ipso Clarissimo Auctore in Adpendice, quam parat ad Monumenta Aquileiensia, explicetur. Quod adtinet ad meam coniecturam de Constantino probandam, ut haec scribam, admonet me picta illa Tabula, quam idem Constantinus cum sua imagine pro foribus palatii sui proposuit, victrici Signo Crucis in capite prominente, sub pedibus autem strato Dracone, labari cuspide transfixo, & fluctibus obruto; qua descriptione symbolice adumbrabatur, Draconem antiquum, Idolatriae principem, ab ipso Constantino virtute Crucis prostratum, confossum, ac submersum fuisse, iuxta prophetiam Isaiae Cap. 27. vers. 1. *In die illa visitabit Dominus in gladio suo duro, & grandi, & forti super Leviathan serpentem vectem* (id est, in longum protensum instar vectis) *& super Leviathan serpentem tortuosum; & occidet cetum, qui in mari est*. Ad quam imaginem adludit Prudentius Libro περὶ Στεφάνων, Hymno 1. loquens de duobus Draconariis, qui e militibus Gentilium Christiani facti, Crucem in exercitu pro Dracone ferebant, his versibus:

Proque ventosis Draconum, quos gerebant, palliis,
Praeferunt Insigne Lignum, *quod Draconem*
subdidit.

De hoc ipso Constantini emblemate multa adnotat praelaudatus Claudius Episcopus Andegavensis *de Processionibus* Cap. III. ubi expendit cur Draconis ima-

imago in Letania maiore, & Rogationibus, potius quam in aliis Proceſſionibus, antiquitus aliquibus in locis ſimul cum Crvce, & Vexillo deferretur.

VIIII. Inter ſacra Donaria principem locum obtinuit Crvx Dominica, & Evangelii Volumen, quae quam magnifice, ſplendide, & quam miris ornamentis condecorari ſolerent, perſpicue ſi quis plura velit, colliget ex Anaſtaſiano opere de Vitis Pontificum Romanorum, in quibus frequenter, ſacro ritu per complura ſecula transducto, deſcribuntur. Frequenter Crvx, e ſolido auro, pondere inſignis, gemmis, lapilliſque pretioſiſſimis ornata, Eccleſiis Vrbis dono data memoratur: in qua illuſtranda omnibus palmam praeripuit in Roma ſua Subterranea Celeberrimus Bottarius, praeſertim in T. i. ad Tab. xliv. Frequentiſſime etiam occurrit in ſacris picturis, & ſculpturis primaevorum Chriſtianorum ab eo iterum adlatis, atque inexhauſta eruditione explicatis, quae plane ſunt omnibus gemmis, omnique auro pretioſiores. Occurrit etiam in vetuſtioribus, & remotioris aevi picturis e muſivo opere, quibus fere totius Orbis Eccleſiae antiquiſsimae, praeſertim Romae, ac Ravennae, condecoratae ſpectantur, quarum Abſides, Tribunalia, & Triumphales Arcus hoc mirabili Chriſtianae Religionis Vexillo inſigniuntur. Gemmatam Crvcem geſtat Agnvs Dei, ut antea oſtendi; item Christvs Salvator, ac Redemptor noſter, Angeli, Apoſtoli, & Sancti Chriſti Confeſſores. Tunc etiam priſci Fideles gemmis ornare conſueverunt venerabile Monogramma, quod Christi Nomen Diviniſſimum, & Sanctam eius pariter Crvcem complectitur. Vtriuſque admirabilis Symboli exemplum pulcherrimum exhibet pictura muſivi operis, quae

Ravennae conſpicitur in Eccleſia S Vitalis, quae eo decorata eſt circa annum Domini DXLVII. Hanc in lucem protulit Ciampinius Veter. Monument. Par. II. Cap. IX. Tab. XXII. pag. 73. qui cenſet S. Maximianum Ravennae Praeſulem, qui gemmatam Crucem geſtat, procedere ſolemni ritu, ac pompa ad eam Eccleſiam conſecrandam una cum ſacris Miniſtris: pone eum procedente Iuſtiniano Imperatore cum ſuis Aulicis Viris, ac Militibus, quorum unus clypeum gemmatum geſtat, divino ornatum Monogrammate, undique pretioſis gemmis condecoratum. Sed inſuper ſubſequutis temporibus morem obtinuiſſe ornandi Crucem pretioſis lapillis, perſpicue oſtenſtunt Imperatorum edita numiſmata penes Du-Cangium, Bandurium, & alios celeberrimi nominis Numographos. Quum ipſa Cruce nullae gemmae pretioſiores ducerentur, ipſa Crux multis crucibus ornata interdum occurrit, ut apud Caſalium; quod decus apud Graecos potiſsimum invaluit, qui Sanctorum Antiſtitum, Auguſtorum, Auguſtarumque veſtes multis Crucibus eleganti ordine diſpoſitis ornare in more poſitum habuere, uti ſupra innuimus: & perſpicuum huius praeclari inſtituti perhibet teſtimonium Tabula pervetuſta S. Crucis a Clariſsimo P. D. Anſelmo Coſtadonio luculenter ſuperius illuſtrata, & Tabula XLVII. pag. 148. Veter. Monument. Par. II. apud Ciampinium, & duae pervetuſtae pictae a Graecis Tabulae cum imaginibus Sanctorum Baſilii, & Ioannis Chryſoſtomi, quae inter mea Cimelia adſervantur.

X. Alia Symbola, ornamenta, ac parerga μυϛηριώδη, ſapientiſsimo conſilio Cruci Dominicae addenda cenſuere Sancti Patres, nempe in eius

ver-

vertice columbam, vel numero etiam quatuor, aut duodecim columbas per ſingulas quatuor Crucis partes, quibus divinum Paracletum Spiritum, vel Evangeliſtas, vel Apoſtolos deſignarunt, Crvcis huiuſmodi Icones adferunt. Mox labente quincto, & ſubſequutis ſeculis, paſſim additae ſunt ſacrae Imagines, & Hiſtoriae, quarum Icones apud Ciampinium conſpici poſſunt, ubi de Crvce Stationali Vet. Monum. Par. II. Cap. vi. luculenter pertractat. Inter praecipua Sanctae Crvcis emblemata memorantur ſymbolica iv. Evangeliſtarum Animalia, quae priſca diſciplina, quid ſignificarent, Catechumenis edicebatur, antequam ſolemniter Baptiſmum ſuſciperent, ut legere eſt in antiquis Sacramentariis. Plane primis quatuor, & amplius ſeculis ſimplicisſima fuere Sanctae Crvcis ſymbola, & ornamenta. Praecipuum fuit corona ex ea pendens, quae Chriſtianis Crvcem Domini ferentibus praemium caeleſte poſt brevisſimum huius vitae curriculum offerebat, ac ſpondebat. Sed inter maxima ac praecipua Crvcis aureae, vel argenteae ornamenta fuere Lignum ipſum adorabile in ea reconditum, Sanctorum Imagines, & veneranda Lipſana, quae etiam gemmis pretioſiſſimis condecorari ſolebant. Ipſa etiam Christi Imago, ut mox dicam, glorioſa, in medio ſculpta, maximum fuit Crvcis decus, & ornamentum; quod multis exemplis confirmatum videre eſt penes Clariſſimum Praeſulem Dominicum Georgivm in Tomo I. de Liturgia Romani Pontificis in Diſquiſitione de ſacro Miniſterio Cap. xxxii. Frequentiſſime etiam ipſa Sanctorum Lipſana, praeſertim ea, quae in Hierothecis portatilibus, & ad collum ſuſpenſis geſtari devotiſſime ſolebant, Crvx Domini inſculpebatur; cuius exemplum a me ſuppeditatum in Lipſanotheca S. Mer-

curii Martyris, quae exſtat in Theſauro huiuſce Baptiſterii Florentini, in lucem protulit Cl. Victorius Giovardius pag. xv. in Praefatione ad eius Acta. Cum CRVCE maiore, aliae in ea

in hunc modum in ſummis quatuor capitibus ſculptae ſunt, Graecorum ritu; nam e duplici Graeca epigraphe conſtat, a Michaele Graecorum Imperatore ex Palaeologis, qui anno MCCLXII. imperare coepit, collo adpenſam geſtatam fuiſſe.

X. De CRVCE LITTERATA nunc aliquid depromendum ſupereſt: de qua, quum multa notatu digna congeri poſsint, perpauca ſane expoſita, & hac illac ſparſa apud Auctores eximios, qui de CRVCE luculentiſsime pertractarunt, mihi, ut ingenue fatear, occurrunt. Dummodo benignas aures praebeat mihi Eruditus Lector, non pauca, quae de his obſervavi, & apud varios Auctores legi, perlubet heic opportune congeſta depromere. De CRVCIBVS Sanctis epigraphe Graeca, aut Latina ornatis, ſive, ut ita dicam, *litteratis*, in ſacris Conditoriis expoſitis, ſi multis obſervationibus benevolum Lectorem detinere vellem, complura exempla non ſine aliquo fructu adferre poſſem. Pauca tamen levi digito monſtrare perlubet. Iam ab ipſo Inventionis SANCTAE CRVCIS tempore, conſtat cum figuris, tum litteris eam condecorari conſueviſse. In Pontificali Libro legimus S. Silveſtrum feciſse Cameram Baſilicae ex trimma auro fulgentem; & ſuper corpus Beati Petri, quod aere concluſit, feciſse CRVCEM ex auro puriſſimo, penſantem libras CL. ad menſuram loculi, hac adiecta inſcriptione, uti legendum cenſet Cl. Vignolius pag. 92. CONSTANTINVS AVG. & HELENA AVG. Idem Conſtantinus Baſilicam condidit

didit in Palatio Sessoriano ad Sanctam Hierusalem, ubi de Vivifico LIGNO SANCTAE CRVCIS posuit, & auro, & gemmis conclusit, & candelabra quatuor argentea lucentia, secundum numerum quatuor Evangeliorum, obtulit. Inde etiam mos apud Reges, & Principes obtinuit, ut hostibus profligatis, deletisque, victorias suas in CRVCE, quam Ecclesiis donabant, inscriberent; quod seculo v. factum a Belisario Patricio memoratur, qui ubi Romam venit, spoliis Wandalorum onustus, CRVCEM auream cum gemmis obtulit Beato Petro Apostolo per manus Vigilii Papae, pensantem libras centum, in qua scripsit victorias suas. Memoratur etiam in Actis Concilii Nicaeni apud Baronium de Martyrio S. Procopii Annal. Eccles. Tom. III. ad ann. CCCVIII. CRVX admiranda, ac caelesti opere ornata tribus imaginibus, & in ea scriptum Hebraica dialecto EMMANVEL, & utrinque in summitate alarum MICHAEL, & GABRIEL. Aereae Tabulae incisae Icon Sanctae CRVCIS adfertur in praeclaro Opere Celeberrimi P. D. Magnoaldi Ziegelbaur, in Imperiali Ord. S. Benedicti Monasterio ad duplices Aquas Professo, cui titulum fecit: *Historia Didactica de* SANCTAE CRVCIS *cultu, & veneratione in Ordine Divi Benedicti*, quod Opus ipse Vir amicissimus dono mihi dedit. Adfert pag. 116. Iconam Graecae CRVCIS Monasterii Augiensis nostrae synchronam, cuius epigraphen docta Dissertatione ibidem explanat Vir laudatissimus Dominicus BRICHIERIVS COLVMBVS, Patricius Finariensis, amicitia mihi coniunctissimus, ad quam eruditum Lectorem mitto: nec eam profero, quod implexi characteres, & notae apud nos desiderentur. At idem Benedictinus Auctor pag. 65. CRVCEM cum duplici transverso ligno, maiore sursum, minore

deorſum ad exemplum Patriarcharum, ſcriptam tum in iisdem tranſverſis, tum in haſta mediana litteris Graecis una poſt aliam procedentibus, quorum characterum figurae, quum itidem apud typothetas noſtros non habeantur, totam epigraphen referam curſivis, ut aiunt, minoribus Graecis litteris, quae eandem ita exhibent. Hinc inde in tranſverſo ſuperiore ligno legitur adorabile Redemptoris Nomen ita ſcriptum: IC̄ XC̄, hoc eſt: IESVS CHRISTVS. mox eo ordine haec ſunt ſcripta: *ςαῦρῳ ϖανεὶς ὑψώσας ἀνθρώπου φύσιν γράφει Κομνηνὸς Μάνυηλ ςεφηφόρος*: *Cruci adfixus exaltavit hominum naturam. ſcribit Comnenus Manuel Imperator*. Haec Crvx exſtat in Monaſterio S. Germani a Pratis. Duas Crvces ex vera Christi Crvce, litteris Graecis ornatas, deſcribit eximius P. Montfauconius in Diar. Ital. Cap. 2v. pagg. 53. & 54. quae Venetiis adſervantur in Theſauro locupletiſſimo S. Marci. Ea, quam nunc primum ex eo deſcribimus, olim pertinuit ad Imperatricem Irenem Ducaenam, Alexii Comneni uxorem, quae defuncto coniuge, adſperius acta a filio Ioanne Comneno Imperatore, Monaſterium ingreſſa, Sanctimonialium veſtem induit; & quum proxime ad vitae exitum adceſſiſſet, quae iam antea Eccleſias donis ſuis cumulaverat, hoc, ut ipſa ait, poſtremo munere Eccleſiam Conſtantinopolitanam exornavit. Hanc ipſam Sanctiſſimae Crvcis Inſcriptionem eo lubentius profero, quia Montfauconianam eius verſionem pluribus in locis, uti conferentibus patebit, in marginalibus notis emendavit Cl. Antonius Maria Salvinivs, qui etiam in ſecundo verſu in infima parte pro *Μελέμθαφη*, ut idem Montfauconius exſcripſit, forte legendum cenſet, *Μελεμβαφῆ*. En ecce:

I. In

I. In ſuprema parte.

Καὶ τοῦτο γοῦν σοι προσφέρω πανυστάτως
Ἤδη προσεγγίσασ' αὐταῖς ᾅδου πύλαις
Τὸ θεῖον ἀνάθημα τὸ ζωῆς ξύλον
Ἐν ᾧ τὸ πνεῦμα τοῦτ' ἔχοντι παρέθου
Καὶ τῶν πόνων ἔληξας οὓς ἐκαρτέρεις.

II. In brachio dextro.

Οἷς τοὺς πόνους ἔλυσας οὓς κατεκρίθην
Καὶ καρτερεῖν ἔπεισας ἡμᾶς ἐν πόνοις
Ταύτην δίδωμί σοι τελευταίαν δόσιν
Θνήσκουσα καὶ λήγουσα κἀγὼ τῶν πόνων,

III. In brachio ſiniſtro.

Ἡ Βασιλὶς Δούκαινα λάτρις Εἰρήνη
Χρυσένδυτις πρὶν, ἀλλὰ νῦν ἀκένδυτις,
Ἐν τρυχίνοις νῦν ἡ τὸ πρὶν ἐν βυσσίνοις
Τὰ ῥάκκια στέργουσα πορφύρας πλέον,

IV. In infima parte.

Πορφυρίδος κρίνουσα τὴν ἐπωμίδα
* Μελεμβάφη ἔχουσα, ὡς δέδοκτό σοι,
Σὺ δ' ἀντιδοίης λῆξιν ἐν μακαρίοις
Καὶ χαρμονὴν ἄληκτον ἐν σεσωσμένοις.

Cuius haec interpretatio eſt:

I. *Hoc etiam tibi poſtremum donum offero,*
Quae iam ad portas inferi quamproxime acceſſi;
Hoc, inquam, tibi divinum donum, Lignum ſcilicet vitae,
In quo ſpiritum tuum habenti ipſam commendaſti,
Et dolorum, quos conſtanter tu leras, finem feciſti.

II. *Quibus dolores solvisti, quibus damnata fueram*
Ac nobis tolerantiam in doloribus suasisti;
Hoc tibi ultimum donum tribuo
Moriens, & finiens ego quoque dolores

III. *Imperatrix Irene Ducaena, famula Dei, quae olim*
Aureis ornabar, iam vero laceris vestibus induor;
Olim bysso, nunc operta cilicio;
Et tamen hosce pannos pluris quam purpuram faciens.

IV. *Purpureo amictu deposito, superhumerale*
Atro colore tinctum habens, ut tibi visum est:
Tu mihi sortem cum Beatis retribuas,
Et gaudium cum Sanctis aeternum.

Altera CRUX ex vero, ut aiunt, CRUCIS CHRISTI Ligno, exstat in eodem toto Orbe celeberrimo D. Marci Thesauro, quae hanc Inscriptionem praefert; quam Maria Augusta, ut idem Montfauconius coniicit, Nicephori Botoniatae coniux, qui imperabat anno Christi MLXXVIII. ita inscripsit.

Σὸς κόσμος ἐστὶ σταυρὲ πίστις καὶ πόθος
Οὕτως σε κοσμεῖ καὶ βασιλὶς Μαρία,
Ὃν οἱ σταλαγμοί τοῦ Θεοῦ τῶν αἱμάτων
Δόξαν θεϊκὴν * ἐστολίσαν καὶ κράτος
Πῶς δοξάζουσι μαργαρῖται καὶ λίθοι;

Paucis a SALVINIO mutatis, ita Latine reddita est:
Quam

Quam exornant ſtillae divini Sanguinis,
Te fide ſolum & amore, o CRVX, *a nobis exornari decet*.
Hoc tibi genus honoris Imperatrix Maria tribuit.
Te quoque Dei gloria ac poteſtate indutam,
Quo decore adficient gemmae, & *margaritae?*

Inter Litteratas CRVCES ſane memorabilis, & praeclariſſima eſt CRVCIS particula incluſa in eburnea Tabula perelegantis operis, pluribus ſacris Imaginibus in antica parte ornata, adpoſitis ad ſingulas nominibus Graece ſcriptis, quae in Cortonenſi Baſilica adſervatur. In poſtica CRVCEM efformat ſequens epigraphe, quae memorat Nicephorum Phocam, diviniſſimum CRVCIS Pignus in eadem Tabula CRVCEM referente recondidiſſe in memoriam victoriae ſuae, qua anno DCCCLXIII. Saracenos debellavit, ac profligavit. Ea ita ſe habet:

Κ ΠΡΙΝ ΧΡΑΤΑΙω ΔЄϹΠΟΤΗ ΚωΝϹΤΑΝΤΙΝω
ΧϹ ΔЄΔωΚЄ (ϹΤΑΥΡΟΝ) ЄΙϹωΤΗΡΙΑΝ
Κ ΝΥΝ ΔЄ ΤΟΥΤΟΝ ΕΝ ΘЄω ΝΙΚΗΦΟΡΟϹ
ΑΝΑΞ ΤΡΟΠȣΤΑΙ ΦΥΛΑ ΒΑΡΒΑΡωΝ ЄΧωΝ

In ambitu, ſeu faſcia eiusdem Tabulae haec ſcripta ſunt:

✠ Ο ΤΗϹ Μ̓ ЄΚΚΛΗϹΙΑϹ ΘЄΟΥ ϹΟΦΙΑϹ
ϹΚЄΥΟΦΥΛΑΞ ϹΤЄΦΑΝΟϹ ΤΗΘΡЄΨΑΜЄΝΗ
ΜΟΝΗ ЄΥΗΤΗϹ ΠΡΟϹΦЄΡЄΙ ✠

Hanc

Hanc ipſam epigraphen adfert Cl. Carolus Du-Cangius in Hiſtoria Byzantina pag. 150. edit. Pariſ. ſed multis refertam mendis, & ſine verſione Latina, quam ſic propono:

Et primum forti Domino Conſtantino
Chriſtus dedit Crucem *in ſalutem.*
Et nunc iſtam in Deo habens Nicephorus
Rex evertit nationes Barbarorum.

Quae in ambitu ſcripta ſunt:

Magnae Eccleſiae Dei Sophiae Scevophylax,
(*h. e. Vaſorum Cuſtos*) *Stephanus Nutritori*
gratus offert.

In hoc inſigne monumentum Diſſertationem avide expectamus a Viro Celeberrimo Philippo Venuto, Patricio Cortonenſi, qui utramque eiusdem eboreae Tabulae faciem aeri incidendam fecit, & mihi amiciſque ſuis dono dedit; cuius ope hanc epigraphen exhibere potui, accuratius quidem, quem edita ſit apud Du-Cangium loco memorato. Alias Cruces *Litteratas* commemorat Gretſerus de Cruce Tom. III. Lib. IV. & praeſertim illam deſcribit, quae fuit Irenes, uxoris Imperatoris Alexii, & Matris Annae, quas vide. In Bollandiano Opere celeberrimo in fine, ubi *Paralipomena ad Conatum in Catalogos Pontificum* proferuntnr pag. 141. Icon adfertur S. Crucis apud Sinenſes ex argento, aere, vel ligno factae, quae tum in antica, tum in poſtica parte Sinicis crebris lit-

litteris, five hieroglyphicis fcripta eft, cum qua plurimi Sinenfes Neophyti fepeliuntur, ad perpetuum fubfceptae Fidei Chriftianae monumentum. Sed haec pauca de Litteratis Crvcibvs exempla fufficiant. Illud notandum pro coronide fupereft, Crvcem in fummo Altarium faftigio, non in gradibus, ut hodie fit, quarto, & deinde fequutis feculis, conlocari confueviffe, quae idcirco Crvces *pendentes*, & *pendulae* dictae funt. Praecipuus locus his fuit in fummitate Ciborii, & in Corona aurea, quae Altari imminebat, de quibus luculenter differit omni cum laude memorandus praelaudatus Praeful Dominicus Georgivs Liturg. Pontif. Tom. 1. Difquifit. de facro Minifterio Cap. xxxii. quod confirmat hifce verfibus S. Paulini Nolani in Epift. ad Severum xxxii. al. xii. num. 7.

Divinum veneranda tegunt altaria *foedus*,
Compofitifque sacra *cum* Crvce *Martyribus*.
Cuncta falutiferi coëunt infignia Christi:
Crvx, *Corpus*, *Sanguis*, *Martyris*, *ipfe* Devs.

Poftremum verfum ita interpretatur Mabillonius de Liturg. Gallic. Lib. 1. Cap. ix. num. 24. Crvx *in fummo Ciborii vertice*; Corpvs, & Sangvis, *id-eft*, *Reliquiae Martyris in imo*, *fcilicet fubtus Altare*; *ipfe* Devs, *hoc eft ipfum* Domini Corpvs *in columba adpenfum in medio*. Sero obtinuit, ut Altaria gradus haberent, gradus candelabra, & alia ornamenta, ut opinatur Ciampinius, in ufu fuere circa feculum decimum.

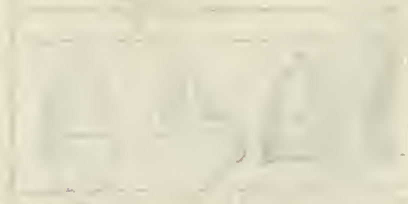
CAPVT VIII.

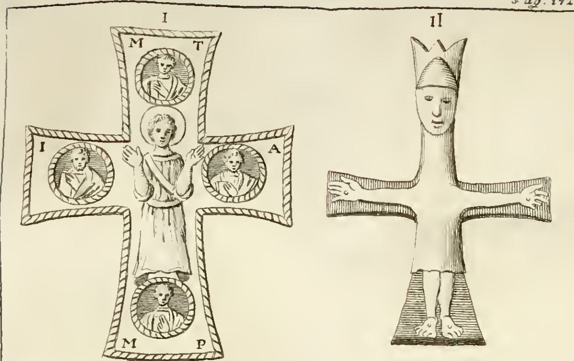
De Imagine CHRISTI *una cum* CRVCE, *vel in ipsa* CRVCE *expressa*.

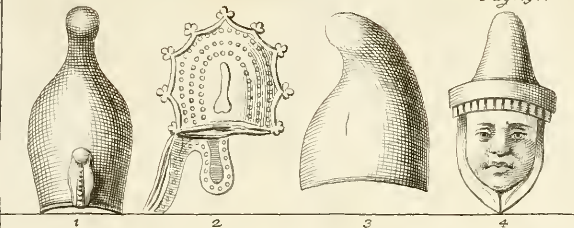
I. ANtequam publicae Fidelium adorationi IESVS CHRISTVS CRVCIFIXVS exponeretur, Sanctissimi Patres, Ecclesiae Dei moderatores sapientissimi, sensim, gradatimque procedentes, divino edocti consilio, & caelesti institutione instructi, Imaginem CHRISTI tanquam Victoris, ac Mortis, & Inferni Triumphatoris invictissimi, atque gloriosissimi primum contemplandam, & colendam proposuerunt, addita CRVCE, vel expressa in eius nimbo, sive diademate, vel posita in manu eius dextera, vel circa ipsum: de quo ritu, & consuetudine, quae ad seculum usque quinctum, & sextum viguit, dubitare nos non sinunt sculpturae e veterum Christianorum antiquis Vrbis Coemeteriis depromtae, & picturae musivi operis, quae a praeclaris Romae Subterraneae Illustratoribus, & a Ciampinio in lucem editae spectantur. Mox illud obtinuit, ut in CRVCE ipsa Salvator noster stans tunica, & pallio amictus, capite ornato nimbo, elevatis ad caelum orantium ritu manibus, non tanquam patiens adfixus, sed in maiestate quasi imperans, ac plane gloriosus exhiberetur: iuvenili etiam vultu expressus, ut non solum Humanitatem suam; verum & Divinitatem ostenderet. Praeclarum huiusce CRVCIS, & Imaginis CHRISTI Reparatoris exemplum e Museo Ioannis Baptistae CASALII, qui protulit in opere suo de veter. Christianor. Ritib. Cap. 1I. pag. 3. exhibeo in sequenti Tabula num. 1. Quatuor illas orbiculares ima-

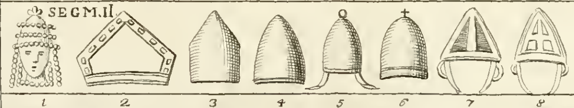

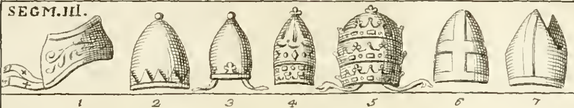

TOM. III. SYMBOL.

J. Verkruys fc.

imagines referre arbitror quatuor Evangelistas · Quid vero litterae illae significent, me latet. In ea opinione versatur Casalius CHRISTI CRVCIFIXI Imaginem in CRVCE exprimi consuevisse, labente seculo septimo; nam anno DCLXXX. sub Agathone Papa, Constantino Pogonato imperante, in Trullana Synodo (quae Quinisexta dicitur) Canone LXXXII. Tom. VII. Concil. decretum fuit, ut loco figurae AGNI, pingeretur in CRVCE CHRISTVS in figura hominis, dator gratiarum, uti ex verbis eiusdem Canonis colligitur : *Nos igitur veteres figuras, atque umbras, ut veritatis notas, & signa Ecclesiae tradita complectentes, gratiam, & veritatem anteponimus &c. Vt ergo id, quod perfectum est, in picturis etiam omnium oculis subiiciamus*, AGNVM *illum, qui mundi peccatum tollit,* CHRISTVM *Deum nostrum, loco veteris* AGNI, HVMANA FORMA *posthac exprimendum decrevimus*. Eximius Praesul Bottarius contra nonnullorum opinationes, qui idcirco hanc Synodum non susceptam ab Ecclesia dixerunt, & refellere conati sunt, uti Vener. Baronius testatur Tom. VIII. an. 680. & 692. nil reprehensibile in eo Canone contineri putat, praecipue quum ad eum probandum adcedat Epistola Hadriani I. ad Tharasium Patriarcham Constantinopolitanum, e qua pauca haec excerpta silentio praetereunda minime heic sunt. *In sextae Synodi divine, & legaliter praedicatis Canonibus recipitur pictura illa veneranda, in qua* AGNVS, *digito Praecursoris demonstratus, graphice est insculptus; qui in typum gratiae assumptus, verum nobis per legem* AGNVM, *nempe* CHRISTVM DEVM, *indicat. Veteres igitur typos, figuras, & umbras, tanquam veritatis signa, & notas Ecclesiae traditas, suscipientes, gratiam, & veritatem*

agno-

agnoſcimus, tanquam legis plenitudinem hanc arbitrantes. Vt igitur in colorum effectibus omnium oculis ſubiiciatur figura illa, quae Agnvm *illum, qui abſtulit peccata mundi, nimirum Deum noſtrum iuxta humanam effigiem delineat, cenſemus ab hoc tempore pro veteri illo* Agno; *& novum in Eccleſiis Dei erigendum, quo per eum exaltationis humilitatis Verbi Dei conſideremus.* Exſtat apud Cl. Ciampinium alterum monumentum, quo auſpice colligimus Crvcifixi Imaginem ſeculo ſeptimo labente, vel ineunte octavo in Eccleſiis propoſitam fuiſſe. Siquidem idem Auctor in Par. II. Veter. Monum. Cap. xvi. Tabula xxxii. exhibet muſivo opere expreſſam picturam, qua Theodorus I. Pontifex Maximus, cui Hadrianus ſucceſſit, floruitque anno dcxlii. condecoravit Eccleſiam S. Stephani in Monte Coelio Vrbis, in qua Crvx gemmata in medio poſita eſt inter imagines Sanctorum Primi, & Feliciani, cuius vertici parvam inter peripheriam Salvatoris Imago impoſita eſt; ſupra vero hanc ipſam Imaginem picta cernitur manus, velut e Caelo ſidereo proſiliens, coronam aeternae vitae praemium credentibus oblatum tenens. Igitur memorato ſeculo nondum obtinuerat, ut Christi Imago quatuor clavis ſuſpenſa in Crvce adoranda Fidelibus exponeretur. In eburnea Tabula Sanctae Crvcis, quae in Cortonenſi Baſilica adſervatur ſculpta eſt Christi Domini protoma, & poſt eius humeros Crvx adparet. Christvs in his monumentis, ut etiam in numis Auguſtorum cernitur, dextra benedicit, & Codicem Evangelii ſui tenet. Sed ipſa Christi Imago, capite ornato nimbo, cum auguſto, ac venerabili Crvcis Signo, tunc ipſum Christvm Crvci adfixum indicabat, quod etiam de Agno adfirmavimus.

Mul-

Multa obſervatu digna de Nimbo Crucigero Salvatoris obſervat Praeclariſſimus Franciſcus Eques Victorius Par. I. in Num. Aer. Veter. Chriſtianor. Cap. XXXIX. CRVCIFIXI Imaginem in Diptychis primum expreſſam, atque ex his initium habuiſſe morem exponendi in Altaribus, plura, quae ibidem praelaudatus Victorius adnotat, ſuadent. Nec tantum cernimus CRVCEM pictam, ſculptamque poſt humeros, & caput IESV CHRISTI Redemptoris noſtri; verum etiam in eius pectore: quam conſuetudinem, ut ſupra diximus Iuſtinus, & alii Imperatores Auguſti obſervarunt. Picturam Coemeterii veterum Chriſtianorum, detecti in Via Appia, adfert Cl. Boldettius Lib. II. Cap. XVIII. quam ipſe vidit, in qua medius inter Mariam Virginem, & S. Smaragdum exhibetur CHRISTVS ornato capite nimbo Crucigero, gemmis diſtincto, & in pectore CRVCEM gerit, quam videat eruditus Lector.

II. Ex his illud etiam elicio, ſculptam integra forma, & opere CHRISTI CRVCIFIXI Imaginem ſerius introductam fuiſſe. Id vero antequam fieret, primum, ut mihi videtur, pingi, vel graphice lineari caelatura inſculpi coepit, cui mox exſtans ſculptura ſucceſſit. Ornant meum Muſeum CRVCES duae Stationales ex aere, antiquitus auro contectae, quarum una caret Imagine Domini IESV CRVCIFIXI, ornaturque tantum in quatuor extremitatibus typicis Evangeliſtarum figuris; altera vero Imaginem praefert CHRISTI in CRVCE quatuor clavis adfixi, adiectis iisdem Evangeliſtarum ſymbolicis Iconibus, quae lineari caelatura in ea ſculptae ſunt. In averſa parte CRVX pura, & ſimplex efficta eſt, e qua pendet corona, aeternae vitae ſymbolum. Sequutis ſeculis, nempe

pe xi. vel xii. seculo eidem Imagini Crucifixi, ut diximus, stylo, seu viriculo antiquitus caelatae, superposita fuit alia Crucifixi Imago, integro exstantique opere absoluta, ex aere pariter inaurato; cuius pedes hinc inde dispositi singulis clavis subpedaneo adfixi sunt; quod cognovi eadem Imagine submota, quae antiquiori adfixa erat. Haec, quae ipse comperi, ansam opinandi dedere, ceteris longe esse antiquissimas Crucifixi Imagines graphio caelatas, vel pictas, ut ea, quae in Roma Subterr. adfertur apud Aringhium, in Tabula iI. Cubiculi unici Coemeterii S. Iulii Papae, seu Sancti Valentini, Via Flaminia, quam vide Tom. iI. Lib. iv. Cap. xlii. pag. 355. quae tamen ad sequiora secula, nempe, ut supra diximus medii temporis, referenda videtur. Siquidem Christus Dominus in Cruce quatuor clavis fixus talari tunica amictus est, medius inter Matrem, & dilectum Ioannem. Videtur circa septimum seculum obtinuisse morem illum, ut Christi in Cruce patientis corpus tunica veste, interdum etiam fimbriata, & ornata amictum exhiberetur; qui mos ab Orientalibus susceptus videtur; deducique potest ex variis Iesu Crucifixi picturis ex Oriente in Italiam delatis, atque ex pictura Evangelistarii Syriaci, quod exaratum est Christi seculo vi. labente, quam una cum reliquis pictis Tabulis eiusdem Codicis nuper evulgavi. Adcedit etiam Menologii Basiliani iam editi auctoritas, quod adeat Lector. De his Crucifixi Imaginibus longiori veste ad talos demissa, atque etiam non raro aureis fimbriis ornata, plura, si cupis, consule Gretserum de Cruce Lib. iI. Cap. iiI. & nuper editam Dissertationem V. Cl. Sebastiani Pauli, Congr. Matris Dei, de Patena argentea Forocorneliensi §. v. pagina 175. & seq.

iiI. Sed

iiI. Sed his, quae expendenda propoſuimus, de initio expoſitionis Imaginis Crvcifixi in Eccleſiis, obſtare videtur Lactantii Firmiani auctoritas, quam praelaudatus Doctiſſimus Gretſerus de Crvce Lib. i. Cap. iiI. amplectitur, ut probet non modo rebus Chriſtianorum pacatis ſub Conſtantino, ſed etiam turbatis adhuc, Christi Imaginem aliquando Crvcibvs adiunctam fuiſſe. Adferuntur ab eo e Carmine Lactantii *de Paſſione Domini* verſus, quibus ita Iesvs Crvci adfixus Fideles Templum ingredientes adloquitur:

Quiſquis ades, mediique ſubis in limina templi,
Siſte parum, inſontemque tuo pro crimine paſſum
Reſpice me: me conde animo, me in pectore ſerva
&c.

Quamvis, Hieronymo auctore, in Catalogo Scriptorum Eccleſiaſticorum, habeamus Lactantium poëſi ſe quoque dediſſe; multa tamen evincunt ab eius genuinis ſcriptis hoc Carmen *de Paſſione Domini* expungendum eſſe, cuius Auctor incertus eſt, planeque Lactantii foetum eſſe non poſſe cenſetur. Cauſas, cur ei adſcribendum non ſit, profert Egregius Chriſtophorus Auguſtus Heumannus in *Poeciles* Tom. iiI. Lib. iI. pag. 225. & ſeq. ad quem Lectores ablego; idemque adfirmatur in nupera elegantiſſima omnium Lactantii Operum editione, Gottingae ann. 1736. pag. 1043. ubi idem Carmen, ſed *incerti Auctoris* eſſe ſcribitur, adfertur, & Notis illuſtratur. Verum ſi quis omnino velit Lactantio tribuere, probabile eſſe mihi concedat, Carmen illud a Scriptore poſterioris aevi ſuppletum, & ſubſarcinatum fuiſſe; adeoque poſt primum verſum,

ſum, illum, qui ſequitur numero 50. adnectendum eſſe; unde & ſenſus bene cohaeret, & qui inde ſequuntur verſus elegantiorem, ac politiorem ſtilum Lactantio dignum redolent, in hunc plane modum:

Quiſquis ades, mediique ſubis in limina templi,

Flecte genu, Lignvmqve Crvcis *venerabile adora*, &c.

Flebilis ——————————

Qui adcurate intruſos verſus cum reliquis conferre voluerit, videbit, quantum a reliquis differant plane politiſſimis, nec pinguem barbariem redolentibus. Praeterea verſus illi additi, in quibus Christvs in Crvce adfixus loquitur, maxime recedunt, & alieni ſunt a priſco Eccleſiae ritu, in qua quarto praeſertim ſeculo Crvx Dominica, vel Agnvs ſub Crvce, vel in Ara tanquam occiſus, non vero humana ſpecie ſuſpenſus, & clavis ſuffixus Fidelium adorationi exponi ſolebat; nam ipſi Fideles Crvcem ſpectantes, & colentes, ipſum Crvcifixvm mente ſtatim recogitabant. Non deſunt etiam alii Scriptores, qui longe vetuſtiores volunt Crvcifixi Imagines, & adferunt loca Sanctorum Patrum, praeſertim Tertulliani, quae quum obſcura interdum ſint, haud mirum, ſi & iidem Interpretes, dum explicant, quae non intelligunt, hallucinentur. Illud doctis Viris, qui aeternam Vrbem hodie mirifice ornant, & ſcriptis illuſtrant, expendendum relinquo, quod ex vetere traditione Franciſcus Maria Torrigius Romanus, in libro inſcripto: *Li Sacri Trofei Romani* Cap. xv. pag. 96. atque ex Pancirolo, & monumentis ſacrae luſtrationis Eccleſiae S. Mariae Tranſtiberim memorat, quod in ea

ex-

exſtet: *Imago Sanctiſſimi* Crvcifixi, *quae Sanctos Apoſtolos* (Petrum, & Paulum) *dum flagellarentur, adloquuta eſt*.

IV. Illud etiam pluribus inſpectis antiquis monumentis obſervavi, Iesvm Crhistvm in Crvce ſuſpenſum, non tanquam mortuum clauſis oculis, ſed tanquam vivum iiſdem apertis, ac paene loquentem primum expreſſum fuiſſe. Serius, ut coniicio, mos invaluit, ut caput eius ſpinis coronatum exhiberetur. Nam in non paucis, quas vidi, & nonnullae quae apud me exſtant picturae, & ſculpturae, quae circa ſeculum xiii. & xiv. factae videntur, in his Iesv Crvcifixi Domini Noſtri caput ſpinea corona circumdatum non conſpicitur. Iam ſuperius adnotavi eius oculos in ſculpturis e gemmis repoſitos eſſe. Antequam vero Crvcifixi Imagines in Eccleſiis, in Altari, ac ſacra Menſa exponi coeperunt, Sanctiſſimos Antiſtites praeparaſſe, ac diſpoſuiſſe Fideles crediderim, dum apud eos concionarentur, ne ab eius effigie abhorrerent. Id colligo ex Sermonibus S. Maximi Taurinenſis Epiſcopi, qui floruit ſaeculo Chriſtianae Aerae quincto, quem quidem Eruditi non pauci ultra ann. Chr. ccccLxv. vixiſſe putant, ut obſervat eximius Mabillonivs Muſei Italici Tom. i. in Praefatione ad eius Homilias pag. 5. & Celeberrimus Mvratorivs, qui eius Sermones in lucem protulit ex Codice Ambroſianae Bibliothecae Tom. v. inter Anecdota. Pauca licet decerpere ex eius Sermonibus de Paſchate, quibus ea, quae iam ſuperius expendenda propoſui, perſpicue confirmari videntur. Sermone vii. haec habet: *Auctor itaque vitae noſtra conditione eſt mortuus, ut nos illius privilegio viveremus*. Crvcifixvs *ergo eſt Dei Filius, non ut* Crvx

Christvm *foedaret*, *sed ut Sacramento* Christi Crvx *nostrae fieret insigne victoriae. Denique nos omnes, qui* Christi *confessione gaudemus*, Crvcis *signaculo gloriemur. Neque vero Christiana quis potest militia censeri, nisi fideli manu Vexillum erexerit* Crvcifixi. *Ob hanc* Crvcis *mortem, sicut legitur, exaltavit Omnipotens* Christvm *suum, Nomenque illi super omne nomen dedit. Dedit illi Nomen super omne Nomen, cum ditioni, potestatique eius caelestia tradidit, Mundum, & Inferna subiecit, ut ait ipse Salvator. Omnia mihi tradita sunt a Patre meo in caelo, & in terra.* Et in Sermone ix. de Paschate: *Rident Gentes quod, Crucifixus est Cristus, non intendentes, quia per Crucem illius mundus intremuit, etc. & nos veneremur* Crvcifixvm, *ut mereamur eum videre Regnantem. Elegit enim mori, non ut illum sibi vindicaret Infernus, sed ut mortuos a mortuis liberaret.* Plura hic adferri possent de cultu, atque adoratione Imaginis, Vultus, & Iconis Christi Salvatoris, in Ecclesia tum Orientali, tum Occidentali, si alia observanda non superessent. Complura adferunt exempla praelaudati praestantissimi Praesules Georgivs loco citato, & Bottarivs in Tomo iI. Romae Subterraneae.

V. Illud breviter notandum, nec silentio praetereundum videtur, quod quemadmodum primaevi Christiani Sacratissimum Christi Monogramma exaltare, ac sublimiore in loco, veluti in throno, & maiestatis sede extollere consueverunt; ita etiam Crvcem Domini omnibus divinis honoribus adfecerunt, ac in fastigiis Ecclesiarum, & Arcuum Triumphalium, supra Altaria extulerunt, atque elevarunt, ut omnes adspicientes praesentissi-

tissi-

tissimum salutis, vitae, & pacis aeternae praesidium, & adversus tartareos hostes scutum inexpugnabile obtinerent. Sancti Patres, ut ostenderent quantae dignitatis, & gloriae esset Crvcem gerere, & salutare, hoc Signum ubique adhibuere: illud in Christi vertice, in eius nimbo, sive diademate, & quidem rutilantibus gemmis distinctum, in eius pectore, in manibus, iisdem etiam velatis ab eo teneri voluerunt, exprimendumque curarunt. Nullum in Ecclesia mysterium, nullum Sacramentum, nullum vas, nullae vestes, nullus ornatus sine Crvce, & ipsi Ecclesiarum parietes, fastigia ianuarum ingressus Crvce insigniti, ac decorati, ubique in vetustis iam editis monumentis spectantur, & apud Scriptores memorantur. Frequenter etiam in vetustis primorum Christianorum sepulcris cernitur Panis Eucharisticus Cruce signatus ⨁ in hunc modum: quo symbolo Ecclesiae Fidelium unitas, unum Baptisma; communio Sanctorum, unaque Fides mentium; & pietas actionum hoc Vnitatis ineffabili Sacramento, ut mihi verisimile est, designatur. Inde mos, praesertim ex eo tempore, quo Sanctissima Domini Crvx inventa est anno cccxxvi. obtinuit, ut maxima cum pompa in supplicationibus cum candelabris, cereis, & facibus deferretur, & quotannis etiam balsamo inungeretur. Praeclarum huius ritus testimonium adfert Celeb. Mabillonius ex Libro Ioannis Diaconi *de Ecclesia Lateranensi*, in Appendice Ordinis Romani num. xiv. pag. 572. in Tomo II. Musei Italici; quod arbitror Lectori Hagiophilo pergratum fore, si adferam: *In Sacro Palatio est quoddam S. Laurentii Oratorium, in quo tria sanctissima computantur Altaria. Primum in arca cypressina, quam Leo Papa* III. *condidit, tres ca-*

 psae

psae sunt . In una est Crux *de auro purissimo adornata gemmis , & lapidibus pretiosis , id est , hyacinthis , & smaragdis , & prasinis . In media* Cruce *est umbilicus Domini Nostri* Iesu Christi : *& desuper est inuncta balsamo , & singulis annis eadem unctio renovatur , quando Dominus Papa cum Cardinalibus facit Processionem in Exaltatione Sanctae* Crucis *ab ipsa Ecclesia Sancti Laurentii in Basilicam Salvatoris , quae adpellatur Constantiniana . Et in alia capsa argentea , & deaurata cum historiis est* Crux *de smalto depicta , & intra capsam illam est* Crux *Domini Nostri* Iesu Christi : *& in tertia capsa , quae est argentea , sunt sandalia , idest calceamenta Domini Nostri* Iesu Christi . *Est iterum ibi alia capsa deaurata , ubi est de Ligno illo Sanctae* Cruce, *quam Eraclius devicto Chosroë secum tulit de Perside &c.* Exſtat in meo Muſeo , paucis ab hinc menſibus adquiſita arcula lamellis aereis inauratis tecta , picturis encauſticis , ſacriſque Imaginibus Christi Crucifixi quatuor cum clavis , & Evangeliſtarum ſacris ſymbolicis Animalibus undique ornata, quam alibi proferam , quum de Hierothecis Eccleſiae vetuſtis erit ſermo , in qua pretioſae Crucis vivificum Lignum cum Sanctorum Lipſanis reconditum fuiſſe adparet ; nam in dextro latere oſtiolum eſt , quod aperitur , & clavi etiam clauditur .

VI. Haec & alia pervetuſta Monumenta , praeſertim vero Diptycha ex ebore , in quibus Chriſti Paſſio , idemque Crucifixus exſtanti parumper opere ſculptus eſt , anſam mihi opinandi dederunt , Christi Crucifixi Imagines non fuiſſe primitus ex integro anaglypho opere fabrefactas , ſed in Crucibus

vel

vel aureis vel argenteis, vel etiam ex aere inaurato, lineari dumtaxat caelatura, ut vulgo dicimus *di graffito*, expressas fuisse; quod etiam superius animadvertebam. His, ligneis in Crucibus succedunt picturae, in quibus ad vivum coloribus expressus cernitur Redemptor noster in patibulo suspensus, capite ornato nimbo inaurato, & non parum a Crucis planitie promittente atque elevato, velatis post umbiculum ad genua usque prolixiore panno pudendis, & utroque femore, manibus pedibusque singulis perforatis, cuius aliquot Icones adhuc Florentiae spectantur, & saeculo tum X. XI. & XII. pictae creduntur, qualis illa Crvcifixi Imago, quae Sanctissimo viro Ioanni Gvalberto caput flexit, ut veniam ab eo hosti datam die Parasceves probaret, de qua non pauca notatu digna adtuli in Tom. III. Inscriptionum ant. Etruriae Vrbium pag. 345. quemadmodum etiam & altera eidem paene similis, quae in meis aedibus spectatur, quam olim fuisse cultam in Florentina Cathedrali Ecclesia ex inventis nuper documentis mihi constat. Hanc neglectam ab antiquitatem, & squalore obsitam mihi petenti dono dedit Illustriss. Aemilius Eques Lucius, quaeque ex Domo Aedilium eiusdem Ecclesiae apud me migravit. Exstant etiam in Museo meo duae ex aere Cruces Stationales, quarum altera, quatuor tantum in utraque parte orbiculis sive clypeolis ornata est, & in his caelatae sunt Imagines symbolicae quatuor Evangelistarum, nec non Angelorum, & Mariae Virginis, & S. Ioannis Ap. & Evang. in altera vero praeter Imagines hasce in Cruce graphio inscalptus est Iesvs Crvcifixvs. Sequioribus saeculis facile saeculo XIII. & XIV. super hanc ipsam Imaginem adpositus fuit integro opere anaglypho Do-

minus noſter Crvcifixvs, qui ex ea a me abſtractus apud me ſeorſim ſervatur. Haec memorare non abs re viſum eſt, ut probarem SS. Patrum auctoritatibus, & Monumentis ipſis, ſenſim in Eccleſia apud Fideles introductam fuiſſe Crvcigixi Imaginem, quum apud primaevos Chriſtianos Paſtor Bonus, Agnus Immaculatus, Crux ipſa ſimplex & nuda, mox gemmis pretioſiſſimis, coronis, floribus, columbis, et palmis ornata, rubro colore tincta, uti ſuperius oſtendimus, totius mundi Redemptorem in Cruce ſuſpenſum, & pro noſtra ſalute paſſum, ac mortuum referret.

VII. Sed hoc in loco, ubi agendum ſupereſt de publica, ac ſolemni Iesv Chriti Crvcifixi in Eccleſiis expoſitione, & adoratione, illud obſervandum eſt, primum Redemptoris Imaginem in Cruce ſuſpenſi propoſitam fuiſſe Fidelibus adorandam non in humilibus, ſed in auguſtioribus Baſilicarum locis, nempe in triumphalibus Arcubus, in Abſidibus, in Tibunalibus, in Thronis, in faſtigiis, ac magnificis ſedibus, atque in vertice Ciboriorum. Ciboria columnis quatuor ſuſtinebantur: inter has vero poſitae erant tranſverſae virgae ferreae cum catenulis, e quibus vela & cortinae pendebant, quibus Altare circumdabatur, et obumbrabatur. Huiuſmodi catenularum reliquiae in vetuſtioribus Vrbis Baſilicis a doctis Viris obſervatae ſunt, praeſertim ad Altare S. Mariae in Coſmedin; ſed Ciboria omnium vetuſtiſſima, de quibus luculenter agit Praeſtantiſſimus Praeſul Bottarivs in Roma ſubterranea, Tom. I. pag. 210. paullatim ac ſenſim ſequioribus ſaeculis in deſuetudinem abiere. In Vitis Pontificum Tom. I. pag. 388. a Celeberrimo Praeſule Blanchinio editis, et inluſtra-

lustratis, haec ad rem nostram de Leone III. qui electus est Pontifex Maximus anno Christi dcccxlvii. memorantur: *Ipse autem a Deo protectus, venerabilis, & almificus Pontifex, fecit in Basilica B. Petri Apostoli nutritoris sui*, in Medio Basilicae, *Crucifixum ex argento purissimo, pensantem libras septuaginta & duas*. Alteram Crvcifixi Imaginem ex argento fecit in Basilica D. Pauli. Sacras Imagines obiter adnotare lubet etiam ex cera pictas, ex auctoritate S. Ioannis Chrysostomi, quam adfert Epiphanius Diaconus in VII. Synodo: *Ego ex cera fusam amo picturam pietatis ergo factam*. Haec circa tempora mos inolevit, duravitque usque etiam ad sequiora, ac fere ad aetatem nostram, ut veneranda Christi Mysteria, Gesta, Vita, Passio, Resurrectio, in caelum Ascensio, in sacris vestibus acu, vel textili opere, adiectis pretiosis gemmis ac margaritis, pingerentur, atque tum in iisdem sacerdotalibus vestibus, tum etiam in velis Altarium Historiae ex veteri, ac novo Testamento desumtae, & Imagines, & gesta Sanctorum exprimerentur, eodemque fere tempore non tantum in vestibus sacris verum etiam in ianuis, & valvis aheneis Ecclesiarum, quarum iconas exhibet Ciampinius, & Florentiae & Pisis non pauca exempla, quae adhuc perennant, spectantur. De his frequens mentio in Pontificum Vitis penes Clarissimos Praesules Blanchinium & Vignolium, & apud Cl. Praesulem Georgium in praelaro Opere de Liturgia Pontificis Maximi, ubi praesertim de Sacris Pontificalibus Vestibus agitur, atque etiam apud Boldettium, & alios veterum Sacrorum Monumentorum & Liturgiarum Interpretes. Primum vero Crvces Sacrarum dumtaxat Vestium ornamenta fuere, quae

etiam

etiam in toto Pontificis Maximi ſacro amictu adhuc retinentur, ipſique Reges ac Reginae cruciferis veſtibus induti in publicum procedere maxime gloriati ſunt, ut ſupra monebam pag. 163. Frequens ſpectatur Signi adorandae Crvcis uſus in Eccleſiis; & adhuc ab ipſa earum dedicatione ſculptae vel pictae ex rubro colore Cruces Dominicae in parietibus exhibentur, & quidem aurea corona, vel picto circulo coronatae, quod e divinis myſteriis apud nos aeternae ſalutis, ac vitae ſymbolum ſint, docente Iuſtino Martyre in fine Apologiae ad Antoninum Auguſtum, quem vide, atque una etiam teſte Rufino, Socrate, & Sozomeno, quos citat Palaeotus de Sacra Sindone num. 11. & Gretſerus Lib. I. de Cruce Cap. 51. Crvci ſacra emblemata, & Hiſtoriae ſucceſſerunt. Sed de his ſatis. S. Leo IV. ornamentis pretioſis Crvcem exhibentem Christvm Crvcifixvm ornavit, ut conſtat ex praelaudato Blanchiniano Opere de Vitis Pontificum: *Fecit etiam idem Beatiſſimus Praeſes poſt depredationem Saracenorum in Eccleſia Beati Petri Apoſtoli* Crvcifixvm *mirae magnitudinis, conſtructum cum gemmis hyacinthinis, de argento puriſſimo deauratum; penſantem libras ſeptuaginta, & alias gemmas albas ſeptem* (forte legendum *alabandinas*) *maiorem unam*. Demum, quae de Sergio III. Pontifice Maximo memorantur ab Ioanne Diacono Libro de Eccleſia Lateranenſi penes Mabillonium in Appendice Ordinis Romani pag. 575. ſilentio praetereunda non ſunt. *Fecit* (inquit) *in Baſilica Sancti Salvatoris Crucem auratam cum* Crvcifixo: *argenteas duas, unam habentem* Crvcifixvm *totum de auro, &* Agnvm *de auro cum gemmis. Cruces argenteas IV. in quibus gravatae* (grabatae) *pendent*. Divini Agni, quae

hoc

hoc loci fit mentio, opportune me admonet, ut heic non tantum obſervem, & repetam myſticam eius cum Crvcifixo Domino unionem, eiuſdemque myſterii divinae Paſſionis, & humani generis Redemptionis ſignificationem; verum etiam & Incarnationis, & Reſurretionis eum typum fuiſſe, quod teſtatur perſpicue Prudentius Hymno III. Cathemer. ac praecipue S. Zeno Veronenſium Antiſtes Lib II. Tract. LXII. de Exodo IX. *Cum haec ita ſint, a quibus; quomodo, unde Paſcha celebratur? Adde quod* Agnvm *legitimum ſuo vitio, quem invenerant, perdiderunt: quem Scriptura deſignabat ex ovibus & haedis: ex haedis utique, propter peccatricis indumentum carnis; ex ovibus, propter ſpiritum maieſtatis: qui primitivus eſt dictus, quia praeter Patrem ante ipſum nullus eſt primus: maturus, quia aeternus eſt: perfectus, quia Dei virtus Deique ſapientia eſt: immaculatus, quia peccatum non habet ſolus: ſalutaris, quia mortem mutavit in vitam: propter nos qui eſt occiſus, & vivit: ſepultus, & reſurrexit: homo aeſtimatus eſt, & inventus eſt Deus glorioſus in ſaecula ſaeculorum. Si Iudaei vacuatae imaginis recordatione gloriantur, quanto magis Chriſtianus, in quo* non est figvra, sed veritas? Eadem fere repetit ſuperius Lib. II. Tract. LV. de Exodo II. ad quae loca vide Clariſſimos Interpretes Ballerinios, & Franciſcum Sparaverium.

VIII. Sed plane auguſtiorum ſedium, in quibus Crvcifixi Redemptoris Imago Fidelium adorationi exponebatur, ad hanc uſque aetatem perdurat exemplum celeberrimum, & notatu dignum in Baſilica Baptiſterii Florentini, ubi in Octava Epiphaniae Domini, & in Feſto Nativitatis S. Ioannis Baptiſtae in medio eiuſdem Baſilicae ſuper argen-

gen-

genteum Altare, de quo supra Cap. II. num. v. nonnulla adnotabam, peralto Tabulato aulaeis ornato impositum, augustissima Crux ex argento cum Crucifixo Domino mirae magnitudinis, & immensi perelegantis operis, cum parvis signis, Sanctos viros referentibus, statuitur, ut ab omnibus adoretur; ne quid dicam de reliquis pretiosis ornamentis, quae in eodem perinsigni argenteo Altari anaglyphis ex argento Historiam S. Ioannis Baptistae exibentibus ornato, publicae ostensioni exponuntur. Tanti aestimatum est hoc admirandum opus, ut a Florentina Republica summo belli discrimine vexata, ingenti pecunia oppignoratum fuisse constet ex nostrorum Historicorum Monumentis, de quibus alibi sermo erit. Nec dubito hunc ipsum sacratissimum ritum exponendi in medio Basilicarum Crucifixi Imaginem in thronis, atque in sublimibus fastigiis, vel in Altaribus ornatissimis, apud alias Europae Ecclesias adhuc vigere; qui ritus a primitivis Christianis acceptus est, qui Crucem, ut ostendimus, eminentioribus in locis exaltare consueverunt: quare solemnis fuit penes Orientis Ecclesias, & apud Graecos Crucem adorandam exponere in IV. Dominica magni Ieiunii, quod apud Ecclesias Occidentis Feria VI. in Parasceve obtinuit; quia ea die Redemptor noster *operatus est salutem in medio terrae*. Quod vero a primis ipsis Christianae Religionis saeculis, ut ostendimus, ante conspectum Fidelium, non Crucifixi Imago, sed sola nuda Crux exponeretur, colligi etiam potest ex prisco ac solemni ritu in Feria VI. in Parasceve in omnibus Ecclesiis usurpato, qua Crux Dominica velo contecta ter ostensa, et ab Antistite, sive Cleri Principe ab imo gradu in terrae planitie per alios

duos

duos Altaris gradus aſcendente: ad ſingulas oſtenſiones et adorationes elevatur, et exaltatur: quae mox ab omnibus utroque genu flexo adoratur tum ab Eccleſiaſticis, tum a Saecularibus, atque etiam hnumillima devotione oſculatur; poſtquam cantatum eſt: *Ecce* LIGNVM CRVCIS, *in quo Salus mundi pependit: Venite adoremus*.

IX. Saevientibus impiis Chriſtianae pietatis hoſtibus Iconoclaſtis, & CRVCEM DOMINICAM & CRVCIFIXI Imaginem ex Eccleſiis auferre ac diripere conantibus, ſacra Diptycha in uſu fuere, quae dum peragеretur in Altari divinum Myſterium, exponebantur; mox eo peracto, in Sacrario diligenti cura recondebantur. In his praeſertim ex ebore Diptychis, vel etiam pictis plicatilibus Tabulis, adiectis antiquis hiſtoriis ad eius vitam, mortem, et gloriam pertinentibus, CRVCIFIXI Imago exhibetur. Petrus Cluniacenſis, qui floruit ſaeculo X. ubi Petrobuſianorum errores refellit, de iiſdem haec ſcribit: *Poſt Baptiſmum negatum, poſt Cruces exuſtas, poſt Templa deſtructa, ut nihil ſacrum puniendum veſtra temeritas relinquat; quarto iam loco ad ipſum* CRVCIFIXVM, *& Templorum Dominum, & Baptiſmi largitorem ſe extendit: & non tantum, quae eius ſunt, ſed & ipſum Eccleſiae ſuae auferre molitur*. Hinc penes non paucas Galliarum Eccleſias mos obtinuit non exponere in Altari Crucifixum Dominum noſtrum, & ad haec uſque tempora ſervatur. Carthuſiani & Dominicani Monachi, qui prae ceteris antiquorum rituum tenaciores fuerunt, quod ſacrum Myſterium peragentes non eant ad Altaris medium, ut dicant *Kyrie eleeiſon etc.* Claudius de Vort inde id ortum opinatur, quod olim in Altari vetuſtiſſima-

rum

rum Basilicarum haud exposita est Christi Crucifixi Imago, ad quem sacrum istud τρισαγιον dirigebatur. Secutis temporibus invaluit, ut Crucifixus initio recitationis Canonis adlatus publicae adorationi exponeretur, ut hodie fit apud easdem Ecclesias: qui in medio Altaris tamdiu retinetur, donec totus Canon absolvatur, vel usque ad exactam Panis & Vini consecrationem, ut salvificae Iesu Christi Passionis memoria altius Fidelium mentibus, & cordibus infigatur, quod & in Missa declaratur: *Haec quotiescumque feceritis, in mei memoriam facietis:* atque iuxta illud Pauli Apostoli: *Quotiescumque manducabitis Panem hunc, & Calicem bibetis, Mortem Domini annuntiabitis etc.* Aeditui vero Ecclesiarum ac Presbyteri, vel Diaconi, ut ab eo onere vacarent, nempe, ne ad quodlibet Sacrum adferrent Diptycha, seu pictas plicatiles Tabulas, vel Crucifixi Redemptoris Imaginem, sensim posthabita hac cura, perpetuo mansuram eandem Imaginem in Altaribus statuerunt. Veteres Liturgiae decernunt, ut Quadragesimali tempore ex Altari *cuncta auferantur ornamenta, Cruces, Imagines etc. quae vero auferri nequeunt, velentur.* Nunc vero aqud quasdam antiquiores Galliarum Ecclesias ad Altare adfertur velum vel nigri, vel violacei coloris, in quo pictus est Dominus Iesus in Cruce suspensus: & quia oblivione & temporum vario cursu sensim sive recedunt, sive non expenduntur verae sacrarum rituum ac caerimoniarum rationes, in nonnullis Ecclesiis ratio huius moris ignoratur: quapropter in quibusdam Ecclesiis velum picturis vacuum adfertur, & Diaconus Crucifixi integro opere exstantem Imaginem ad Altare adfert. In aliis quibusdam Ecclesiis velo tectus Crucifixus in Sacra Synaxi exponitur,

nitur, & in ipsa actione, vel consecratione detegitur. Dum haec scribo de CRVCE, & CRVCIFIXI Imagine, optime video me plane inopem a divite copia factum fuisse. Alii post me doctiora, et luculentiora praestabunt; mihi vero humanissime veniam ipsi dabunt, qui multis distractus atque disturbatus curis pauca haec, ut mei Commentarii scopo inservirem, in medium adtuli.

CAPVT X.

In LIGNO *Sanctissimae* CRVCIS, *quod in Thesauro Baptisterii Florentini adservatur*, IESVS CHRISTVS CRVCIFIXVS *cur* CAPITE MITRATO *sculptus*, *inquiritur*, *&* *expenditur*.

I. HIS haud inutili, ni fallor, labore, expensis, revertor ad praecipuum huiusce mei Commentarioli argumentum, ad expendendum videlicet inlustrandumque MITRATVM CRVCIFIXI CAPVT, quod non sine ratione, & mysterio a sacro Caelatore, &, ut simile vero est, non sine Sanctorum aliquot Patrum, sive alicuius Ecclesiae Antistitis praescrptione & iussu, & quidem praevio alio aliquo exemplo factum arbitramur, uti superius Cap. II. iam diximus. Quod enim in vitali Sacrosanctae CRVCIS LIGNO apud Orientales mos aliquando fuerit Christum in Cruce suspensum, additis etiam Sanctorum Imaginibus, insculpere, testatur, & docet praeter alia iam exposita exempla, ea pretiosissima atque insignis Vivifici LIGNI Sanctae CRVCIS particula, quae Romae adservatur, & visitur in Sacrario Apostolico, quam eidem Praefectus Fr. Angelus ROCCA primus omnium adtulit, & Commen-

mentario suo inlustravit, de qua pariter supra sermo habetur in §. IV. Cap. IV. Illud vero notandum, quod lamellam auream, schedulae instar, compendiariis hisce notis insignitam, ✠ IS. XS. hoc est: *Iesus Christus*, posteriori aevo additam, & ab Italo artifice scriptam fuisse existimamus. Hinc coniecturae locus, ut subspicer, & hanc insignem Sanctissimi Ligni Crucis Christi portiunculam, quae in Florentino Baptisterio colitur, ex Hierosolimis, vel ex aliqua Orientis Ecclesia prolatam fuisse, & dono datam Carolo Magno Augusto, a quo Maiores nostri, non tantum eius praesentia, verum etiam liberalitate ornati, acceperunt, quod ex eorum traditione, atque ex adlatis superius Inscriptionibus in vetustis Thecis insculptis didicimus. Quia vero Redemptor noster in nostra Cruce sine barba effictus est, & sine capillis, si quis hanc sculpturam non Graeco, sed Europaeo Caelatori tribuendam esse censebit, minime repugnabo; & si quis etiam sculpturam hanc ad aetatem eiusdem Caroli Magni referre voluerit, & ipse calculum addam. Habemus iussu eiusdem Caroli Magni Imaginem Christi sedentis in throno pictam musivo opere in tholo Aquisgranensis Basilicae, ab eodem Rege constructae circa annum DCCCII. in quo Christus veluti Pontifex in solio sedens sinistra librum tenens, dextera elevata benedicens, talari tunica amictus est, cui impositum paludamentum rubri coloris, ante pectus gemmata fibula apte nectitur. Nulla in re differt eo Pontificio, sive Sacerdotali amictu a Pluviali, quod in usu adhuc est. Pictura haec Musivi Operis adfertur a Cl. Ciampinio Tab. XLI. Par. II. veter. Monum. & pag. 134. luculenter describitur. Quare liquet, eum Christum Dominum tanquam summum Pontificem, summum-

mumque Ecclesiae Sanctae suae Sacerdotem divino consilio exprimendum curasse; caelo undique stellis distincto, ac radiante. Si igitur eiusdem Caroli Avgvsti iussu, Christus Dominus Pontificalibus vestibus pictus est; non erit improbabile & Mitratvm eius Capvt in hoc SS. Crucis Ligno eo iubente sculptum fuisse. Eodem Pontificio paludamento sive pluviali ornatus sedet in solio Christvs in aeternum Sacerdos, & Pontifex Magnus secundum ordinem Melchisedech, expressus in Cruce imaginata Stationali ex argento, quae servatur in Ecclesia Lateranensi, & describitur, atque adfertur a Ciampinio Vet. Mon. Par. II. Tab. XIII. pag. 47. quem vide. Praeterea saeculo octavo, nono, & decimo summorum Pontificum Romanorum imagines tonsis capillis, & sine barba in sacris eius aetatis monumentis exhibentur, & spectantur; quod nuper pererudite in Pontificum perraris Nummis observavit V. C. Ioseph Comes Garampius, Patricius Ariminensis, in Dissertatione de Nummo argenteo Benedicti III. P. M. pag. 129. Adcedit Picturarum ex musivo opere auctoritas, in quibus Leo III. Summus Pontifex vultu imberbi exhibetur apud Nicolaum Alemannum de Lateranensibus parietinis pag. 10. & 70. & cum eo pictus est ea quidem aetate Carolvs Magnvs, qui etiam, ut in fronte Bibliorum, eius iussu exaratorum & pictorum, sine barba, mento raso, vel detonso exhibetur. Illud etiam in nostra, quae in Florentino Baptisterio exstat Crvcifixi Imagine, observandum est, nec in manibus, nec in pedibus, qui scamnulo, sive subpedaneo asserculo insistunt, adparere clavorum fixuras, nec in latere vulnus. Praeter haec animadversione plane dignum est, Redemptoris Caput Mitra Pontificia ornatum; quod factum vide-

tur, ut Iesvs Christvs iuxta ordinem Melchiſedech non tantum Sacerdos, & Pontifex Magnus deſignetur; verum etiam ut omni gloria, & honore dignus habeatur, colatur, adoretur; quamvis a perfidis Iudeis omni ignominia, omnibuſque opprobriis ſaturatus fuerit; iuxta propheticum illud David Regis de eo oraculum: *Gloria, & honore coronaſti eum, Domine; poſuiſti in capite eius coronam de lapide pretioſo.*

II. Tertullianus adverſus Iudaeos num. XIV duos Chriſti adventus praenotat, ac diſtinguit: alterum quum humilitatem conditionis humanae ſuſcepit, noviſſimus virorum factus, ignominia hominum & abiectio populi, a Deo percuſſus in paſſione ſua, & inter iniquos reputatus propter iniquitates noſtras: alterum vero quum omnia in eius poteſtate tradidit Pater, conſtituitque eum Iudicem vivorum. Poſt multa haec Tertullianus ſubdit: *Sic & apud Zachariam in perſona ipſius, immo & in ipſius nominis Sacramento, verus ſummus Sacerdos Patris* Christvs Iesvs, *duplici habitu in duos adventus delineatur. Primo ſordidis indutus eſt, ideſt, carnis paſſibilis & mortalis indignitate; quum & Diabolus adverſabatur ei, auctor ſcilicet Iudae traditoris, qui eum etiam poſt baptiſmum tentaverat. Dehinc ſpoliatus priſtinas ſordes, exornatus* podere, & Mitra, *&* cidari *munda, ideſt ſecundi adventus: quoniam gloriam, & honorem adeptus demonſtratur.* Apertius poſtmodum ſecundum Chriſti adventum oſtendit: *Sed* Iesvs *iſte Chriſtus, Dei Patris* Svmmvs Sacerdos, *qui primo adventu ſuo humana forma & paſſibilis venit in humilitatem uſque ad paſſionem; ipſe etiam effectus hoſtia per omnia pro omnibus nobis, qui poſt reſurrectionem*

ſuam

ſuam indutus podere, SACERDOS *in aeternum Dei Patris nuncupatus eſt*. Nihil ad rem noſtram diſertius Eodem Sacerdotali, ſeu Pontificali amictu ornatus IESVS CHRISTVS Dei Filius S. Ioanni Evangeliſtae adparuit, veſtitus nempe podere Sacerdotali, & zona aurea alte ſuccinctus, ut in eius divina Apocalypſi narratur; ſed quum Tertullianus eum quoque ornatum *Mitra*, *&* *cidari munda* dicat; opinor, non ſolum apud Eccleſias Orientis, verum & Occidentis quoque morem deinde obtinuiſſe, ut Chriſtus Dominus Cruci adfixus CAPITE MITRATO, vel pictus, vel ſculptus exhiberetur. In Tabula ſuperius edita Cap. IX. p. 172. alterum exemplum num. II. adiecimus, depromtum ex praelaudato opere Ioannis Baptiſtae Caſalii de veter. Chriſtianor. Ritibus Cap. II. pag. 3. nempe alteram CRVCIFIXI MITRATI Imaginem vetuſtiſſimam; qualem etiam oſtendit mitra perparva, atque humilis pileolum referens: cuius quidem formae ſaeculis longe remotioribus in uſu fuit; ſequentibus vero non ſolum auguſtior, atque altior facta eſt, verum etiam ſenſim pretioſis gemmis & margaritis, hiſtoriis, & phrygiis operibus ornari mos fuit. IESV CHRISTO aeterni Patris Filio, vero Deo, & vero Homini, a dextera Dei exaltato, poſtquam in Cruce opprobriis ſaturatus eſt, & vitam ſuam, & ſanguinem pro mundi redemptione dedit, confuſione contemta, tres coronae adtributae ſunt honoris, dignitatis, ac poteſtatis cauſa, *Sacerdotalis*, *Pontificia*, *Regia*, ſive *Regalis*: quia Sacerdos in aeternum ſecundum ordinem Melchiſedech; quia Pontifex Maximus, a quo omnes Pontifices, & Sacerdotes Sacerdotium acceperunt; quia Rex Magnus ex natura etiam & origine, e Sacerdotali, & Regia Stirpe prognatus; *Rex pacificus magnificatus*

tus est; cuius imperium super humerum eius; & Gentes in hereditatem accepit. Hinc quum antiquae Crucifixi Imagines regali corona, & diademate ornatae sint, ut exemplis aliquot superius indicavimus; convenienter etiam Mitra eius capiti datur tanquam Sacerdoti Magno, & Pontifici Maximo, quod modo huiusce Crucis nostrae e Vitali Ligno sculptura ostendimus. Quod vero id non tam rarum olim fuerit, en alterum exemplum in pervetusta Crucifixi Iesu Imagine ex aere, altitudinis unciarum fere decem, quae servatur in Museo Celeberrimae Academiae Etruscorum Cortonae; quam delineatam, dum haec scribo, ad me misit V. C. Marcellus Marchio & Eques Venutus, eiusdem Academiae praeclarum ornamentum. Quare optime in divino Libro scriptum de Christo Domino legimus, *data sunt ei diademata multa;* quia dignitate, potestate, & meritis suis, omnia, quae habuit, nobis contulit ad salutem.

III. Mitrae Pontificiae varias formas, & ornatus ut accurate observemus, in tribus Segmentis adlatae ibidem in superiore Capite IX. Tabulae ostendunt; quas a meo Pictore ex antiquis sinceris monumentis pingendas curavi. Censent Heterodoxi Mitram, & Regnum esse summorum Pontificum cum superbiae, tum ambitionis novum inventum: qui quantum in aperta luce caecutiant, & alios immaniter fallant, & ipsi quoque fallantur, satis superque evidentissime liquet. Illud aegre multo magis fero, quod non defuere aliqui ex Orthodoxis Scriptoribus, qui censuere, mitrae usum in Dei Ecclesia haud notum fuisse ante saeculum decimum; quos etiam valde hallucinari, plurima, quae ex ipsis antiquis monumentis clarissima testimonia adfer-

adferri possunt, evincunt. Et qua nam ratione negari potest summis Ecclesiae Sanctae Dei Hierarchis, & Episcopis eximium hoc ornamentum, quod Sacerdotii, Dignitatis, & Potestatis est insigne, quum & apud omnes Nationes, inanium Deorum Antistites, Sacerdotes, Sacrificuli, Flamines caput ornatum gesserit, vel mitra, vel pileo, vel capulo, vel galericulo, vel vittis, infulis, aliisve capitis integumentis, & ornamentis? quae non solum spectanda nobis offerunt complura antiqua monumenta, gemmae, signa, anaglypha, numismata, gemmae; verum etiam plurimi Scriptores locupletissimi diserte testantur: quae quum perspecta sint Eruditis, non memoramus.

IV. Reliquis omnibus huiusce ritus exemplum dedisse mihi videntur Aegyptii, qui Sacerdotum, & Antistitum suorum capita peralta mitra ornarunt, cuius figuram exhibeo in SEGM. I. eiusdem Tabulae num. I. Hanc gerit caput Sacerdotis, quod ex aere inaurato egregio opere fabrefactum exstabat olim in Museo Ioannis Nardii, qui adtulit post Adnotationes suas in Lucretium Tab. VIII. Fig. nI. pag. 656 nunc vero in meo Museo adservatur. Hinc schema sacrae mitrae desumptum, vel antiquissimi exempli norma petita videtur, quum eius formam clare imitentur Pontificum Romanorum vetustiores Mitrae, & Regna, quae in Segmento II. & III. in eadem Tabula a me adferuntur. Ne quis vero eam pro insigni gestasse Sacerdotes Aegyptios dubitet, ecce apud Cl. Ciampinium Sacrificulorum Aegyptiorum pompa, qui omnes adsimili mitra ornatum habent caput, ut exhibet antiqua pictura, quam ipse adfert in Par. I. Veter. Monum. Tab. XXIV. pag. 60.

V. Nec vero, quod hae primum ſimplices & purae, neque nimis ornatae fuerint, Summorum Pontificum ambitioni tribuendum eſt, quod ſenſim ſequentibus ſaeculis ornari gemmis, & unionibus conſueverint, quum ex adlato ſchemate num. 2. SEGM. I. perſpicue pateat Arſacis Orodii Parthorum Regis XIV. & ſucceſſorum tiaram, non ſolum infulis, verum etiam unionibus, miro opere ornatam fuiſſe; quod teſtantur numiſmata a Vaillantio edita in eorumdem Regum Hiſtoria.

VI. Id ipſum de Perſarum tiara adfirmamus. Abgari quoque Arabum Reges, Edeſſenorum Domini, in editis numis adſimili capitis ornamento inſigniti ſpectantur, & infulati, quos vide apud Vaillantium, Patinum in M. Aurelio pag. 240. & in Gordiano Pio pag. 378. & apud alios praeſtantes Numographos. Pileus Phrygius, quo non ſolum Sacerdotum Graecorum, verum etiam Etruſcorum caput condecoratur, ut videre eſt in adlatis a me Vrnis Etruſcis, imitatur Aegyptii Antiſtitis coronamentum, quum tamen eius apex incurrvus ſit. Hoc vel ſimili capitis honeſtamento decorantur in vetuſtis Chriſtianorum Monumentis Sancti Orientis Magi, & in picturis Sacrorum Vrbis Coemetriorum Orpheus; de quo multa egregie obſervat diligentiſſimus Praeſul Bottarius Par. II. ad Tab. LXIII. LXXI. Divinitatis argumentum apud veteres Etruſcos & Latinos, elapſis bis mille & amplius ab hinc annis, fuit tutulus, de quo non pauca in meo Muſeo Etruſco adnotavi. Iconem vetuſtiſſimi tutuli habes in eodem SEGM. I. num. 4. Integrum Laris huiuſce ſimulacrum ex aere ex Muſeo Capponio ex teſtamento migravit in Celeberrimum Muſeum Kircherianum Collegii Roma-

ma.

mani. Infulae, ſeu vittae ex utraque tutuli parte pendentes, aures tegunt, & ſub menro peculiari modo iunguntur. Integram alibi dabimus eius effigiem, & iconiſmum cum altero adſimili Laris ſimulacro tutulato, ad cuius pectus bulla pendet.

VII. Pontificum Romanorum mitrae primum, ut diximus, humiliores fuere: quas D. Auguſtinus *apices* adpellat: eas vero gemmis pretioſiſſimis, & margaritis tunc ornari conſueviſſe arbitror, quum ipſi Imperatores Chriſtiani, atque etiam Auguſtae Feminae infinitis paene unionibus caput ſuum onerare coeperunt. Non ſolum diademata ornata gemmis in Conſtantini Magni numis, & ſucceſſoribus ſpectantur; verum etiam galeae multis unionibus condecorantur: quae exempla ex numis adlatis a Du-Cangio in Hiſtoria Byzantina, a Bandurio, aliiſque Numiſmatographis obvia ſunt. In SEGM. II. num. 1. non abs re viſum eſt indicare caput gemmata mitra ornatum Theodorae Anguſtae, coniugis Iuſtiniani Imperatoris, ex veteri pictura muſivi operis, quae ſpectatur Ravennae in ſacra Aede S. Vitalis, in Sacelli maximi pariete iiſdem picturis decorato anno Chr. DXLVII. a Rubeo, & Alamanno adlata, ex quibus protulit Du-Cangius in laudata Hiſtoria pag. 97. & videri poteſt apud Ciampinium in Par. Veter. Monum. Tab. XXII. Cap. IX. pag. 73. Gemmis quoque ornatam mitram S. Silvestri Papae, qua eum donatum perhibent a Conſtantino Magno, nolui praeterire, cuius icon exhibetur in eodem Segmento num. 2. Ea Deiparae Virginis in throno ſedentis cum Ieſu in gremio, adſtantibus hinc inde Angelis, emblema praefert, & ſeptem ſtellis, gemmis, & litteris ornatur. Eius partem, ita

imaginatam, ut veteres dixere, adfert F. Angelus Rocca Camers, Apostolici Palatii Sacrista ante Scholia in Gregorianum Sacramentorum librum, quam etiam luculenter inlustrat. S. Ambrosii Pontificalem Mitram, *sertum cum gemmis* Ennodius adpellat: multisque nominibus, & adpellationibus donatae leguntur in Macri Hierolexico, ad quod Lectores ablego. Sequutis saeculis Pontificales mitrae sensim altiores factae, in acumen adinstar coni desinentes, adiectis infulis, usum obtinuerunt quarum icones habes SEGM. II. num. 7. & 8. ex nummis argenteis Sergii III. Papae, qui ab anno 904. ad 911. Romanae praefuit Ecclesiae, adlatis a V. C. Vignolio pag. 62. Sed in Musivis picturis S. Ecclesiae Ravennatis S. Ioannis in Fonte apud Ciampinium Par. I. Vet. Mon. Tab. LXX. Apostoli, quorum nomina adscripta sunt, mitris ornatis duobus circulis insigniuntur. Quod est spectatu iucundum, in Musiva pictura Basilicae Liberianae apud eundem Ciampinium Tab. LII. pag. 214. Iacob capite ornato mitra expressus est.

VIII. Adcedit, quod in summitate interdum vel globo, vel Cruce Dominica mitrae ornatae visuntur, quarum schemata in eodem SEGM. II. num. 3. 4. 5. & 6. occurrunt, quae a me ex vetustioribus Ecclesiarum Monumentis apud Hagiographos Scriptores, praesertim apud Ciampinium adlatis, depromta sunt. Innocentem sacri Pictoris errorem, & valde ingeniosum, adnotare heic lubet, qui musivo opere exhibens Sanctorum Magorum adorationem, ex his primum, qui dona offert nato Domino, expressit ornatum tiara, seu mitra Pontificia, cuius vertici imposita est parvula Crux ferme similis adlato schemati in SEGM. II. num. 6.

quam

quam in ima ora corona radiata circumdat, ut in 2. SEGM. III. Hanc picturam adfert Ciampinius de Sacris Aedificiis Cap. IV. describitque pag. 75. num. 114. quae exstabat in Vaticana Basilica in Sacello S. Mariae ad Praesepe: quod opus fieri iussit Ioannes VII. Pontifex Maximus, qui electus est anno Chr. 705.

IX. Ad mitrarum ornatum, praeter Cruces, & gemmas pretiosissimas, adcessere, ut supra indicavimus, Historiae sacrae emblemata, & phrygia opera; quapropter ex Nicephoro, & Balsamone *Phrygium* mitra intelligitur, quam Innocentius III. *Antiphrygium* vocat. Phrygio opere decoratam Gelasii II. Papae mitram delineandam curavi in SEGM. III. num. 1. cuius integram imaginem ex antiqua pictura adfert Dominicus Macrius in Hierolexico in voce *Mitra* pag. 387. Mox adiectus supra extimam mitrae oram circulus vel radiatus, vel regius, ut videre est in adlato duplici schemate in eodem SEGM. III. num. 2. & 3. Sed illud notandum, quod vittae, seu infulae, quae Cruciculis ornabantur, antiquitus non retro pendentes refluebant, sed in utraque capitis parte tempora velabant, & utramque plane aurem intectam post se relinquebant. Id apertissime observare potui in marmorea statua bipalmari S. Gregorii Magni sedentis, qua olim Chorus antiquus Florentini Baptisterii ornabatur, nunc vero in meo Museo exstat. Nam Sanctissimus Pontifex capite gerit Regnum unico circulo ornatum, cuius schema adfertur in SEGM. III. num. 3. & infulae eo ut dixi modo fere prope oculos pendent. Regno Pontificio tertium circulum, sive coronam adiecit non Vrbanus V. sed Benedictus XII. quod lucu-

len-

lenter oſtendit Praeclariſſimus Eques Franciſcus Victorius in egregio Opere ſuo mihi honorifice inſcripto, *il Fiorino d' oro illuſtrato* Cap. VI.

X. Illud etiam adnotandum, non ſolum capita Deorum, ut oſtendi ad Gemmam Iovis caput referentem in Dactyliotheca Zanettiana, eorumque Sacerdotum, quae etiam Cameis inſcalptis cum Deorum iconibus ornari ſolebant, ut videre eſt in meo Doniano Syntagmate ad *Tab.* viii. *pag.* 135. in icone L. Lartii Anthi, Criſtophori Aedis Bellonae Pulvinenſis; nam in tribus Cameis, quae lauream eius coronam ornant, ſculptae ſunt protomae Palladis Bellatricis a dextris, Martis a ſiniſtris, & in medio eiuſdem Deae Bellonae; adde Regum veſtes apud Orientales, & Etruſcos literis inſcriptas; verum etiam diademata, tiarae, & cidari, pariterque multo opere auro ornari, teſte Arriano alliſque Scriptoribus conſueverunt: Illud quoque exploratum eſt, in frontali lamina aurea ſummi Sacerdotis apud Hebreos Dei nomen ſcriptum, ut in Exodo Cap. xxix. verſ. 36. ita etiam & mitrae Summorum Pontificum, & Epiſcoporum Eccleſiae Sanctae Dei, litteris ſacris, emblematis opere phrygio ex auro contextis, gemmis, & unionibus ornatae adhuc in vetuſtioribus Baſilicarum ſacrariis ſpectantur. Hiſce ornamentis adde etiam ſacras Imagines, & Hiſtorias, quod iam ab Angelo Roccha, ut diximus, de Mitra S. Silveſtri Papae oſtenditur, & adnotatur. Vſus iſte hiſtoriatarum mitrarum apud nos iam deſiit; ſed ex monumentis ipſis, picturis quoque pervetuſtis, atque ex ipſis mitris, quae hodie ſuperſunt, eruimus morem hunc uſque ad ſeculum xv. ſervatum fuiſſe. Dum haec ſcriberem, pietatis & devotionis cauſa Florentinam Carthuſianorum Eccleſiam, & Monaſterium inſigne adivi Iii. Kal. Novemb. huiuſce anni cIↃ.IↃ.CC.XLVIIII.

ea

ea potiſſimum de cauſſa, ut colerem Corpus Beati Nicolai de Albergatis, S. R. Eccleſiae Cardinalis, & Archiepiſcopi Bononienſis, quod ad aram maximam ibidem exſtat, in qua votiva in eius honorem celebrata Miſſa, me ipſum, & meos domeſticos, amicos quoque omnes, potiſſimum vero Sanctiſſimum Dominum Noſtrum Benedictvm xiv. Pontificem Optimum Maximum, qui eum Beatorum Faſtis ſolenni ſanctione, & ritu adlegit, & ſacris Diptychis inſcripſit, aliisque per multis honoribus, atque encomiis honeſtavit, enixiis precibus commendavi. In interiore Sacello elegantiſſimo permulta, ac varia eius Lipſana honorifice ſervantur, inter quae eiùs Mitram obſervavi multis Sanctorum Imaginibus, praeſertim vero Beatae Mariae Virginis in Caelo a Deo coronatae, undique vero phrygiis ex auro contextis operibus, ſplendido opificio, nullis tamen gemmis (ni tamen exciderint) condecoratam ſubſpexi. Haec, atque alia fere omnia, precipue etiam ſacrorum inſignium Pignorum Theſaurum, eiuſdemque Eccleſiae ornamenta mihi ſumma cum humanitate oſtendit Domnus Petrus Maria Perivs Florentinus, Monachorum eius Ordinis Prior meritiſſimus, ac pientiſſimus, quo cum neceſſitudo a teneris uſque unguiculis, & ab ipſo optimarum litterarum una peracto tirocinio in Schola Baptiſterii Florentini, neceſſitudo intercedebat. Is, ad cultum Sacrorum Pignorum haec egregiis curis ſuis perfecit, & nuper ea diligenter curavit, quae ad decorandas Sanctiſſimi atque Eminentiſſimi Antiſtitis Nicolai Exuvias pertinebant, ne quid dicam de ceteris eiuſdem Templi, Aſceterii, & Bibliothecae ornamentis, quae quanta fuerit Procerum Acciaiolae Gentis ſplendidiſſimae ac nobiliſſimae pietas, & magnificentia, qui Florentinam Carthuſiam a ſolo excitarunt, ac fundarunt, clariſſime oſtendunt. Sed

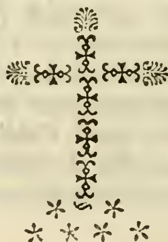
XI Sed hoc loci minime ſilentio praetereunda eſt Mitra maxima, ſeu Triregnum Papale Pii ſecundi Pontificis Maximi, qui non ſolum veterum elegantiarum cultor fuit eximius, verum etiam magnificentiae, & decoris Domus Dei ſtudioſiſſimus: quod probatae fidei compluribus teſtibus oſtendit Eminentiſſimus Princeps Angelus Maria Quirinus S. R. E. Bibliothecarius, Pontifex Brixienſis Cap. iv. in Vindiciis ſuis ad Vitam eiuſdem Pontificis. Quam inſignis, & pretioſiſſima fuerit eius Mitra, quam in ſolemnioribus ſacris myſteriis, & pompis geſtabat, oſtendunt numiſmata quaedam, & Scriptores probatiſſimi teſtantur, inter quos Cardinalis Aegidius Viterbienſis in Hiſt. xx. ſaecul. his verbis: *Incredibili pretio emit, ſacravitque Mitram, & inſolito pretioſiſſimarum gemmarum pondere explevit, qua ornatus cum prodiret, oculos omnium luce, rediisque feriebat.* Adcedit Michaëlis Canneſii teſtimonium, quod his conſonat, ab eodem Purpurato doctiſſimo adlatum, qui Mitram illam, ſeu Tiaram, communi iudicio ducenta millia aureorum pretio aeſtimatam memorat. Siquidem non ſolum lapilli tum magnitudine, tum pulchritudine rariſſimi in mitrarum cultum adhibebantur; verum etiam gemmae antiquae multo opificio elegantiſſime inſcalptae, nec raro etiam Camea. Mitrarum antiquarum, quas Ravennae vidit, ornatum deſcribit in ſequenti Diatribe V. C. Paullus M. Paciaudius, qui etiam adfert caelatam Gemmam, litteris grecis ornatam, cum manu aurem vellente, quam vel inter amatorias, vel etiam convivales, vel hoſpitales recenſebam, quae amicis, & amaſiis dari facile ſolebant, ut memoriam ſui in ipſis crearent, & obtinerent, cui adſimilem protuli in Tom. I1. Muſei Florentini Tab. xx. num. 2. pag. 55. & nonnulla adnotavi. At quia ad voluptuoſos homines

nes pertinere pluribus egregie ostendit, eius quoque explicationem valde verisimiliorem lubenter probo, & laudo.

XII. At ut ad illud, quod iam ostenderam, revertar, Pontificis Maximi tres Mitras in usu eo saeculo ostendit Caeremoniale Romanum, editum iussu Gregorii x. apud Cl. Mabillonium, quod pag. 232. haec habet num. 12. *Primo notandum est, quod Dominus Papa tres mitras diversas habet, quibus diversis temporibus utitur; scilicet unam albam totam, unam cum aurifrisio in titulo sine circulo, & mitram (sive) aurifrisiatam in circulo & in titulo. Mitra aurifrisiata in circulo & in titulo utitur in Officiis diebus festivis, & aliis, excepto a Septuagesima usque ad Pascha, & ab Adventu usque ad Natale, & quando cantat pro Defunctis. Et est alia ratio, quia coronam repraesentat, & activae & contemplativae vitae discursum. Mitra vero cum aurifrisio in titulo sine circulo utitur, cum sedet in Consistorio, & iudicat; unde coronam regalem repraesentat. Alba utitur diebus Dominicis, & aliis non festivis, ab Adventu Domini usque ad vigiliam Nativitatis Domini in Vesperis, praeterquam in tertia Dominica de Adventu, quae dicitur Dominica de* Gaudete. Hodie in Solemni festo Corporis Christi tria Pontificis Regna magna pompa ante eum mensis portatilibus imposita, ut mihi narratum est, deferuntur. Papalis Triregni iconem exhibeo in segm. III. num. 4. & 5. ea vero Mitra, quae adfertur in eodem segm. III. num. 7. ea desumpta est ex vetusto Marmore, opere anaglyptico caelato, supra Portam maiorem frontis Basilicae S. Ioannis Evangelistae, apud Celeb. Abbatem Bacchinivm Par. II. Agnelli Auctoris Libri Pontificalis Vitarum, nempe Pontificum Ravennatum in Ap-

Appendice Tab. C. & D. pag. 58. & 59. qua ornatur caput S. Barbatiani Episcopi Ravennatis, quod tamen anaglyphum sequiore aevo sculptum creditur. Mitrarum varia forma, & ornatus videri etiam potest in Antiquitatibus Aquileiensibus in fine inter sacra Monumenta, atque ex numis Patriarcharum Aquileiensium, quae ab Eruditissimo Canonico & Comite Ioanne Dominico Bertolio edita, atque illustrata proferuntur.

XIII. Sed antequam manum e tabula dimoveam, adnotare lubet Pictorem apud nos antiquum, ut opinor, saeculo XIII. vel XIV. Aeterno Patri tribuisse Pontificium Triregnum, tribus ornatum circulis, quales regiis coronis tribuuntur, & in summo vertice, seu apice globum imposuit cum parva Cruce. Singularis haec picta Tabula, quam olim observavit, & delineandam curavit Cl. Bindus Simon Perutius Patric. Flor. et dono dedit Societati Columbariae Florentinae (vide Annal. Ii. anni MDCCXXXVII. pag. 165.) exstat in Ecclesia Suburbana Florentinae Dioeceseos, quae S. Georgii ad Ruballam dicitur. Praeter Pontificium Triregnum caput Aeterni Patris ambiunt tres circuli, discum referentes, radiis aureis ornatissimum. Hanc imaginem delineandam curavi ex eodem prototypo, & si locus heic vidissem opportunum, adferre volebam; sed id alibi, Deo dante, praestabo.

DIS-

DISSERTATIONIS DE MITRATO CAPITE IESV CHRISTI CRVCIFIXI

INDEX AVGVMENTORVM

PAVL-

PAVLLI . MARIAE . PACIAVDI

CLER. REG. PRESBYTERI

DE

VETERI . CHRISTI . CRVCIFIXI . SIGNO

ET . ANTIQVIS . CRVCIBVS

QVAE . RAVENNAE . SVNT

DIATRIBE

ACCEDVNT . MONVMENTA . ALIA

NONDVM . EDITA.

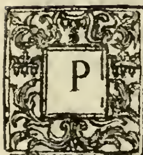
ANT. FRANCISCO GORIO
BAPTISTERII FLORENTINI PRAEPOSITO
V. C.

PAVLLVS. M. PACIAVDIVS

εὐπράττειν καὶ εὐδαιμονεῖν.

§. I.

Ostulas ex me, Clarissime Gori, atque id oneris honeste imponis, ut Signum omnium vetustissimum Iesv Christi Crvcifixi, & antiquas Crvces, quae Ravennae sunt, perquamdiligenter describam. Rem nulla interiecta mora aggrediar, etsi per hosce esuriales dies parum detur otii: neque in eo est, ut vel minimum laudis mihi tribuas; virum siquidem tibi multis nominibus devinctissimum iussa tua capessere, omni posthabita cunctatione, fas est. Omnia ferme huius praeclarae, spectatissimaeque Metropoleos Templa invisi, simulacra omnia acrius sum contemplatus, atque unum tantummodo, idemque ligneum suppetit, de quo tecum verba conferere e re nostra duco. Simulacrum exstat in aede Divi Dominici pone Aram maximam, in aedicula nu-

per magnificentius, aere conlato, exſtructa: popularium nedum, ſed & convenarum ſupplicationibus colitur, & donariis cumulatur: illudque aliquando ſanguinem affluenter ſudaſſe, narrat elegantiſſimus Hiſtoriarum Ravennatum Scriptor Rubeus, deque ea re locupletiſſimos teſtes adhibere ſe poſſe adfirmat.

In hoc itaque Signo, infelici arbore, CHRISTVS ſuſpenſus viſitur: non eſt tamen CRVX *immiſſa*, nec *commiſſa*, neque *decuſſata*; ſed lignum bifidum, & furcatum, quod litteram Y repraeſentat; ex tereti, & nodoſo in planitiem levigatum. Totum CHRISTI ſimulacrum contegitur lineo panno, ſed glutine quodam perquam bene adaptato. Sic omnibus membrorum plicaturis & flexibus inhaereſcit, ut pellis, & cutis ſpeciem referat. Nimbus capiti ſuperimpoſitus in plani circuli formam. Morem ignava poſteritas abs Gentilibus mutuata eſt, & honoris, dignitatiſque cauſſa adiecit pictis etiam imaginibus, quod illi ſtatuis ſub dio poſitis ne ab avibus conſpurcarentur. De numero clavorum diſputatum diu eſt, ut probe noſti, mi GORI. Totam hanc cauſſam enucleatius expendit Cl. Fontaninius in libro *de Corona ferrea Langobardorum*, ut alios ſilentio praeteream. In hoc ſimulacro terni ſunt: cuius moris vadem dabo illud Nazianzeni de *Chriſto Patiente*, quod memoriae ſuccurrit:

Γυμνὸν τριςήλῳ κείμενον ξύλῳ λαβών.

Nudum triclavi repoſitum ligno auferens.

Etſi veteribus receptum fuerit lignum illud, quod ab erecto CRVCIS ſtipite eminebat, in quo cruciarii quaſi vectabantur & inſidebant; attamen quod de ſuppedaneo docent pictae tabellae, ut Schurfle-

flefchii verbis utar in fuis *Antiquitatibus Ecclefiafticis*, plerumque fequioris aevi commentum eft. Neutrum in hoc noftro fimulacro: nec res exemplo vacat. Narrarunt mihi nonnulli abs ligno arrectario furfum emicuiffe ferreum bacillum, cui infixa erat maledictis concepta epigraphe; five titulus: *κατὰ γραμμάτων τὴν αἰτίαν τῆς θανατώσεως δηλούντων*: *cum litteris, quae cauffam mortis aperirent*, ut ait Dio de fervo, quem herus in crucem agi iufferat: fed impraefentiarum abeft Titulus; num fcienter aliquando praetermiffus, docebit te Nicquetus in *Hiftoria Tituli Crucis*.

Quid nunc de Crucis forma aliquid litteris mandare inftituam? Res eft tot Auctorum fermone protrita, ut nihil magis. Numquid aliquid novi appingam his, quae fcripta funt a Gretfero, Lipfio, Callixto, Bartolinio, Boffio, Kippingio? Tria tamen mihi in animo eft obfervare. Ac primo quidem hanc effe veteris *furcae* fpeciem, & formam; quamvis enim Suidas illam fubobfcure definiat: *Φοῦρκα παρὰ ῥωμαίοις ξύλον δίδυμον*; *Furca Romanis eft lignum geminum*, minime ambiguum quod fcribit Plutarchus (*in Cauffis*): *διπλοῦν ξύλον ὃ ταῖς ἁμάξαις ὑφιστᾶσιν*: *duplex lignum, quod curribus fubiiciunt*: & apertius etiam (*in Coriolano*): *ξύλον ἁμάξης ᾧ τὸν ῥυμὸν ὑπερείδουσι*: *lignum currus, quo temonem fuftentant*. Quid curribus fubiicimus nifi lignum bifidum? quo temonem fuftentamus nifi bicipiti, & furcato ad modum huiufce Crucis Ravennatis? Huc refpiciunt ea Sidonii carmina (*Carm. XXI.*)

Vite capiftratas cogebat ad effeda tigres,
Inftrabat duplicem, qua nemo racemifer arcum.

Miror ſane Lipſium dixiſſe furcae formam in veterum ſcriptis parum dilucide traditam: illum fugit Varronis locus (*de L. L. IV.*) ubi de vallo, *quod extrema bacilla* FVRCILLATA *figuram habeant litterae* Y. Longe opinione falluntur hi quoque, qui eam ad formam litterae Π conſtituunt; tunc enim lignum non biceps, aut geminum foret, ſed triplex; quod nemini in mentem venit. Secundo, multorum ſententia eſt, furcam lignum fuiſſe, quod a ſervis fugitivis, a latronibus, ſicariis, aliiſque ex faece plebis morte damnatis, per urbem deportabatur, qui deinde cruci affigerentur. Sed plurima ſunt, quae in diverſum abire iubent. Cur furcae ſuſpendi non poterant, ſi lignum ad id muneris erat aptiſſimum? Nonne & crucis genus? Quid, quod Calliſtratus (*L.* 28. *Tit. de poenis*) *Latrones, in his locis in quibus ſunt graſſati,* FVRCA FIGENDOS, ex multorum inſtituto diſertis verbis docet? Tertio, quum Iudaei IESVM probroſae morti dare meditarentur, facile hoc ligno uti poterant, quo illi maiorem quodammodo infamiam inurerent. His accedit, ſi fas eſt dicere, nonnullos Aſcetas, ſuperni Numinis inſtinctu afflatuque ſcripſiſſe, CRVCEM Domini fuiſſe in hunc modum conformatam, ut vaticinium impleretur: *Filius hominis non habet ubi caput reclinet.*

Verum nollem heic ut mihi crimini vertas id, de quo Revardus, & Schultingius Tribonianum inſimulant, furcam pro cruce poſuiſſe. Vtrumque uſurpari poſſe arbitror hac in re, etſi furca uſu deſierit nominari. Ais etiam crucem praeſignarat divinus vates Ezechiel in littera T. Ex hac figuram Crucis accerſunt Baronius, Huetius, Rainaudus, aliique, Tertulliani, Hieronymi, Iſidori veſtigiis inſiſtentes. Multa etiam adnotavit indefati-

ſatigabilis Muratorius *in Anecdotis Diſſert. XXI. de Cruce Nolana*. Sed reſponſum habes apud Vitringam in *Obſervationibus ſacris*, & apud Zornium *in Bibliotheca Antiquaria Exegetica*, quin exſcribam. Sat eſt ſi ſymbola aliquid ſimimilitudinis praeſeferant. De huiuſce ſimulacri Ravennatis aetate, quod multa iam tulit ſaecula, nihil firmi, certique me adferre poſſe video. Quod indubium; ſingulare & unicum eſſe, & inter praeſtantiora Vrbis monumenta collocandum.

§ II.

INſtituta ſcribendi ratio, & ſuſcepti muneris partes poſtulant modo, ut ad antiquas CRVCES progrediatur oratio; atque narrationi initium ponamus ab his, quae in Templo Maiori adſervantur. Ab Agnello in *Pontificali*, ſeu Vitis Pontificum Ravennatum, quas edidit Bacchinius, haec accepimus de S. Agnello, qui inter vivos agebat ſaeculo ſexto ad exitum iam vergente: *Fecit Beatiſſimus Agnellus Crucem magnam de argento in Vrſiana Eccleſia* (id eſt maiori quam Vrſus excitaverat) *ſuper ſedem, poſt tergum Pontificis etc.* (*In Vit. Cap. III.*) Huius delineationem dedit Ciampinius in Diſquiſitione *de Cruce ſtationali*; ſed eius opinio mihi haud probatur. Quadraginta argenteis orbiculis ornatur, in quorum ſingulis anaglypho opere Viri caput diadematum expreſſum eſt. Putat Ciampinius Ravennates Epiſcopos eſſe, idque ex *pallio* quo inſigniuntur. Deinde, quum ex Vghellio collegiſſet tempore Div. Agnelli noniſi XXX. Epiſcopos deceſſiſſe, poſteriorem Agnello Crucem exiſtimat. At errore tenetur Ciampinius, non quidem ſui vitio, ſed eius

qui Crucem deſcripſerat; nam ex figuris illis XL. omnibus pectore tenus efformatis, tres tantummodo pallio exornantur; in ceteris ornatus, qui eſt ad modum anguſti clavi, Ciampinio fucum fecit, ut pallium crederet. Quantum ego mea ſententia auguror, Agnellus eorum Sanctorum vultus in his orbiculis effingendos curavit, quos S. Petrus Chryſologus in fornice aediculae Epiſcopii opere vermiculato repraeſentari mandaverat, quibus nonnullos Agnellus adiecit, nempe, vel quos tamquam Vrbis ſoſpitatores, vel ipſe privato ſtudio colebat. In Crucis centro, ubi brachia decuſſantur, orbiculus maior eſt. Hinc CRISTVS e ſepulcro erumpens; illinc B. VIRGO inter duas cupreſſus orans, more antiquo, manibus expanſis, *& palmas ſuas extendens ad Dominum*. Aiunt Vrſum dum Baſilicam ſacris inauguraret, & ſolemnem inſtitueret, Chriſto Reſurgenti dedicaſſe; hinc factum ut ΑΓΙΑ ΑΝΑΣΤΑΣΙΣ fuerit nuncupata. Hoc nomen Baſilicae alii inditam putant, quod Dogma Concilii Nicaeni iam fere emortuum, ibi quodammodo revixerit: vel quod ob merita Virorum ſanctorum in ea Baſilica plurimi iam mortui ad vitam redierint. Opinioni anſam dedit illud Caſſiodorii ex Sozomeno (*Hiſtoriae Tripart. Lib. IX.*) ubi de Baſilica Conſtantinopolitana verba faciens, ſic fatur: *quam Baſilicam ideo ANASTASIAM vocant, ſicuti reor, eo quod Dogma Nicaeni Concilii in Conſtantinopoli, quaſi iam mortuum, eo loco revixerit . . . quod dum populus ibi congregaretur ad Miſſas, mulier praegnans de ſuperiore porticu cadens, defuncta eſt. Tunc, oratione facta ſuper eam, revixit.* Fabrius, & Rubeus tres Eccleſias Ἀναςάσεως nomine inſigniri aiunt, Lateranenſem, Ravennatem, & Hye-

& Hierosolymitanam. De Lateranensi non satis probatum puto; nam Caesar Cardinalis Rasponus Ravennas in libro *de Basilica, & Patriarchio Lateranensi*, dum magnam illam Ecclesiarum Matrem Christo Servatori dicatam scribit, ad rem animadvertere minime praetermisisset, quae in patriae suae decus vertebat.

Alterius nunc CRVCIS, quam nullus, quod sciam, evulgavit descriptionem, placet in pauca verba conferre. Adservatur in Paracellario eiusdem Basilicae, & argentea quoque est. Eius extrema ora excipiunt tabellae polygonae quatuor ex argento encausto superinducto. In ea, quae superne exstat, Aeternus Dei Pater librum manu gestans, & dextera beneditionem impertiens more Latino, cum lemmate: EGO SVM LVX MVNDI. In Tabellis quae ad brachia sunt hinc B. V. cum litteris: SANCTA MARIA; illinc Discipulus adiecto titulo: SANCTVS IOANNES: in ea quae inferne est, mulier oculis pluens, cum inscriptione: SANCTA MARIA MAGDALENA. Christus Iesus clavis tribus crucifixus: legitur & carmen „ *Salve Crux Christi Benedicta Redemptio Mundi* „ Tenes iam anticam partem; in postica vero loco Christi, Antistitem vides indutum penula magna cum pallio antiquo, & mitra, quae patula est, & bicornis, sed humilis & depressa; hunc cognoscimus ex Epigraphe: SANCTVS APOLENARIS. Sanctorum imagines in medio Crucis deformare consuevit antiquitas, & exempla habes cum apud Ciampinium, tum apud Angelum Roccam *De Portiuncula Crucis Sacrarii Basilicae Vaticanae*. In quatuor tabellis, AQVILA, Bos, LEO, IVVENIS: cum inscriptionibus, *S. Ioannes*, *S. Luchas*, *S. Marchus*, *S. Mateus*. Hic etiam inconditum carmen „ *Mors mortis. moriens homi-*

num sum vita resurgens „ Pervulgantissima haec Evangelistarum Symbola cernere quoque est in Musivis aediculae S. Petri Chrysologi, & fornicis Sepulcri Gallae Placidiae. In hac Cruce figurae omnes ex opere anaglypho, & tota sui mole exstantes. De aetate, & Auctore commonefaciunt carmina quatuor confragosa in stipite, & metro incompta, in quibus *Anastasis* mentio iniicitur. De versibus, qui *Leonini* ὁμοιοτέλευτοι similiter desinentes dicuntur, plura adnotavi in Dissertatione Epistolari *de duobus antiquis Tintinnabulis Ecclesiae S. Ioannis Capuae*. Nolo dicta iterare, etsi Pastricius *de Patena argentea Forocorneliensi*, qui nunc primum mihi ad manus pervenit, multa refellendi opportunitatem praeberet. Ad carmina iam properemus.

sic. *sic.*

ME CIMIARCA DECVS SANCTE DAT ANASTASIS ESSE

VIR MACARAVA FAVENS ·X· ANDREAS SED

FABRICAVIT

sic

SEDE PETROCINO PASTORE SEDENTE RAVENNE

IN SEXAGINTA SEX ANNIS MILLE TRECENTIS

Sed antequam ab Episcopio discedam, exscribam vetus Epigramma, quod est in eius Museo, quo Christiani hominis reposita in Cruce spes declaratur.

✠ CRVX SCA ADIVVA NOS IN IVDICIO

HIC REQVIESCIT IN PACE

GREGORIVS VNA CVM CONIVGE SVA

MARIA VOS QVI LEGITIS

ORATE PRO NOBIS PECCATORIBVS

§. III.

§. III.

LOcus eſt bis mille paſſus ab Vrbe diſtans, cui nomen Claſſis. Oppidum fuiſſe, tradunt rerum Ravennatium Scriptores ad Claſſicanum Portum. Deſiderius Spretus, qui omnium primus antiqua Epigrammata colligere, & Hiſtoriae ſubnectere inſtituit, cuius opus lucem adſpexit Venetiis 1489. apud Typographum *Capcaſam Parmenſem*; (quod ſane Inluſtrem Marchionem Maffeum latebat; ſi enim hanc editionem compertam habuiſſet, ſcriptis minime conſignaſſet ea, quae Tomo IV. ſuarum Obſervationum pag. 370. leguntur). Spretus inquam de hoc Oppido memoriae prodidit: *ut Mercatores convenae, & ceteri omnes, qui pro commutandis, emendiſque invicem rebus aſſidue confluebant, commorarentur, propenſius aedificarunt*. Inibi Templum auguſtum, ingens, Divo Apollinari ab Iuſtiniano dicatum. Adiacet Monaſterium, de cuius antiquiſſima dignitate nonnulla etiam ſcribit Vir numquam interituri nominis Guido Grandius in Diſſertationibus Camaldulenſibus. Dum Pontificatum Maximum gereret Alexander III. intra Conditorium repertae ſunt laminae argenteae morti eius coaevae, in quarum una: *Hic requieſcit ſacratiſſimum Corpus Beatiſſimi Apollinaris Martyris, & Sacerdotis*. Hinc Apollinarem ex illis eſſe intelligis, qui *ἱερομάρτυρες* dicebantur, qui nempe ſimul Epiſcopi eſſent & Martyres. Nomen Martyris Apollinari plerique abrogant, inter quos Petrus Franciſcus Fogginius vir eruditus, & mihi a multis annis neceſſitudine coniunctus in libro de *Primis Florentinorum Apoſtolis*. Re quidem vera in antiquis libris

Miſ-

Miſſarum a Venerabili Viro Ordinis mei alumno Cardinali Thomaſio editis, inter *Confeſſores* poſt Sanctum Benedictum, occurrit & Petrus Chryſologus; etſi aliquando Martyrem, bis tandem *Confeſſorem* appellat. Nihilominus Bollandiani *Martyrem* dici poſſe conſtituunt; nam etſi gladio vitam non finierit; multa tamen, eaque acerbiſſima tormenta paſſus eſt Fidei tuendae cauſſa. His accedit Gregorius Magnus (*Lib. V. Epiſt. XXXII.*) qui Martyrem vocat; item in Letaniis antiquis apud Mabillonium *Analectorum Tomo II.* inter Martyres invocatur poſt Timotheum: & in aliis apud Martene *de antiqua Diſciplina in divinis Officiis*, inter Martyres recenſetur poſt S. Protaſium. Teſtimonia haec iam ſubindicarat in notis ad Martyrologium Adonis Dominicus Georgius, quem vita ereptum lacrumis adhuc proſequimur. Tandem Sanctiſſimus, ac ter Beatiſſimus Pontifex Benedictvs xiv. bono rei Chriſtianae, & litterariae natus, in allocutione habita dum Eccleſiam a fundamentis reaedificatam in honorem S. Apollinaris prope Forum Agonale ſolemni ritu conſecrabat; nullum de hac re verbum facit, nec *Martyrem*, aut *Confeſſorem* praedicat: forte ne uni potius, quam alteri opinioni ex vera eius auctoritate pondus accederet. Sed ais, quid haec ad rem noſtram? Ad Crucem revertor.

In Fornice arcuato huius Templi eſt Muſivum, quod Ciampinius in *Monumentis Sacris* evulgarat; ſed tabulae eius mendis ſcatent, quod Ciampinio haud culpae vertendum; ſed ei qui diagraphicum exemplum delineavit, & Romam tranſmiſit. Inibi diſcus eſt ſtelliferus, cuius medium occupat Crvx Gemmata. Simillima eſt in Fornice faſtigiato Templorum SS. Nazarii, Celſi, & S. Vitalis.

In

In Tabulis Ciampinianis desuper litterae I M D Y C, quas, ut ille interpretaretur, mentem diu cruciavit, & tandem quasi hariolans, ait significari *IMolatio Domini Iesu Christi*: sed inanis illi effluxit labor; nam litterae hae sunt, quas Cl. Eques Victorius in Gemma detexit, (*De Num. Veter. Christian.*) & quas etiam Fabrettus viderat, sicque fuerat interpretatus:

I	HCOYC	IESVS
X	PICTOC	CHRISTVS
Θ	EOV	DEI
Υ	IOC	FILIVS
C	ΩTHP	SALVATOR

Quae de pisce hoc loco dici solent, tacitus praeteribo: unus audiendus doctissimus Victorius libro laudato. Musivi, seu potius Crvcis delineationem ad fidem archetypi placet hic adponere.

Dii gentium inter alia nomina illud etiam τῶν σωτήρων accepere: hos veluti aemulantes secuti

sunt

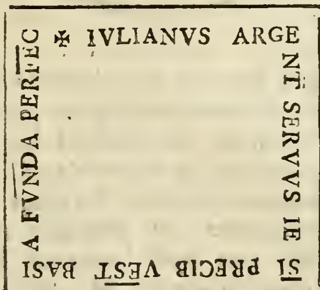
ſunt Principes, ac Reges, plaudentibus aſſentatoribus, ut praeter alios pluribus oſtendunt Harduinus (*Oper. ſelect p.* 907.) & Pearſonius ad Symbolum Apoſtolorum. Quaeri hinc coeptum eſt, an ideo in ſacris Litteris inditum ſit Chriſto Servatoris Σωτῆρος nomen, ut conſtaret Chriſtum ſictitiis inter Deos, & homines ſervatoribus numquam non opponendum, potiorique, & optimo iure Dei Σωτῆρος, & Regis Σωτῆρος, ſive Λυτρωτȣ̃ nomen obtinere? Adfirmant id Deilingius Parte II. *Sacrarum Obſervationum*, aliique in Theſauro Criticorum Biblicorum. Quid item iniquius, quam ut ſalutem humano generi per Crucem partam, & aſſertam ſibimet tribuerent homines? Audaciſſimam hanc iactantiam vides in nummo Galbae, ubi haec Inſcriptio: SALVS. GENERIS. HVMANI. Sed haec curſim, ut noſtrae Crucis epigraphem paulliſper inluſtraremus.

In cavaedio Eccleſiae noſtrae Spiritus Sancti antiqua Crvx marmorea peralta cum lemmate: VERA CHRIANORVM GLORIA. Tria in ſtylobate ſymbola: mitra cum lemnicis, calix cum patella orbiculari, codex reſeratus, puto Evangeliorum; inſtrumenta ſcilicet ſacris faciundis opportuna. In ſacris omnium fere Eccleſiarum ſeptis Sarcophagi ſunt veterum Chriſtianorum, quos nobilium familiae compararunt, ut in his ſibi, poſteriſque ſuis ſepulcrum pararent: perſaepe in eorum operculo, aut anteriori parte Crux cum duobus agnis vel pavonibus, vel palmis, vel Geniis facem geſtantibus, vel litteris Α, Ω. Extra Portam Pamphiliam, ubi quondam Templum B. Laurentio a Lauricio Maiore Cubiculi Honorii Imperatoris dedicatum, ab Opillione Architecto exorna-

natum, ut docet Agnellus *in vita S. Ioannis τῦ Ἀγγελόπτυ*, nunc, nil praeter Crucem marmoream, ne tantae rei memoria deperiret; in cuius medio hinc manus pollice, indice, medioque iunctis erectisque, anulari, auriculariqne complicatis; illinc Agnus, pro consuetudine, iacens cum vexillo. Symbolum hoc saepenumero obviam venit Christianorum Monumenta contemplantibus, eoque praepotentis Dei virturem indicari constans omnium sententia est. De nummis Crucigeris, qui Ravennae obtinuerunt, disertissime disputat amicus meus Ioseph Pintius in hoc sacrorum Puerorum contubernio humaniorum litterarum Antecessor in libro *De Pacunia Ravennae percussa*, quem per hos dies litterariis formis excudendum tradidit.

§. IV.

INter huius Metropoleos admiranda nemo unus est, qui Templum S. Vitalis non videat accensendum. Iulianus, nescio an cognomento, vel officio dictus *Argentarius*, iubente Ecclesiae Ravennatum Pontifice, excitavit; ingentique sumptu ornamentis permultis splendidissimum fecit.

Testatur id inscriptio in lapide cavo, & quadrato

to quondam prae foribus Templi posito ad Aquam lustralem continendam, nunc prope sepulcrum Ysaacii aptissime conlocato.

In epystylio columnarum, quae porticus, & testudinem subfulciunt, visitur parva CRVX, quam circumstat polygramma hoc ad expediendum difficile, quodque inplexam, & iudicatu obscuram inter doctos viros controversiam exsuscitavit.

Fabrius, aliique NARSES sunt interpretati. Narsetem illum citra dubium intelligunt, de quo Paullus Diaconus in libro de Gestis Langobardorum: *Hic Narses prius quidem Chartularius fuit, deinde propter virtutum merita Patriciatus honorem promeruit; erat autem vir piissimus in Religione Catholicus*: & de quo post Ioannem Iacobum de Dracone, Octavianus Gentilis in pereleganti libro *de Patriciis* (*lib. II. Cap. 9.*) *Hinc Narses Patricius omnium primus occurrit nuncupatus Exar-*

chus

chus Italiae. Sed Bacchinio grave negotium facessit, quod antequam Narses pro Iustiniano in Italia rerum procurationem gereret, iamdum Templum fuerat absolutum, dedicatumque. Sunt qui IVSTINIANI nomen inibi latere adfirmant. At ubi gentium sumus, boni coelites, ut huius rei elementa hic se se prodant? Montfauconius in *Diario Italico* artificis nomen subindicari autumat, nihilque, praeter ea verba NEPOS, latitare. Huic opinioni adstipulantur Clarissimus Vulpius in recensione Testimoniorum Cornelio Nepoti praefixorum. Verum multa sunt, quae moram iniiciunt ne Montfauconium sequamur. Doceat primum oportet per ea tempora in more positum fuisse, ut Architecti nomen suum, illudque in loco tam conspicuo, & iterum iterumque caelarent. Summam mihi creat difficultatem, quod Architectis, etsi impensa sua opus excitassent, nomen imponere haud permittebatur. Hinc, ut Plinius narrat (*Lib.* XXXVI.) *Suaron*, & *Batrachum* Lacones Architectos in Porticibus Templi Octaviae in columnarum spiris *Ranam* & *Lacertam* scalpisse, ut quasi clanculum eorum nomina indicarent: hanc enim σαῦρον, illam βατράχον Graeci vocabant. De hoc abunde Philippus a Turre in *Monumentis veteris Antii Cap. VIII.*) Severitatem eius moris, quo Architectis nomen scalpere interdicebatur, confirmat Blanchinius ea observatione, quod in tot millibus inscriptionum vix exemplum (ut in lapide Theatri Herculanei) reperias. Opificis nomen invenies quidem in lateribus, in fistulis aquaductuum, in lucernis figlinis; sed opera ea sunt vulgaria, & privata. Montfauconium nimium coniecturae indulsisse noverat Bacchinius, qui viam aliam sibi ineundam duxit; nempe ECCLESIVM per eas litteras in-

 di-

digitari autumat. Verum dum carpit aliena, malum occupat consilium. Quamvis enim litterae, quae multiplici nexu se revinciunt, obscuram significationem obvolvant; tamen, ut Cuperi verbis utar, (*in Epist. ad Goezium*) praecipuas partes commonstrant. Quid ibi de Ecclesio praeter litteram unam perspicacissimus quisque poterit obtuerier? Ciampinio Veterum Monumentorum Par. II. Cap IX. pag. potius denotari videtur NEONTIVS, sive NEO, aut NEONA Episcopus, qui paullo ante in Ravennati Sede *Ecclesium* praecessit. At iam audiamus quid pandat summi nominis vir Scipio Maffeius in *litterariis Observationibus Tomo IV.* Montfauconium criminatur, & non Architecti, sed Pontificis nomen se detegere ait, cui nomen T. CORNELIVS NEPOS. Sed, absit verbo iniuria, unde tot recuperat litteras, ut hoc nomen substruat? ex qua gente, vel regione hunc hominem accersit? quae Diptycha hunc novum Pontificem Ravennatibus patefaciunt? Ea propter sic statuo, rem adhuc in accipiti versari, & nil praeter Crucem perspicuum esse: subinde satius duco nihil dicere, quam natas pro libidine interpretando, ineptire.

Sed, antequam ex hoc pervulgatae famae S. Vitalis Coenobio pedem efferam, non commemorabo virum illum omnium sermone celebratissimum Petrum Paullum Ginannium Cassinensium Praesidem Providentissimum? Plura de eius in me benevolentia, deque in Rempublicam litterariam meritis inferius dicam; modo unum est, de quo te certiorem faciam: nonnulla anaglypta, & antiqua marmora aptissimo loco collocari curavit. Toreuma omnium pulcherrimum, forte ab illis AVGVSTALIBVS, qui Ravennae suum habuere Conlegium, de-

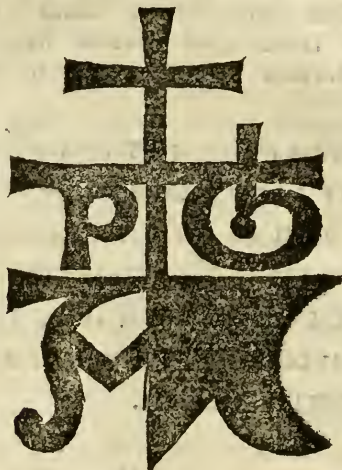
dedicatum, iuris publici faciet, & commentario instruet amicus mihi germanum in modum I. Bapt. Passerius. Inscriptiones editae sunt, sed aliquantulum depravate, si illam excipias, quam singulari Epistola interpretatus fuerat Blanchinius. Altera est pridem e solo effossa. In ea epigrammatis auctor dira mala comminatur ei, qui sepulcrum violarit. Menckenius iunior in sua Dissertatione *de Diris* apud Veteres habet similia; sed haec in pluribus ab usu communi discedit.

✠ IN N̄ PATRIS ET FILII ET SPIRITVM (*sic*) SCI̅ HIC
REQVIESCIT IN PACE (*sic*) DOMINICVS PRB̄ DE
SERVIENS BASILICE SCI̅ VITALIS MARTY
RIS ET SI QVIS HVNC (*sic*) SEPVLCRVM VIOLAVE (*sic*)
RIT PARTEM HABEAM (*sic*) CVM IVDA TRADITOREM (*sic*)
ET IN DIE IVDICII NON RESVRGAT PARTEM SVAM
CVM INFIDELIBVS PONAM.

§. V.

SVpersunt mihi nonnulla de Cruce, & Christi Crucifixi Simulacris. In aedibus Comitis Marci Antonii Ginannii, Viri Patricii ingenua pietate, ac multiplici eruditione spectatissimi, ectypon vidi antiquae picturae, quam Petrus unus ex suis maioribus iusserat deformari, & Meldulae in Templo S. Francisci constitui mandaverat. Crux duplex, altera angustior & *Immissa* alteri ampliori & *Commissae* super imposita. Tabellae hic quoque ad tres extremas Crucis partes cum imaginibus

aeterni Patris librum manu geſtantis, B. V. & Ioannis. Supra titulum Pellecanus filios paſcens proprio cruore. Sub Cruce Magdalena erectis ulnis Chriſti pedes amplectens: utrinque Pentagramma, quod heic oculis ſubiicio.

Cl. Comes Ginannius in pereleganti Diſſertatione Italica interpretatur; *Petrus Ginannius Anteſignanorum* (ſeu *Anteſignariorum*) *Tribunus*; nam quinque litteras ſibi conſpicere videtur P. G. I. A. T. Nonnulla placet huc tranferre ex opella, quam auctor ſumma comitate politus nobis legendam commodavit.

Ac primo quidem obſervat Iordanum in Antiquitatibus Provinciae Aemiliae apud Paſolinum: *Luſtri Ravennati Part. III. Lib. 9.* adfirmaſſe: *che aſſediata la Terra di Meldola, fu liberata da Pietro Ginnani coll' aiuto de' Fiorentini*, & alibi: *Pietro*

tro toltosi da Siena stanziava in Meldola. Incomportum haud tibi erit, mi Gori, anno MCCCXXXV. *Franciscum Ordelassum* cum Forolivianis suis copiis, hisque etiam, quas suppeditarant Estenses, Polentani, & Malatestae, quasque ducebat *Vannnes* (seu Ioannes) *e Sosennana*, Meldulam circumsedisse, machinisque bellicis admotis acerrime oppugnasse; sed Florentinos iussu Pontificis Meldulam obsidione liberasse, & Papae nomine militum praesidia inibi constituisse. Quid de hoc praeclaro facinore plura commemorem? Res satis nota saepiusque litteris tradita. Domonstrat itaque Comes Ginannius suum Petrum eo in bello agmen duxisse Florentinorum, & Guelfis praeivisse adversus Ghibellinos, qui foedus inierant cum Ordelaffio, & veluti sociali bello pugnabant.

Secundo paucis sermonem instituit de *Antesignanis*, qui erant Campiductores, & Campigeni, quod ante signa irent, & militibus praescriberent, quomodo in hostem incedendum. Hi certo numero fuere in legione, & qui eis praeficiebatur dictus est *Tribunus Antesignanorum*. Salmasius de re militari hoc officium pluribus declarat, imo apud Gruterum *in Thesauro fol. DXVII.* legitur:

AELIVS . MACER . ANTESIGNANOR . TRIB.

Sequioribus saeculis, ut notat Cangius, qui Vexillo praeibat pro eius custodia, *Antesignarius* adpellabatur.

Tertio auctor est Vincentius Borghinius (*P. II.*) *che in alcune guerre, ch' ebbe in que' tempi la Chiesa (nimirum Saec. XIV.) in Lombardia, et in Romagna, era nell' oste principale lo stendardo del* CROCEFISSO. Quare ad huius Christi Crucifixi formam fuisse vexillum, cui custodiendo Petrum prae-

fecerant, pronum est coniicere. Est etiam cur verum putetur, Florentinos post partam victoriam Meldulae regendae Petrum praeposuisse, & illum hanc Iconem pingendam curasse, & tanquam signa victricia fixisse, ut se Christo beneficium acceptum referre ostenderet, ac praedicaret.

Quarto denique quod magnogramma complet, nil nisi vexillum esse putat eorum, qui cum Guelfis pepigerant foedus, quique *Nigrum* colorem sibi adaptarunt; quemadmodum hi, qui stabant a partibus Ghibellinorum *Album* delegerant. Totam horum temporum rationem, qua belligeratum est, celebratissima illa populorum dissidia, quae in Etruria felici maxime grassabantur, eorum Insignia, & vicissitudines prosequitur: multa ad examen revocat ex his, quae sunt in Collectaneis *Rerum Italicarum*: tandem ex Historia Senensi Malavoltae paucis exstricat dificultatem, quî fieri potuit, ut Petrus Ginannius domo Senis a Florentinis tum temporis ad copias ducendas fuerit accitus. Plura de symbolis Scuti sui Gentilitii adiicit, quae recesere supersedeo. Iisdem in aedibus amplissima Herbarum, Fossilium, Marmorum, Avium omnium, Piscium est supellex, quam magno sumptu collegit Ioseph Marci Antonii frater. Reaumurius, & Montius, qui ad eum frequentes dant litteras, & ab eo consilium ineunt, multa ex hoc Museo eruerunt ad eorum studia permovenda, atque amplificanda. Verum, ut habet vetus adagium, de artibus non nisi artifices iudicare fas est; quapropter haec quidem demiror; sed nullum penitus iudicium interponam.

§. VI.

§. VI.

IAm nunc promiſſi fidem liberabo, & de Abbate Ginannio, qui me effuſae benevolentiae ſignificationibus excepit, verba faciam. Totus eſt in adornanda Scriptorum Ravennatum Bibliotheca. Codices complures mihi communicavit, qui ne dum rem patriam, ſed hiſtoriam litterariam ſummopere inluſtrant. Plura in his vidi, quae nondum typis commiſſa ſunt, quae, Deo benevolente, in tuis Symbolis edenda curabo, quorum in praeſentia Elenchum tranſmitto.

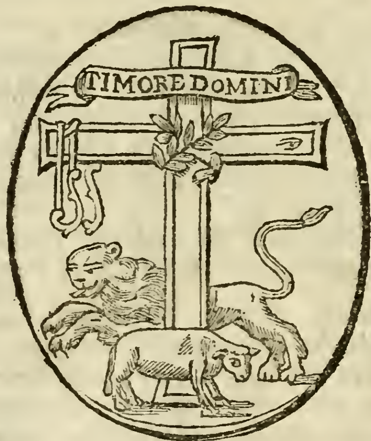
Alamanni Rinuccini Epiſtolae, & Orationes. 4. chart. maiori.
Antonii Coſtantii Fanenſis Orationes, & Carmina. 4.
Hyeronimi Guarini Carmina, Epiſtolae & Orationes. 4.
Iuli Budi Ceſenatis Epiſtolae. 4.
Nicolai Ferretti Ravennatis Orationes. 4.
Oratio habita per Dominam Nicoloſiam de Sannutis Bononienſem, pro ornamentis reſtituendis coram Reverendiſſimo in Chriſto Patre Domino Legato Graeco Bononiae Gubernatore anno 1453. in 8.
Thomae Meleghini Ferrarienſis Documentorum in arte Tabellionatus libri IIII. eſt Poëmation in 4.

Templum S. Mariae Rotundae, quod eſt ſepulcrum ab Amalaſventa Theodorico Patri excitatum, aquarum exundationes perſaepe deturpant. Nunc eius cura corrivationes excavantur, & aggeres circumquaque exſtruuntur, ut illud quovis tempore adire liceat, & eius ſubterraneas concamerationes inviſere. Dum caementarii terram altius molirentur, inibi repertus eſt Sarcophagus ex grae-

graeco marmore subrubro, in cuius antica parte haec Inscriptio:

L . RVMEIVS . CHRESIMVS
V. SIBI . ET F.
BODIAE . ZEPHYRAE . CONIVGI . ET
RVMEIAE . L . F . SECVNDAE

Sed ad Crucem, unde deflexit, revertatur oratio. Laudatus R. Abbas conspiciendum mihi obtulit numisma magni moduli, nostra quidem aetate cusum, sed curiosum. Est Leopoldi Gvilelmi Arcidvcis Avstriae, & eius posticae partis delineationem ad te mitto.

Cernis Crucem Domini nostri Iesv Cristi cum lemmate Timore Domini. Abs ligno transverso pen-

pendent *Fraena equorum*. Sinoſtrorſum caelator *oculum* effinxit. *Palmae duae* invicem complexae Crucem ad angulos revinciunt. Sub Cruce *Leo*, & *Vitulus*. Quorſum haec? Puto ad Boni Principis officia, & munia: nimirum ſceleſtos, & nefarios homines fraeno compeſcere oportere: iuſtitiam exercere, barbaros populorum mores cicurare, agere triumphos de inimicis; ſed haec omnia *in timore Domini*, & Cruce veluti praeeunte. Nihil receptius apud Veteres, quam ut per habenas imperium ſignificetur; ſcilicet ſi quiſpiam fraenum depulit ore, fraenum illi iterum iniiciendum eſſe, eumque *in Hominis & Civis officiis* continere. Praeterea apud Aegyptios nedum, ſed apud Graecos, iuſtitiae cuſtodem; ſervatoremque ſymbolo oculi patentis, ac pene dixerim emiſſicii ſignificari ſolemne erat; hinc celebre apud Platonem dicterium. δίκης ὀφθαλμὸς, *iuſtitiae oculus*: quod & Diphilus verbis illis:

Ἔστιν δίκης ὀφθαλμὸς ὃς τὰ πάνθ' ὁρᾷ.

Eſt iuſtitiae oculus, qui omnia intuetur.

Palmam victoriarum ſymbolum eſſe ex nummis, picturis proſtypis comperimus, reſque ſatis explorata eſt quin pluribus a me diduci oporteat. Sed victoria Chriſtiano Principi potiſſimum expectanda ex Cruce, quippe, quae: VIRTVS EXERCITVS - GLORIA AVGVSTI NOSTRI - SALVS AVGVSTORVM, in antiquis nummis inſcribitur.

Inquires poſtremo quid proferam de Leone & Vitulo. Exſtat nummus Gordiani III. quum Viminacium Coloniam deduceret, cum inſcriptione: P M S COL VIM *Provinciae Myſiae ſuperioris Colonia Viminacium*. In area mulier ſtolata, cui

adia-

adiacent hinc Vitulus, illinc Leo. Quo haec ſpectant? res in oculos incurrit; nempe Gordianum Auguſtum cum populos illos Romanis adiungeret, manuſuefeciſſe, & ad mutua ſocietatis officia revocaſſe: & S. Paullinus Nicetae Daciae Epiſcopo gratulatur (*Carm. XXX.*) populum ſuum docuiſſe abſtinere irarum, aliorum dolere vices, concordi animo vivere, his carminibus.

Sic tuo mitis Lupus eſt ovili;

Paſcitur concors Vitulus Leoni.

§. VII.

COmpellas etiam ut dicam de Muſivis, teſſellatiſque operibus Baſilicae Vrſianae, atque de *Sella Eburnea* Pontificum Ravennatum. Noveris probe Baſilicam ipſam temporum vetuſtate fatiſcentem Archiepiſcopum Farſettum diſieciſſe, & novum Templum pro ſedis dignitate marini operis ſubſtructis aggeribus excitaſſe. Eques Bonamicius Architectus Ariminenſis, antequam Baſilica dirueretur, Muſiva, quae erant in Abſide, graphice delineavit, magniſque aeneis tabulis incidenda curavit; quare, quum Bonamicius ſpem fecerit opus prope diem in lucem emittendi, libenter mihi ſilentium impero. Huic operi praefixa eſt Diſſertatio abſolutiſſima viri longe doctiſſimi Ioſephi Aloyſii Amadeſii, de huius Metropolitanae Eccleſiae origine, ac dignitate, deque aedificiis pone eam exſtructis.

Sellam vero deſcripſit Bacchinius, & tabulis quatuor ſub aſpectum dedit: nonnulla tamen iuvat addidiſſe. Bacchinius eam ex ligno albicante, quod ebur imitetur, conſtructam putat; ego vero dili-

gen-

gentiſſime inſpexi, attrectavi etiam, & cultro abraſi, atque experimento eburneam eſſe deprehendi. Pars quidem, quae a tergo, lignea eſt; imo poſtypa, quae hanc exornant (quod Bacchinio memoria excidit adnotare) lignea quoque ſunt. In *poſtergali*, quod vocant, ſex caelatae Tabellae, tunc erant, modo quatuor; nam *Viſitatio Sanctae Eliſabeth, & Convivium Chriſti poſt Reſurrectionem* deſunt; ita impraeſentiarum VI. introrſum, & XIV. exſtrorſum deſiderantur. Addam etiam tabellas eburneas, & ligneas non eſſe aetate ſuppares; illae enim antiquioris & multo diſſimilis artificii: quod etiam a Bacchinio eſt praetermiſſum. Decem aliae Tabellae eburneae, in quibus tota Ioſephi Hiſtoria oculis ſubiicitur, exſtant hodienum. Huic anaglypto aliud pene ſimile vidi Neapoli in aedibus Optimi Cardinalis Spinelli, quem ob multa in me benefacta veluti praeſtantiſſimum Numen ſuſpicio. Tabula eſt marmorea ex pairetibus maioris Templi avulſa, quum tanti Principis impenſa in ſplendidiorem formam derigeretur: oblonga, & in parvula quadrata diſtincta. In his res abs Ioſepho geſtas lapicida exſculpſit, Omnium ſenſus eſt, ſellam ad Pontifices pertinere: cuipiam tamen viro, ceteroqui rei antiquariae ſtudioſo, in ſuſpicionem venit, num forte ſedes eſſet Exarchorum, At qui oculata fide ſellam ipſam, monogramma huic adiectum, & ſellas alias marmoreas in hac urbe ſuperſtites, quibus utebantur Antiſtites, & Abbates, expenderit, facile nobiſcum pari utetur conſilio.

§. VIII.

POſtremo in mandatis a te habeo, ut quidquid Antiquitatis excellens, & rarum detegerem, &

non-

nondum typis commissum delinearem. Quid rerum agimus mi Gori? Nunquid sacerrima hactenus narrata profanis temerabo? Colligam quidem, ut tibi morem geram, sed haec iaceant mantissae adinstar, & veluti dissociata, & seposita. Primo in ambulatione subdiali Episcopii exstat anaglyphum dignum oppido, quod tibi exhiberem conspiciendum. Fabula, quam hic effinxit eximius scalptor, nota est, at vix in antiquis marmoribus reperitur. Tradunt Fabularum narratores post Apollodorum *Lib. II.* Eurystheo mandante, Cervam aeripedem, & aurea cornua habentem (*si modo in cervis feminis*, inquit Giraldus, *cornua reperiuntur*, *quod tamen fingunt Poëtae*) Dianae sacram fuisse, quam nullus mortalium poterat cursu comprehendere: iubetur Hercules illam vivam Mycenas adducere; annum totum currendo est insecutus; tandem, ut nonnullis placet, ad Ladonem amnem iam iam tranaturam, vel, ut scribunt alii, in monte Artemisio prae lassitudine dormientem, cepit. Marcus Marulus Spalatensis *in Dialogo de Laudibus Herculis*, laqueis implicatam fuisse docet illis verbis: *Post haec, ut non robustum modo, verum etiam prudentis admodum ingenii eum fuisse monstrares, aeripedem cervam aurea cornua praeferentem ab illo* LAQVEIS *captam memoras*. Marmor quod est in solario Archiepiscopi Ravennatis potius dormientem captam ostendit: cernimus enim Herculem arcum, pharetram, leonisque exuvium deposuisse, & trunco suspendisse, ut pedetentim, & placide in digitos erectus incedens improviso illam detineret. Consonat illud incerti in Anthologia *lib. IV.*

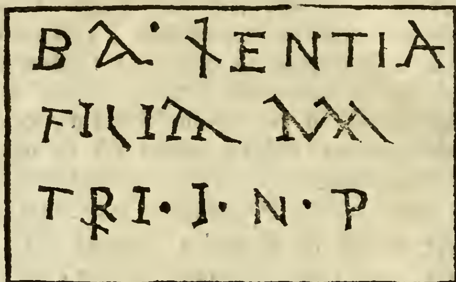
Quarto labore Cervam aureis cornibus dormientem cepit.

Quar-

Quartum hunc Herculis laborem exhibet Begerus in ſuo *Hercule* Tab. IX. non ex Toreumate, quod minime viderat, ſed ex MSS. Pighii deſumſerat. In eo vultus hominis, & beluae penitus detriti; cornua cervam haud exprimunt, nihilque Herculem refert, praeter clavam humi iacentem, ſicut in hoc noſtro marmore. In nummis etiam (quid enim verum ſive ab hominibus, ſive a DIs geſtatum in his non deprehenditur?) Tabula haec conſpicitur. Triſtanus in opere: (*Comentaires ſur les Medailles*) nummum prodit Pruſae ad Hypium percuſſum in honorem Macrini, quem perperam delineatum videre etiam eſt in magna collectione Montfauconii. MHTP ΠPOΥC ΕΩΝ ΠPOC ΥΠΙΩ. *Metropoleos Pruſienſium ad Hypium*. Duplex erat Pruſa in Bithynia, altera ad montem Olympum; altera ad fluvium Hypium. Μητροπολεως nomen indutum puto huic urbi honoris cauſſa, non quod ei multae aliae civitates parerent. Nummus in hoc a marmore differt, quod Pruſienſis monetarius Herculem effinxit clavam manu erigentem, cervam quaſi percuſſurum, non quidem ut interimat, ſed ut terrefaciat, ne ulterius aufugiat. Alium etiam nummum a Nicenſibus cuſum ſub Antonino protulit vir praeclara eruditione P. Froelichius (*Appendix ad Num. Vrbium Graece loquentium num.* CXLI.) NIKAIEΩN. Latina etiam pecunia hoc Herculis facinus repraeſentat. Triſtanus, Oiſelius, Mediobarbus nummum recenſent Maximiani, numini, maieſtatique Herculis devoti, in quo Hercules, clava depoſita, cervam cornibus apprehendit, cum inſcriptione: VIRTVS AVGG P. ROM. Bandurius alium profert tertiae formae, & eximiae raritatis. Hoc ipſum Herculis facinus adlatis ſarcophagis egregie illuſtras Cl. GORI, in Prolegom. Tom. III. Inſcr. Etruriae.

II. Eſt

II. Est etiam hac in urbe peramplum, & inlustre Coenobium, vulgo *di Classe*. Incolunt Monachi Camaldulenses pientissimi, studiis & doctrinis dediti, estque Bibliotecha sat referta, & Museolo instructum. Paucula quaedam hic depromam, quorum huic Panacothecae paucis ab hinc diebus facta est accesio. Lapis Roma advectus sic habet:

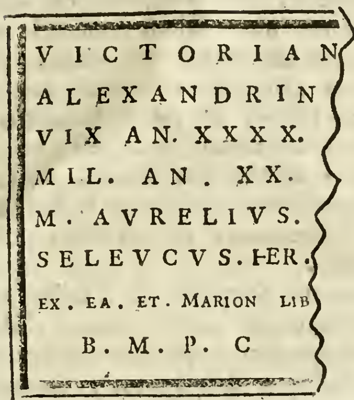
Sic interpretor: Balentia, seu Valentia. Filia. Matri. in. pace. Littera A quater conspicitur; sed ubique dissimilis figurae. Aliud marmor in hunc modum:

D *Heic Columbae duae* M
cum ramusculo in rostris

sic *sic*
LESVRIÆ. IVSTI
NÆ. FILIAE. DVLC.
Q. V. A. XVIII. M VII *sic*
sic
LESVRIVS. CLEMENS
ET. CLODIA. PAVLI *sic*
NA. PARENTES. ET
AVRELIVS. PAPI
RIVS. MARITVS
CONTRA. V. P.

In-

Inscriptio altera hoc pacto:

Si Victorianus hic patria Alexandrinus ex XL, quos vixit, annis, militavit XX; ergo rite inter milites allectus, auctore Plutarcho in Gracchis: *νεώτερον ἑπτὰ καὶ δέκα ἐτῶν μὴ καταλέγεσθαι στρατιώτην. iuniorem annis septem & decem militem non legi;* etsi aliquando ob iuvenum inopiam, ut in secundo Bello Punico, lex violata sit. Item e vivis decessit antequam ex numero iuvenum exivisset, quod vel anno aetatis XLVI. eveniebat, si Polybium audimus, vel XLV. si Censorino stamus. *Vsque quinque & quadraginta annos iuvenes adpellatos, quod Rempublicam in re militari iuvare possent. (de die Natali)*. Formula illa EX. EA omnino insolens, neque emendari potest EX. EO; nam hanc loquendi rationem Veteres, quod sciam, minime usurpant. Sollemne quidem EX ASSE, EX BESSE &c. EX TESTAMENTO. Quccirca lapicidae culpa forte error irrepsit.

III.

III. Inter monumenta eiufdem Mufei imago exftat etiam iuvenis pectore tenus ex aerea lamina conformata, fed ectypum eft opus. Mortuorum Imagines non folum Sepulcris adiiciebantur, aut deportabantur cum funus duceretur, fed in aedibus religiofe, adfervare confuevit Antiquitas. Stiae *Genii*, *&* *Lares Domeftici*, de quibus fermonem inftuere, opus eft ut mihi temperem, quum totam Geniorum, & Larium doctrinam diligentiffime tradiderit I. B. Pafferius in aureo fuo *Acherontico*, te curante, edito in tuo Mufeo Etrufco.

IV. Exftant in Sacrario S. Vitalis mitrae aliquot gemmis antiquis ornatae, quas folent paullo antentius contemplari, qui iter habentes vetera monumenta luftrare delectantur. Gemmas omnes defcribere nec eft opus, nec vacat. Vnam tantumodo proderit fub afpectum fubiicere, & explicare.

Huic fere fimilem protulifti, DOCTISSIME GORI, in *Mu-*

Museo Florentino Tab. XXII. 1. 2. sed opinione discrepamus; siquidem ais: *adhortatio est ad Amasium, vel Amasiam, ut mutui amoris recordetur.* Ego vero ad morem illum perditissimum refero, quo veteres Mortis memoria se se ad voluptates excitabant, & illius recordatione in venerem, & Bacchum fiebant effusiores. Quum Pisaurum paucis ab hinc mensibus divertissem, meque, ut assolet, hospitio singulari humanitate excepisset vir & summo loco natus, & apprime comis Hannibal de Abbatibus Oliverius, quem medullitus, & plusquam oculos diligo, iam tum animo constitueram hanc tibi meam aperire sententiam. Nam, quum Cl. Oliverius, cuius *se pectore cuncta vetustas condidit*, suis me eruditissimis sermonibus bearet, & Graecos praesertim nummos, & gemmas antiqui operis, quae omnia recens comparaverat, mihi conspicienda obiiceret, Gemmam etiam vidi cum lemmate: MNHMONEΥE: de eius interpretatione in colloquium ventum est, meumque illi probari consilium animadverti; nunc vero quoniam opportunitatem nactus sum, caussas quibus impellor, edisseram.

Itaque Gemma, quae est ex veteri encausto bicolori, manum refert auriculam summis digitis attrectantem, vellentemque cum lemmate: MNHMONEΥE MOΥ. *Memento mei.* Primus, qui eius meminerit, Lipsius fuit, qui (*Quaestionum Epistolicarum Lib. IV. Epist. XXVI*) lapillum caelatum, in quo caput sculptum, & manus aurem prehendens, cum verbo greco μνημόνευε, se vidisse apud fratres Laurinos scribit. Commemorant Raevardus (*ad leg. XII. Tabular*) Iurisconsultissimus Gravina (*Originum Iuris Lib. II.*) Heinecius (*Antiquit. Rom. Lib. IV. Tit. VI.*) ubi de

antestatione, quum actor, cui reus se subducere satagebat, & iudicium declinare, testes advocans, interrogabat: *licet antestari*? Hinc memoriae caussa admotis digitis imam eis vellicabat auriculam: quod ideo factum, quia aurem Memoriae veteres dedicarunt, sicuti dexteram Fidei, genua Misericordiae, frontem Genio etc. Sed in carminibus amatoriis exemplum non subit animum, quo ostendam amasium auricillam puellae vellere, ut sui recordatio alte in animum descendat, eumque prae oculis gestet. Corollas quidem, tabellas, libros duarum plicarum, strophium puellis missitare solebant amatores, quo animum illicerent, atque devincirent; sed tesseram benevolentiae, in qua hocce symbolum auris, a quo traditam legimus? Gemma haec perfrequens: cur ergo inter amantium artes non recensent, qui de his scripserunt? Cupido ille divipotens describitur quidem a Mythographis faces iniiciens, eiaculans tela, laqueis retibusque implicans; quem vero, etsi bona vellet, oricilla arripuit? Apollo id praestitit apud Virgilium Tytiro pastori, ne muneri suo deesset, & carmen pangeret: Eclog. VI.

. . . . *Cynthius aurem*
Vellit, *&* *admonuit* . . . .

Sed Cupido Deorum natu minimus hoc ritu haud utebatur. Mors utique, si fides Gentilium Theologis, atris cum volat alis, sic homines admonebat, ut genio indulgerent antequam tributum penderent.

Memoria repete, Gori amicorum suavissime, quod legimus in Poëmatio, cui titulus *Copa Syrisca*, quod Virgilio, (etsi plures pernegent) attribuunt Scaliger, Causabonus, Barthius, aliique

pe-

penes I. Weitzium, a quo editum 1642. Recte ne an secus Cupam hanc viderit Baudelotius in nummulo, in quo vas, & litterae C. S. non quaero. Poëmatis argumentum probe habes exploratum, sed exitum perpende:

Pone merum, & talos; pereat qui crastina curat;
Mors AVREM VELLENS: vivite, ait, venio.

Ego ita de ea re sentio. Quemadmodum antiquis temporibus, qui omnes vitae delicias captabant, *larvam illam argenteam* Mortem referentem, quam in Trimalcionis convivio describit Petronius, in convivium medium afferri iubebant, ut brevitatis vitae commonefaceret; propterea bibendum esse, atque edendum, ut nihil de huius vitae, ut impii cogitant, fructu depereat. Lucretius Lib. III.

Hoc etiam faciunt ubi discubuere, tenentque,
Pocula, seque homines, & inumbrant ora coronis,
Ex animo, ut dicant, brevis hic est fructus homullis.

Ita etiam in ceteris humanae vitae actibus se ipsos ad libidinem provocabant, gemmas in anulis gestantes, in quibus hoc nostrum Mortis hieroglyphicon. Perspicuum inde mihi fit dum adsimiles gemmas contemplor, in quibus aliud ecphonema ΜΝΗΜΟΝΕΥΕ ΚΑΛΗΣ ΤΥΧΗΣ, *Memento bonae Fortunae*, quid verba haec exprimunt nisi pestiferum dogma, vivendum eum voluptate, dum fortuna felix adspirat? Id praeterea confidentius adfirmo, dum animo revolvo hoc in more positum fuisse apud antiquos, ut anulorum cavis illigarent lapillos, quorum caelatura id admonebat, exiguum nobis vitae curriculum naturam circumscripsisse; idcirco in voluptatibus aetatem terere oportere. Exem-

Exemplo ſit gemma illa, cuius mentionem iniicit ſcitus, ac peritus Antiquarius Venutus, (*Collectan. Antiquit. Roman. Tab. LXXX.*) quamque ille viderat apud M. A. Sabbatinium, *ἀφροδίσιον σχῆμα* conſulto praetermittit, inſcriptionem recenſet, quae ſic ſe habet:

ΠΑΡΔΑΛΑ . ΠΕΙ	*PARDALA . BIBE . DELICIARE*
ΝΕ . ΤΡΥΦΑ . ΠΕΡΙΛΑ	*COMPLEXV . VTERE . MORI*
ΜΒΑΝΕ . ΘΑΝΕΙΝ CΕ	*ENIM . TE . DECET . ET . TEMPVS*
ΔΕΙΟ . ΓΑΡ . ΧΡΟΝΟC	*BREVE . EST.*
ΟΛΙΓΟC	

In cinctu autem illo quadrinodi (quem in hac tantummodo Gemma hactenus vidi) quidpiam ſuſpicor male ſani, & obſceni, & fortaſſe Faſcinum, quo in re amatoria turpiſſime Veteres utebantur. Tibullus I. IX.

Ipſa Venus magico religatum brachia nodo,
Perdocuit multis non ſine verberibus.

Sed haec foeda ſunt, & ab honeſtate remota, nec in flagitioſis decet eſſe longiloquum. Habes, mi Gori, de hoc Cimelio, quae mihi iamdiu inſederat animo opinio. Hic Mors adhortatur, ut ſui recordetur, qui hac gemma uſus fuerit: curet ſe molliter, oblectet ſe voluptatibus, & ut Catullianis verbis dicam, vivat atque amet, nobis quum ſemel occidit brevis lux. Da veniam oro obteſtorque ſi a te diſſentio; neque id in ſequiorem rapias partem: Si enim iuſſeris, e ſententia diſce-

ſce-

ſcedam, adeo tuum de his rebus iudicium aequiſſimum cenſeo.

Haec habui, quae dicerem de nonnullis huiuſce Vrbis Antiquitatibus; non eo conſilio; ut in Ravennatium fortunas audacius invaderem: ſunt enim viri doctiſſimi, qui ſi hanc ſpartam adornare inſtituiſſent, commentario longe eruditiori praeſtitiſſent; ſed ad ſcribendum animum appuli, tum ut tibi petenti morem gererem; tum ut Ravennatibus, qui me benevolentis, liberaliſque animi ſignificationibus ſunt complexi, obſervantiam, pronamque voluntatem teſtatam fecerem, & Exercitationem hanc meam, quaſi donarium, eorum GENIO INDVLGENTISSIMO lubens merito conſecrarem. Vale, OPTIME GORI, meque amare perge.

Ravennae VIII. Kal. April. cIↃ.IↃ.CCXXXXIX.

ERRATA ita CORRIGITO

Pag. I. *Bibliothecarii* XIII. lin. 20. *auspicatissimum*
P. 21. l. 26. Inscriptio & l. exstat
P. 73. l. 11. complures
P. 90. l. 14. nunc profero
P. 97. l. 2. patens
P. 98. l. 2. ὑποπόδιω
P. 121. l. 12. *videtur*
P. 125. l. 6. *Zmyrna*
P. 136. l. 8. innexas
P. 145. l. 15. EPISCOPVS A l. 29. exaltatione
P. 151. CAPVT VIII.
P. 153. l. 6. Columbario
P. 162. l. 14. ostendunt
P. 170. l. 19. quam edita sit
P. 172. l. 1. CAPVT VIIII.
P. 176. l. 31. fimbriis. *Reliqua, si quae sunt, humaniter ipse deleto.*